

OSMANLI TECVÎD RISÂLELERİ 4

Editör: Ahmet GÖKDEMİR

ilâhiyât

ilāhiyāt

ilâhiyât 1072

© MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

Osmanlı Tecvîd Risâleleri 4

Editör

Ahmet GÖKDEMİR

eISBN 978-625-6587-07-6

1. Baskı: Ekim 2023

Sertifika No: 44396

Mizanpaj ve Uygulama: TAVOOS

Kapak: TAVOOS

Baskı: Vadi Grafik - Sertifika No: 47479

ilâhiyât

Fora İş Merkezi, 1354. Cadde No: 138/5, 06378

Ostim/Ankara

Tel: (0312) 439 01 69

www.ilahiyatyayin.com

editor@ilahiyatyayin.com

satis@ilahiyatyayin.com

www.instagram.com/ilahiyatyayin

OSMANLI TECVÎD RİSÂLELERİ 4

Editör
Ahmet GÖKDEMİR

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7

EVLYAZÂDE HÂFIZ AHMED ZİYÂÜDDÎN'İN *TATBİKÎ,*
SUALLÎ, MUHTASAR TECVÎD "VESÎLETÜ'S-SE'ÂDE"
ADLI ESERİ 9
Abdulhekim AĞIRBAŞ

MOLLA HÜSEYİN B. İSKENDER ER-RÛMÎ'NİN
KİTÂBÜ'T-TECVÎD İSİMLİ ESERİ 55
Süleyman KABLAN

MUHAMMED B. BEDRUDDÎN EL-MÜNŞÎ'NİN *ŞERHU*
MUKADDİMETİ İBNİ'L-CEZERÎ ADLI ESERİ (İNCELEME) 87
Abdullah GÜLLÜCE

ÖNSÖZ

Kur'ân lafızlarını her türlü tağyir ve tahriften koruyan Allah'a hamdolsun. Kur'ân'ın ilk öğrencisi ve muallimi olan Hz. Peygamber'e salâtü selâm olsun. Yine Allah'ın rahmeti ve mağfireti, Kur'ân eğitimi hususunda ondan öğrendiklerini sonrakilere aktaran, bu vesileyle kıraat ilminin bugüne dek gelmesine vesile olan onun âline ve ashâbına, bir de onların yolundan gidenlere olsun.

Kur'ân ilimleri dinî ilimlerin başında gelir. Kur'ân'ın okunmasına yönelik kıraat ilmi de bahsi geçen ilimlerdenidir. Diğer İslâmî ilimlerde olduğu üzere kıraat ilminin başlangıcı da Hz. Peygamber'e dayanmaktadır. Onun göstermiş olduğu doğrultuda bu ilimlerde birtakım gelişmeler olmuş ve bu meyanda birçok ilim ve sanat dalının yanı sıra bazı müesseseler ortaya çıkmıştır. Bu meyanda Osmanlı'da da birtakım çalışmalar söz konusu olmuştur. Kıraat ilminin değişik yönlerine dair kaleme alınan yüzlerce yazma eser bu doğrultuda yapılmış çalışmalardandır. Bu türden teliflerin olduğu kütüphanelerdeki eserler nicelik ve nitelik bakımından incelendiğinde Osmanlı'nın bu ilmi ne derece önemseydiği açığa çıkacaktır. Bu eser de böyle bir düşüncenin ürünü olarak hazırlanmıştır. Dikkat edildiğinde kitaptaki bölümlerin hepsi Osmanlı tecvid risâlelerine yöneliktir. Bunlar sırasıyla Evliyazâde Hâfız Ahmed Ziyâüddîn'in *Tatbikli, Sualli*,

Muhtasar Tecvîd "Vesîletü's-Se'âde"si, Molla Hüseyin b. İskender er-Rûmî'nin *Kitâbü't-Tecvîd'i* ile Muhammed b. Bedruddîn el-Münşî'nin *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*'sidir.

İnceleme esnasında klasik kaynaklardan da istifade etmek suretiyle eserlerin içerikleri zikredilmiştir. Bu esnada mezkûr risâlelerdeki bilgilerle klasik tecvid kaynaklarındaki veriler arasında herhangi bir farklılık mevzu bahis olursa özellikle bunlar üzerinde durulmuş; aksi surumda sadece eserlerdeki, bilgilere değinilip geçilmiştir. Bölümlerin dijital ortamda taranıp da okuyucuların istifadesine sunulması için de baş kısımlarına Türkçe ve İngilizce özetler eklenmiştir. Bölümlerin yazımında ise İsnad 2 dipnot sistemi kullanılmıştır.

Daha önce *Osmanlı Tecvîd Risâleleri*, *Osmanlı Tecvîd Risâleleri* 2 ve *Osmanlı Tecvîd Risâleleri* 3 kitaplarını yayıma hazırlamıştık. Bu çalışma, diğerlerinin devamı niteliğinde olması hasebiyle bu esere *Osmanlı Tecvîd Risâleleri* 4 ismini vermeyi uygun gördük. Bu vesileyle bu güzel eserin ortaya çıkmasına vesile olan kıymetli müelliflere ve eserin yayım aşamasına kadar emeği bulunanlara teşekkürü bir borç bilirim.

05.10.2023

Ahmet GÖKDEMİR

EVLIYAZÂDE HÂFİZ AHMED ZİYÂÜDDÎN'İN TATBİKÎLİ, SUALLİ, MUHTASAR TECVÎD “VESÎLETÜ'S-SE'ÂDE” ADLI ESERİ

Abdulhekim AĞIRBAŞ*

Özet

Yüce Allah'ın bizlere Hz. Peygamber vasıtasıyla hidayet rehberi olarak inzal buyurduğu Kur'an-ı Kerim, kesintisiz bir şekilde sahih nakillerle, yine arz ve semâ' usûlleriyle günümüze kadar ulaşmıştır. Bu nakiller, lafız ve mânâ boyutuyla nesilden nesile aktarılagelmiştir. Bu intikal işlemi; anlam yönü tefsir, lafzı da kırâat ve tecvîd ilmi aracılığıyla şifâhî ve kitâbî nakil şeklinde gerçekleşmiştir. Kur'an lafzının (kırâatinin) naklinde, bu alanda mâhir fem-i muhsin üstâtların, hocalarından aldıklarını aynı şekilde uygulamalı olarak talabelerine aktarımları da önem arz etmiştir. Bu alanda tecvîd ilmiyle ilgili kitap telif eden aynı zamanda Osmanlı'nın son dönem kırâat muallimlerinden biri de Kastamonulu Evliyazâde Hâfız Ahmed Ziyâüddin'dir (öl. 1915). Çalışmamızda müellifin ibtidâiyye ve rüşdiye mekteplerinde okutulan *Tatbikî, Suallî, Muhtasar Tecvîdî “Vesiletü's-Seâde”* adlı eseri ele alınacaktır. Bu meydana Osmanlıca olan söz konusu eser, Latinize edilerek Kur'an ve kırâat ilminin istifadesine sunulmaya çalışılacaktır. Ayrıca müellifin muhtasar olarak hazırladığı eserinde, kay-

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı, Çankırı / Assist. Prof., Çankırı University, Faculty of Islamic Education, Department of Qur'an and Qiraat Science, Çankırı / ahakimag@hotmail.com - orcid.org/0000-0003-3420-6747

naklara yer vermemesinden kaynaklı, araştırmacıların ihtiyaç duyacağı hususlar, dipnotta kısa bilgilendirmelerin yanı sıra ilk dönem çalışmalarla günümüz eserlerine yönlendirme yapılarak katkıda bulunulmaya çalışılmıştır. İncelemeler esnasında Osmanlı'da tecvid ilmi ile ilgili hazırlanan eserlerde *Karabaş Tecvîdi*'nin içerik ve üslûp olarak kendisinden sonraki araştırmaları etkilediği müşahede edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Kırâat, Tecvîd, *Vesîletü's-se'âde*, Kastamonulu Evliyazâde Hâfız Ahmed Ziyâüddîn.

THE WORK OF MARRIEDAZADE HÂFİZ AHMAD ZİYÂÜDDÎN TITLED TAJWÎD VESÎLETÜ'S- SEÂDE, WHICH IS PRACTICED, QUESTIONED, AND CONCISE

Abstract

The Holy Qur'an, which Allah Almighty revealed to us as a guide to guidance in the person of the Prophet Muhammad (PBUH), has survived uninterruptedly to the present day through authentic narrations and the methods of transmission and semâ'. These authentic narrations have been handed down from generation to generation, both in words and in meaning. In the following periods, the meaning was transmitted through Tafsir, and the wording through the science of Qiraat and Tajwîd through oral and literal transmission. In the transmission of the words of the Qur'an (qira'at), it was also important for the masters of the Qur'an (qira'at) to transfer what they had received from their teachers to their students in practice in the same way, and one of the last period qira'at lecturers of the Ottoman Empire who wrote a book on the science of Tajwîd in this field was Evliyazâde Hâfız Ahmad Ziyâüddîn (d. 1915) from Kastamon. In our study, the author's Tatbikî, Suallî, Muhatar Tajwîdi "Vesîletü's-Seâde", which is taught in ibtidâiyye and rüşdiye schools, will be discussed. For this purpose, the work in question, which is in Ottoman Turkish, will be latinized and tried to be presented to the benefit of the Qur'an and the science of qiraat. In addition, due

to the fact that the author did not include the sources in his work, which he prepared as a concise work, the issues that the researchers will need are tried to contribute by providing short information in the footnote as well as referring to the works of the first period from the first period to the present works. Among the findings, it was observed that Karabaş Tajwîd influenced the subsequent studies in terms of content and style in the works prepared on the science of Tajwîd in the Ottoman Empire.

Keywords: The Qur'an, Qiraat, Tajwîd, *Vesiletü's-seâde*, Evliyazade Hâfiz Ahmed Ziyâüddin of Kastamon.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm, nazil olduğu andan itibaren belirli kurallar dâhilinde tilâvet edilmiştir. Hz. Peygamber, “Kur'ân'ı tertil ile (tane tane, hakkını vererek) oku”¹ âyetinde belirtildiği üzere Kur'ân'ı, tane tane, tecvidli ve açık bir şekilde okumuştur.² Resûl-i Ekrem de aynı şekilde Kur'ân tilâvetini kendisine öğretilen usûlde sahâbeye öğretmiştir. Yani Kur'ân'ı, Hz. Cebrâil'den dinlemek suretiyle semâ'³, öğrendiklerini ona okurken de arz⁴

¹ el-Müzemmil 73/4.

² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 23/322-323.

³ Semâ' sözlükte, “işitmek, dinlemek” anlamındadır. Geniş bilgi için bk. Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Davûdî (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2009), 425; Ebül-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li-fünûni'l-kırâât* (Medine: Melik Fehd Mushaf Matbaası, 2012), 378; İbrahim b. Said Devserî, *Muhtasarü'l-'übârât li mu'cemi mustalahâti'l-kırâât* (Riyad: Dâru'l-Hadâre, 2008), 72; Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990), 94; Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid İstılahları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2018), 147; Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar* (İstanbul: Ensâr Neşriyat, 2010), 223; Abdülhamit Birışık, *Kırâat İlmî ve Tarihi* (Emin Yayınları, 2018), 149.

⁴ Lügatte arz, “Bir şeyi birine göstermek, sunmak ve izhar etmek, ortaya çıkarmak, bir kişinin okuyup diğer kişinin onu takip etmesi” anlamlarına gelir. Bk. Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'ân*, 559; Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts), “Ard”, 4/2885; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Ard”, 4/2885; anlamlarına gelir. Terim olarak ise arz, “Öğrencinin hoca-

usûlü ile tilâvet etmiştir. Yine nâzil olan âyetleri, sahâbeden erkeklere ve kadınlara ayrı ayrı okuyarak semâ' usûlü ile onlara öğretmiştir. Diğer taraftan da farklı zamanlarda sahâbeden Kur'ân dinlemek suretiyle arz usûlünü de uygulamıştır. Bu konuda İbn İshâk (öl. 151/768), “Hz. Peygamber’in vahyi aldığında onu her defasında sahâbeden oluşan bir erkekler grubuna, sonra bir kez de kadın sahâbelere okuduğunu bildirmektedir.”⁵

Kur'ân kırâati; sahâbe, tâbiîn ve sonraki dönemlerde arz, semâ' ve edâ usûlleriyle sürdürülmüştür. Aynı şekilde kırâat imamları da bu usûllerle kırâat öğrenmiş ve talebelerine de öğretmeye devam etmişlerdir. Çünkü kırâat, sonrakilerin öncekilerden aldığı üzere, öğrenilen bir uygulamadır. Bundan dolayı kırâat, öncekilerden nasıl alınmışsa aynı şekilde okunmalı, okutulmalıdır.⁶ İbn Mücâhid (öl. 324/936) kırâatin sahîh bir şekilde gerçekleşmesi için talebenin hocasından duyduğunu aynen muhafaza etmesi ve hakkıyla ona arz etmesi⁷ gerektiğini bildirmektedir. Zira Kur'ân kırâatında, lafızdaki telaffuzun aynen muhafazası önemlidir. Burada doğru, sahîh Kur'ân telaffuzu için harflerin mahreç ve sıfatlarına riayet edilerek belirli kurallar çerçevesinde okunması ve okutulmasının ehemmiyeti ortaya çıkmakta-

---

sına dersini hazırlayıp sunması, okumasıdır.” Bk. İbrahim b. Said Devserî, *Muhtasarü'l-'ibârât li mu'cemi mustalahâti'l-kırâât*, 83; Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İliminin Talimi*, 95; Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, 223.) Hz. Peygamber'in Kur'ân eğitimiyle ilgili geniş bilgi için bk. Muhammed b. İshak b. Yesâr, *es-Sîre*, thk. Muhammed Hamîdullah (Fas: y.y., 1395/1976), 128; Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İliminin Talimi*, 31; Mehmet Dağ, *Tenzilden Tezyine Mushaf'ı Şerif* (Ankara: Fecr Yayınları, 2013), 79; Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Metinleşme Tarihi*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2014), 27.

⁵ Muhammed b. İshak b. Yesâr, *es-Sîre*, thk. Muhammed Hamîdullah (Fas: y.y., 1976), 128; Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İliminin Talimi*, 31; Mehmet Dağ, *Tenzilden Tezyine Mushaf'ı Şerif* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2013), 79; Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Metinleşme Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2014), 27; Abdulhekim Ağırbaş, “Hz. Peygamber Döneminde Kur'ân/Kırâat Eğitim-Öğretimi”, *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 1 (31 Aralık 2021), 90.

⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Müsâ b. el-Abbâs İbn Mücâhid et-Temîmî, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâât*, thk. Şevki Dayf (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1980), 49-52.

⁷ İbn Mücâhid et-Temîmî, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâât*, 45; Mustafa Atilla Akdemir, *Kırâat İlimi Eğitim ve Öğretim Metotları* (İstanbul: İFAV, 2015), 100.

dır. Bu amaçla, zamanla tecvîd ilmi ortaya çıkmış⁸ ve bu alanla ilgili uzman kişilerce çeşitli eserler yazılmıştır.

Tecvid konuları ilk dönemlerde daha çok şifâhî olarak sürdürülmüştür. Bununla birlikte hicrî birinci asırdan itibaren kırâat alanındaki eserlerin Yahyâ b. Ya‘mer’le (öl. 89/708) başladığı rivâyetinden hareketle med, izhâr, iklâb, idğâm, feth, imâle, sekte, vakf ve vasl konularının da kırâat ilmi içerisinde yer aldığı söylenilebilir. Yine Sîbeveyhi’nin (öl. 180/796) hocası Halîl b. Ahmed’in (öl. 175/791) derslerinde de edindiği birikimlerle hazırlamış olduğu *el-Kitâb* adlı eseri; harflerin mahreç ve sıfatları ile vakf, vasl ve idğâm, imâle gibi konulara yer vermiş olması sbebebiyle, tecvid alanında yapılan çalışmalar arasında değerlendirilebilir.⁹ Ancak mevcut bilgiler doğrultusunda İbnü’l-Cezerî’nin (öl. 833/1429) de belirttiği gibi müstakil olarak tasnif edilmiş ilk tecvid eseri, Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî’ye (öl. 325/937) ait “Kasidetü’r-râiyye (el-Kasîdeü’l-Hâkaniyye)”dir.¹⁰ Tecvid ilmi konusunda Mekki b. Ebî Tâlib’in (öl. 437/1046) *er-Riâye li tecvidi’l-kırâe ve tahkîk-i lafzi’t-tilâve*’si, Ebû Amr ed-Dânî’nin (öl. 444/1053) *et-Tahtîd fi’l-itkân ve’tecvîd*’i, Abdülvehhâb b. Muhammed el-Kurtubî’nin (öl. 462/1069) *el-Muvaddih fi’t-tecvîd*’i, İbnü’l-Cezerî’nin *et-Temhîd fi ilmi’t-tecvîd*’i ve *Mukaddimetü’l-Cezerî*’si, Osmanlı dönemi âlimlerden Takıyüddîn Mehmed’in (Birgîvî Mehmed Efendi) (öl. 981/1573) *Dürr-i yetîm*’i ile Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer’âşî’nin (Saçaklızâde Mehmed Efendi) (öl. 1145/1732) *Cühdü’l-mukill (mine’t-tecvîd)*’i tecvid sahasında önemli Arapça eserler olarak zikredilebilir.¹¹

⁸ Konuyla ilgili bk. Süleyman Kablan, “Kur’ân Okumada Tecvîd İlminin Gerekliği: Sâdık b. Yûsuf’un Risâle fi Beyâni Vücûbi Kırâati’l-Kur’ân bi’t-Tecvîd İsimli Eseri”, *Osmanlı Tecvîd Risâleleri II*, (Ankara: İlahiyât Yay., 2022), 13-14; Süleyman Kablan, “Sultan İmamı Şeker Mehmed Efendi’nin Risâle fi ‘İlmi’t-Tecvîd İsimli Eseri”, *Osmanlı Tecvîd Risâleleri III*, (Ankara: İlahiyât Yay., 2022), 18.

⁹ Abdurrahman Çetin, “Tecvîd”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık, 2011), 40/253-254.

¹⁰ Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-nihâye fi tabakâti’l-kurrâ* (Beyrut: Dâru Kütübi’l-İlmiyye, 2006), 2/280.

¹¹ Ğânim Kaddürî Hamed, *İlmü’t-tecvîd* (Amman: Dâru Ammâr, 2005), 24-27.

Osmanlıca tecvidler ise daha çok şerh şeklinde telif edilmiş eserlerden oluşmaktadır. Bu meyanda İbnü'l-Cezerî'nin manzum şekilde yazmış olduğu “*Mukaddime*” ile Birgivî Mehmed Efendi'nin *Dürr-i yetim* adlı eserleri üzerine birçok şerh yapılmıştır.¹² Osmanlı dönemi çalışmalarından bir diğer önemli eser ise Abdurrahman Karabâşi'nin (öl. 904/1498) *Karabaş Tecvidi* adlı eseridir. Bu incelemede, çalışmamızın kapsamını aşacağı için, bu eserlerden bahsedilmeyip Osmanlı döneminde Kastamonu Rüşdiye-i Askeriyesi Lisân-ı Osmânî Muallimi olan Hâfız Ahmed Ziyâüddîn'in (öl. 1915) ibtidâiyye ve rüşdiye mekteplerinde okutulan *Tabiklî, Suallî, Muhatasar Tecvidi “Vesiletü's-Seâde”* adlı eserine yer verilecektir. Bu amaçla Osmanlıca olan söz konusu eser, latinize edilerek Kur'ân ve kırâat ilminin hizmetine sunulmaya çalışılacaktır. Ayrıca müellifin araştırmada kaynak belirtmemesi nedeniyle okuyucunun ihtiyaç duyacağı bilgilere ulaşımını temine yönelik, ilk dönem kaynaklardan günümüze kadarki önemli tecvid çalışmalarına dipnotta yönlendirme yapılmak suretiyle yer verilecektir. Yer yer konulara dair kısa bilgiler de verilecektir.

Eserle ilgili olarak görebildiğimiz kadar müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bu amaçla çalışmamızda ilk önce Hâfız Ahmed Ziyâüddîn'in hayatı ve ilmi kişiliğiyle ilgili kısa bir bilgi verilecektir. Daha sonra söz konusu eserinin içeriği ile metoduna değinilerek diğer tecvîd çalışmalarıyla benzerlik ve farklılıkları zikredilecektir. Bu çalışmada aynı zamanda Osmanlıca yazılmış tecvid konuları Latinize edilerek metnin Osmanlıca bilmeyenlerin de istifadesine sunulması amaçlanmaktadır. Böylece bir taraftan *Vesiletü's-se'âde*'ye ve müellifine, diğer taraftan da eserin tecvîd kaynaklarıyla mukayesesine değinmek suretiyle Kur'ân-ı

¹² Osmanlı dönemi manzum ve nesir tecvid çalışmaları için bk. Abdullah Emin Çimen, “Osmanlı Dönemi Tecvid Çalışmaları”, (04 Kasım 2015); Ahmet Gökdemir, *Osmanlı Tecvid Risâleleri* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2020), 11-19; Ahmet Gökdemir, “Genel Hatlarıyla Osmanlı Kırâat Âlimleri (Eğitim-Öğretim, Meslek ve Telifleri Bağlamında), *Osmanlı Dönemi İlmî Çalışmaları II*, (Ankara Sonçağ Yay., 2021), 112-113; Kadir Taşpınar, “Türkçe Tecvid Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme-Karabaş Tecvidi Örneği-”, *Yunus Emre-Mehmet Akif Armağanı Türk Edebiyatı Araştırmaları*, ed. Orhan Kemâl Tavukçu vd. (Ankara: Akçağ, 2021), 238-240.

Kerîm ve kırâat alanındaki literatüre katkı sağlamayı hedeflemekteyiz.

Çalışmamızda *Vesîletü's-se'âde* adlı eserin orjinalliğine riayet etmek amacıyla Hâfız Ahmed Ziyâüddîn'in takip etmiş olduğu *Tatbikî, Suallî, Muhatar Tecvîd* metninin parantez içi uygulamalarının korunmasına özen gösterilmiştir. Bu amaçla müellifin söz konusu eserinde anlaşılması güç olan kelimeler; eş anlamlılarıyla (/) şeklinde, ara cümlelerde (- -) ya da dipnotta açıklama olarak verilmiştir.

Araştırmamız sonucunda *Vesîletü's-se'âde* adlı eserdeki tecvîd konularının Osmanlı dönemi *Karabaş Tecvîdi*'ndeki yöntem ve bilgileri yansıtan muhtasar/özet bir çalışma olduğu müşâhede edilmiştir.

1. Hâfız Ahmed Ziyâüddîn'in Hayatı ve İlmî Kişiliği

1.1. Hâfız Ahmed Ziyâüddîn'in Hayatı

Hâfız Ahmed Ziyâüddîn'in asıl adı Ahmed b. Mehmed'dir. Âlim ve Nakşibendî şeyhlerinden olan Evliyâ Efendi olarak şöhrat bulan Mehmed Hulusi Efendi'nin oğludur. Kastamonu'nun Topçuoğlu Mahallesi'nde 15 Şa'ban 1286/ 20 Kasım 1869 tarihinde dünyaya gelen Ahmed Ziyâüddîn, Evliyâ Efendizâde ve Solakzâde olarak da tanınmaktadır. İlk önce Nasrullah Mektebi'nde eğitim alan Ahmed Ziyâüddîn, bu esnada babasından da Arapça, sarf, nahiv, fıkıh dersleri okumuştur. Ayrıca o, Hoca Celâlî Efendi'den Farsça öğrenmiştir. Ahmed Ziyâüddîn, Kastamonu Dârü'l-Muallimin ibtidâî bölümünü birincilikle bitirmiştir. O, yükseköğrenimi için İstanbul'a giderek Beyâzıd dersiamlarından on iki yıl boyunca dersler almıştır. Ahmed Ziyâüddîn, bu dönemde diğer dinî alanlarla birlikte 'aşere ve takrîbden de 1303/1886 yılında icâzet almıştır.¹³

Ahmed Ziyâüddîn, İstanbul'daki ilim tahsilinden sonra Hicaz'a giderek Medine'de Seyyid Ali Zâhir'den hadis icâzeti

¹³ Muhammed Hulusi Eğîni, *Esâmî-i Kurrâ Defteri (yazma)* (DİB Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Arşivi, ts.), 35.

almıştır. Daha sonra o, Medine'den Kastamonu'ya dönerek 1311/1894 yılında askerî okullar için yapılan sınavı birincilikle kazanmış ve Kastamonu Askerî Rüşdiyesi Osmanlıca muallimliğine atanmıştır. O, burada eğitim-öğretime muallim olarak devam ettiği gibi babası tarafından kendisinin (Ahmed Ziyâüddîn'in) adını vererek açmış olduğu Ziyâiyye Medresesi'nde de meccanen/karşılıksız ders vermiştir. Ahmed Ziyâüddîn, Türkçe muallimi olarak Kastamonu Sultanisi'nde görev yaparken 1313/1915 yılında kalp rahatsızlığından vefat etmiş ve naaşı, Hz. Pîr Şeyh Şa'ban-ı Veli Külliyesi haziresine defnedilmiştir.¹⁴

1.2. Hâfız Ahmed Ziyâüddîn'in İlmî Kişiliği

Hâfız Ahmed Ziyâüddîn, başta babasından başlamak suretiyle birçok hocadan Arapça, fıkıh, hadis, kırâat gibi ilimleri okumuştur. Ayrıca Kastamonu Dâru'l-Muallimin ibtidâî bölümünden, sonrasında İstanbul'da uzun yıllar Beyâzîd dersiamlarından eğitimini tamamlayarak icâzetler almıştır. Osmanlının sosyal, kültürel ve ekonomik olarak sıkıntılı olduğu son dönemde dahi onun ilimle mücehhez olması, takdire şayan bir durumdur. Bunda ailesinin ilme verdiği önemin etkili olduğunu belirtmek gerekir. Zira o doğduğunda babası, onun adına vakfiyesini oluşturduğu Ziyâiyye Medresesi'ni açarak bu uğurdaki çabasını ve samimiyetini ortaya koymuştur. Ahmed Ziyâüddîn de Kastamonu Askerî Rüşdiyesi Osmanlıca muallimliğinin yanı sıra Ziyâiyye Medresesi'nde de uzun yıllar ders vermiş; babasının vefatından sonra buranın idari işlerini yürütmüştür.¹⁵ O, yukarıda göre

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kastamonu Meşâhiri* (Ankara: Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Yayınları, 1990), 100,101; Hâfız Ahmed Ziyâüddîn, *Şerhli, Tatbikli, Suallî, Tecvid Vesîletü'l-Ğufrân* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2013), Mukaddime (Hâfız Ahmed Ziyâüddîn); Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, çev. M. Ali Yekta Saraç (Ankara: TÜBA, Türkiye Bilimler Akademisi, 2016), 1/363; Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 122; Recep Özdirek, "Evliyâ Efendizâde Ahmed Ziyâüddîn Efendi ve Hülâsatü'l-Efkâr isimli Usûl-i Fıkıh Eseri" 08 (2016), 654-655.

¹⁵ Fazıl Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler* (Ankara: Kastamonu Belediyesi, 2012), 340; Özdirek, "Evliya Efendizâde Ah-

yaptığı kurumlarda Kur'ân-ı Kerîm, kırâat, tecvid, ilmihal, Arapça gibi dersleri okutarak birçok öğrenci yetiştirmiş ve aynı zamanda aşağıda zikredeceğimiz eserleri yazmıştır.

1.3. Hâfız Ahmed Ziyâüddîn'in Eserleri

1.3.1. Hülâsatü'l-efkâr: Hanefî fıkıh âlimi Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (öl. 710/130) asırlarca medreselerde ders kitabı olarak okutulan fıkıh usûlüne ait *Menâru'l-envâr* adlı eseri üzerine İstanbul'da 1313 yılında yazdığı şerhtir.¹⁶

1.3.2. Miftâhü'l-felâh: Hanefî fıkımın önde gelen âlimlerinden Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî'nin (öl. 428/1037) yıllarca medreselerde ders kitabı olarak okutulan *el-Muhtasar* adlı eseri, müellifine nisbetle “Kudûrî” olarak şöret bulmuştur.¹⁷ *Miftâhü'l-felâh* adlı eser de Kudûrî tercümesi olup Osmanlı'da ibtidâiyye ve rüşdiye okullarında okutulan bir çalışmadır.

1.3.3. Vesîletü'n-necât: İkkîd, amel ve cihadla ilgili önemli konuları kapsayan kapsamlı bir ilmihal kitabıdır.¹⁸

1.3.4. Kurban Risâlesî: Bu çalışma, *Vesîletü'l-ğufrân* adlı eserin son kısmında fihrist sayfasının sonunda yer almaktadır.¹⁹

1.3.5. İlâveli Kurban Risâlesî: Bu eser, Ahmed Ziyâüddîn'in babasına ait eserler arasında zikredilir.²⁰

1.3.6. Sarf-ı Osmânî: Ahmed Ziyâüddîn'in, Osmanlıca'da en fazla kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin kuralları ile

---

med Ziyâüddîn Efendi ve Hülâsatü'l-Efkâr isimli Usûl-i Fıkıh Eseri”, 654-655.

¹⁶ Ferhat Koca, “Menâru'l-Envâr”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 2004), 29/118.

¹⁷ Cengiz Kallek, “Kudûrî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 2002), 26/321, 322.

¹⁸ Özdirek, “Evlîya Efendizâde Ahmed Ziyâüddîn Efendi ve Hülâsatü'l-Efkâr isimli Usûl-i Fıkıh Eseri”, 657.

¹⁹ Hâfız Ahmed Ziyâüddîn, *Şerhli, Tatbikli, Sualli, Tecvid Vesîletü'l-Ğufrân*, fihrist ikinci sayfa.

²⁰ Hâfız Ahmed Ziyâüddîn, *Şerhli, Tatbikli, Sualli, Tecvid Vesîletü'l-Ğufrân*, fihrist ikinci sayfa.

bunların anlamlarını bir araya getirerek yeni bir tarzda yazdığı sözlüktür.²¹ Mezkûr telif, onun eğitim verdiği kurumlarda sarf dersi için hazırlamış olduğu çalışmadır.

1.3.7. Sarf-ı Arabî: Arapça sarf kurallarının bir araya getirilmesi suretiyle hazırlanan bu eser, tercüme uygulamalarına yer vermekte ve aynı zamanda konuşmaya dayalı alıştırmaları içermektedir.

1.3.8. Zübdetü's-sarf: Sarf ile ilgili Arap dili ve edebiyatı âlimi Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Meydânî'nin (öl. 518/1124) *Nüzhetü't-tarf fi ilmi's-sarf* adlı eserinin²² tercümesidir.

1.3.9. Vesîletü'l-ğufrân: Müellif tarafından 27 Muharrem 1327/1911 tarihinde Kastamonu'da tecvidle ilgili şerhli, tatbikli, sualli olarak otuz sekiz dersle; fihrist, hâtıme ve çalışmanın sonunda istifadeye medâr olması için muallimlere yönelik tavsiyelerden oluşan kırk dört sayfalık bir eserdir. Eser; ders anlatımı kısmında konunun izahı; tatbikât kısmında talebeden, belirtilen Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinden konuyla ilgili tecvidleri bulması, suâl kısmında ise derste anlatılan konuların tekrarını kapsayacak şekilde sorulara cevap verilmesi şeklinde pedagojik bir formatta ele alınmıştır. Söz konusu eser, Kerim Buladı tarafından 2013 yılında Latinize edilerek "*Vesîletü'l-Ğufrân Şerhli, Tatbikli, Sualli Tecvîd*" adıyla neşredilmiştir.

1.3.10. Vesîletü's-se'âde: Ahmed Ziyâüddîn tarafından 1328/1912 yılında Kastamonu'da yirmi dört sayfa ve yirmi sekiz ders olarak hazırlanan *Tatbikî, Suallî, Muhataras Tecvîd "Vesîletü's-Se'âde"* adlı bu eser,²³ dönemin ibtidâiyye ve rüşdiye mekteplerinde okutulmuştur. Bu çalışma, *Vesîletü's-*

²¹ Hâfız Ahmed Ziyâüddîn, *Şerhli, Tatbikli, Suallî, Tecvîd Vesîletü'l-Ğufrân*, fihrist ikinci sayfa.

²² Zülfikar Tüccar, "Meydânî, Ahmed b. Muhammed" (Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 2004), 29/501-502; Özdirek, "Evliya Efendizâde Ahmed Ziyâüddîn Efendi ve Hülâsatü'l-Efkâr İsimli Usûl-i Fıkıh Eseri", 657.

²³ Eserin yazma nüshaları vardır. Bkz. Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvîd*, 51a-64b; Milli Ktp., Eskişehir İl Halk Blm., nr. 644, vr. 78b-101b. Bu ikinci nüsha kütüphane kaydında *el-Mucteber fi't-tecvîd* olarak geçmektedir.

se'âde'nin ilk sayfasında belirtildiği üzere daha önce müellif tarafından yazılmış tecvid ilmiyle ilgili *Şerhli, Tatbikli, Sualli "Vesîletü'l-ğufrân"* adlı eserinin özeti olarak hazırlanmıştır. Muhtasar olarak hazırlanan çalışmasında daha önce basımı yapılan *Vesîletü'l-ğufrân*'da yer verdiği hâ-i sekte, yedi kelimenenin âhirinde vakf durumunda elif-i lâhika/seb'u elifât durumu, teshîl, ibdâl, imâle, işmâm gibi tecvîd konularından ziyade daha çok kırâat konusu olarak bilinen meselelere yer verilmiştir. Bunun dışında her ne kadar tecvide ilgili konu başlıkları *Vesîletü's-se'âde* adlı eserde yirmi sekiz ders başlığı altında ele alınmışsa da -yukarıda zikredilen konular dışında- bu eserle, otuz sekiz dersten oluşan *Vesîletü'l-ğufrân* arasında konu başlıkları yönüyle pek bir fark bulunmamaktadır. Ancak muhtasar olan *Vesîletü's-se'âde*'de de ilgili konular bazen aynı başlık altında verilmiştir. Şerhli olan *Vesîletü'l-ğufrân*'da ise konular ayrı başlık altında bazen daha kapsamlı ele alınabilmektedir.

2. *Vesîletü's-se'âde* Adlı Eserdeki Tecvid Konuları

Hâfız Ahmed Ziyâüddîn, dönemin Mushaf ve eser inceleme kurulunun incelemesinden sonra basımına izin verilen *Vesîletü'l-ğufrân* adlı tam mufassal tecvid çalışmasının özeti olarak *Vesîletü's-se'âde* adlı eserini hazırladığını belirtmektedir. Yine müellif bu çalışmasının, Askeri Terbiye ve Eğitim-Öğretim Tef-tiş Kurulunca ortaokul düzeyinde eğitim verilen Kitâb-ı Rüşdiye-i Askeriyye programına²⁴ kabul edildiğini, eserle ilgili her hakkın kendisine ait olduğunu ve mühürsüz olan nüshaların sahte olduğunu kitabın kapak sayfasında aşağıdaki sözlerle ifade etmektedir:

²⁴ Osmanlı Devleti'nde Askerî Rüşdiyeler ve ders programı için bk. Ayşegül Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri* (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2010), 173, 273; Fatma Kaya Doğanay, *Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2011), 248.

“Dâire-i Celîle-i Meşihatte Tetkîk-i Müellefât-ı Hey’et-i Kirâm²⁵ tarafından tetkîk ve şâyan tab’ olunduğu tasdik buyrulan *Vesîletü’l-ğufrân* tam mufassal tecvîd âcizânemden ihtisâr edilmiştir.”

“Terbiye ve Tedrisât-ı Askeriyye Müfettiş-i Umûmiyetince Kitâb-ı Rüşdiye-i Askeriyye programına kabul buyrulmuştur.”

“Her hakkı müellifine aittir. Mühürsüz nüshaları sahtedir.”²⁶

Müellif, çalışmasının giriş kısmında besmele, hamdele ve salvelenin ardından tecvid²⁷ bilmenin öneminden bahsetmektedir. O, tecvidin konusunu, gayesini de kapsayacak kısa ifadelerinden sonra tecvid ilmini öğrenirken bu işin üstatlarından dinleyerek ve görerek doğrudan onların uygulamalarından istifade etmenin gerekliliğini vurgulamaktadır. O, tecvidi kolayca öğrenmenin yolunun da bu ilimle ilgili kavramsal çerçevede zikredecği bilgiler, med, tenvîn ve nûn-i sâkin durumları, idğâm, lâm-ı ta’rif, kalkale, sekte, lafzatullâh, râ harfinin hükümleri ile ilgili kısımların öğrenilmesinden geçeceğini belirtmektedir. Böylece eserde, tecvid, konulara göre yirmi sekiz dersten oluşan gruplandırma ile özet bir şekilde kavratılmaya çalışılmaktadır. Bu amaçla metinde verilen bilgilerin sade ve öz olması esas

²⁵ Müellifin bahsettiği “Dâire-i Celîle-i Meşihatte Tetkîk-i Müellefât-ı Hey’et-i” adlı kurum; Osmanlı’da II. Abdülhamit (1876-1909) döneminde Şeyhülislâmlık bünyesinde dinî içerikli kitapları matbaada basımı öncesi inceleyerek basım onayını veren ve “Tetkîk-i Müellefât Encümeni” adıyla oluşturulan kuruldur. Bk. Necmettin Gökkır, *Tanzimattan Günümüze Din-Devlet İlişkileri ve Siyaset Bağlamında Mushaf Basımı* (İstanbul: İFAV, 2015), 20-40; Abdulhekim Ağırbaş, “Tarihten Günümüze Kıraat İlmi Uluslararası II. Kıraat Sempozyumu” (03 Kasım 2017), 252.

²⁶ Hâfız Ahmed Ziyâüddîn, “Vesîletü’s-se’âde”, *Resâil fi ‘ilmi’t-tecvîd* (İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts), 1.

²⁷ Tecvîd: “Her harfin hakkını ve müstehakkını verme melekesi olup ilmi edâ ile güzel okumaktır. Bununla kişi, her bir harfe lazım olan hakkını ve muktezasını kolaylıkla vermeye güç yetirebilir. Burada yer alan “hakkehâ’dan” maksadın sıfât-ı lâzime, “müstehakkahâ’dan” kasdın da sıfât-ı ârıza olduğu belirtilmiştir. Takıyyüddîn Mehmed Birgîvî, “Dürr-i yetîm”, *Tecvîd Risâleleri* (İstanbul: Âsitâne Yayınları, ts.), 2; Şeyhzâde Muhammed Esad el-Hüseynî, *el-Virdü’l-müfid fi şerhi’t-tecvîd* (İstanbul: TDV Kütüphanesi İSAM, Prof. Dr. Günay Tümer), 3.

alınmakta, daha fazla bilgiye ihtiyaç duyulması halinde de dipnot yöntemine başvurulmaktadır.

Eserden yeterince istifade edilebilmesi amacıyla Kur'ân muallimlerinde takip edilmesi gereken yöntem eserin sonunda tavsiye olarak belirtilmektedir.²⁸ Müellif, yirmi sekiz derse taksim edilen tecvid risâlesinin öğretiminde haftanın iki gününe programlanması; hocanın dersi metin üzerinden anlatması, sonraki günde talebenin bu metni ezbere okuması ve ardından sayfanın alt kısmında yer alan örneklerin uygulamalarını yaptırması, daha sonra da kendilerinden metindeki soruları cevaplamalarını istemesi şeklindeki yöntemin takip edilmesi halinde belirlenen kazanımların elde edilebileceğini ifade etmektedir. Ayrıca eserde bu çalışmanın, tatbikat ve sorular kısmıyla ikinci defa tekrarlanması ve Kur'ân-ı Kerîm derslerinde bunların pratiğinin yapılması gerektiği hatırlatılmaktadır.

Müellif tarafından hazırlanan tatbikli, sualli, muhtasar tecvid çalışması olan *Vesîletü's-se'âde* adlı eserin metni aşağıdaki gibidir.

Vesîletü's-se'âde

Bismillâhirrahmânirrahîm

el-Hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn. Ve's-salâtü ve's-selâmü 'alâ seyyidînâ Muhammed'in ve âlihî ecmaîn.

Malum ola ki her bir Müslüman'a okuyacağı Kur'ân-ı Azîmi'ş-şanda lisânını/dilini hatadan, namazını fesattan/bozulmasını muhafaza için icab eden/gereken ilm-i tecvidi mümkün olduğu mertebe, ehli ve erbabından/bu alanın önde gelen hocalarından öğrenmek ehem/önemli ve elzemdir/gereklidir.

Tecvid, Kur'ân-ı Kerîm'i güzelce okumayı bildiren ilimdir.²⁹ Tecvidi suhûletle/kolaylıkla anlayabilmen için (hareke, cezm,

²⁸ Hâfız Ahmed Ziyâüddîn, "Vesîletü's-se'âde", 24.

²⁹ Kur'ân-ı Kerîm'i güzelce okumak, her bir harfin çekilecek yerini bilmek ve harflerin layık olan sıfât-ı lâzime ve ârızasını yerine getirmekle yani tamamen hakkını vermekle olur. Yalnız mehâric-i hurûfu okumakla harflerin

teşdîd, med, kasr, harf-i med, sebab-i med, hemze, sükûn, harf-i lîn, tenvîn, nûn-u sâkin, idğâm, lâm-ı ta'rif)in ne demek olduğunu ve bunların aksâmı/ kısımlarını ve ahkâmını/ hükümlerini/ durumlarını bilmeni iktizâ eder/gerektirir.

Ders 1

Hareke, Cezm, Teşdîd, Med, Kasr

Hareke: Harflerin okunmalarına hizmet eden işaretlerdir. Hareke üçtür. Şu (üstün/◌̇, esre/◌ِ, ötre/◌ُ) işaretidir.

Cezm: Harekesi olmayan harfin üzerine konup o harfi kendinden evvelki harfe bitiştiiren ve cezme denilen şu (◌◌) işaretidir.

Teşdîd: Bir harfi evvelce sâkin sonra harekeli olmak üzere iki kere okutan ve şedde denilen şu (◌◌◌) işaretidir.

Med: Çekmek (harfî uzatmak) demektir.

(Med, ehl-i tecvid ıstılahında/teriminde “Harfî, med sebebiyle sesini uzatmaktır.”³⁰ Kasr ise “çekmemek, medd-i tabîyi aslı üzere kasr etmektir.”³¹

Tatbîkât:

Aşağıdaki yazılan kelimât-ı celilede üstün, esre, ötre harekeli, cezmlî, şeddeli olan, çekilen ve çekilmeyen harfleri ayırınız.

(رَبِّ زَنْبِي عُلْمًا وَالْحَقِّي بِالصَّالِحِينَ)

hakkını vermek kabil olmaz. Zira Kur'ân okuyacak kişi, fem-i muhsinden ahza muhtaçtır.

³⁰ Med iki kısımdır. Bunlar; medd-i tabîi (medd-i aslı) ve medd-i zâiddir. Medd-i tabîinin derecesi bir elif, medd-i zâidin ekalli (en azı) ise iki eliftir.

³¹ Med, tabîi ve fer'î olmak üzere iki gruba ayrılır. “Harfî med ve lîn harfleri dışında ziyâdesi olmayan med, meddin aslını oluşturur. Harf-i medden ya da harfî lînden sonra hemze ve sükûn veya şedde olması halinde ise fer'î med oluşur. Fer'î med, aslı med üzerine olan ziyadedir.” Meddin tanımı konusunda bk. Muhammed Pilgir, *Kıraat İlminde Med/Kıraat-ı 'Aşere'nin Ortak meseleleri Bağlamında*, (Ankara: İlahiyat Yay., 2022), 57-64; Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî el-Bennâ ed-Dimyâtî, *İthâfu fudela'i'l-beşer fi'l-kirâati'l'erbeate 'aşer*, thk. Enes Mühre (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011), 53; Abdulhekîm Ağırbaş, *Kıraat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar (Türkiye-Suudi Arabistan-Mısır Örneği)* (Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 2022), 189-205.

(رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ)

Suâl:

Hareke neye derler? Kaç kısımdır? ; Cezm neye derler? Harfi nasıl okutur? ; Teşdid neye derler? Harfi nasıl okutur? ; Med, kasr neye derler?

Ders 2

Harf-i Med

Harf-i Med: Sesi uzatan harflerdir. Üçtür: (وَاوْ، ياء، الف) harfle-ridir.

(و) Vâv: Sâkin, yani harekesiz olup üst tarafı (kendinden önceki harf) ötre harekeli olursa harf-i med olup bir elif miktarı çekilir. (يُقُولُ، يَكُونُ) kelimelerindeki (وَاوْ)'lar gibi.³²

(يا) Yâ: Sâkin olup üst tarafı (kendinden önceki harf) esre harekeli olursa harf-i med olup bir elif miktarı çekilir. (حَسِيْبًا، وَكِيْلًا) kelimelerindeki (يا)'lar gibi.³³

(ا) Elif: Daima sâkin ve üst tarafındaki harf üstün olduğunda, her vakit harf-i med olup bir elif miktarı çekilir. (قَالَ، كَانَ) kelimelerindeki elifler gibi.

Tatbikât:

Aşağıdaki kelimât-ı münîfede/yüce, ulu âyet-i kerîmelelerdeki harf-i medleri bulunuz. Ve bir elif miktarı çekerek okuyunuz.

(كُونُوا، يُؤْمِنُونَ، وَيُقِيمُونَ، سَمِيعٌ، عَلِيمٌ، خَافَ، حَالَ، مَا كَانَ)

Suâl:

Harf-i med neye derler? Kaçtır? Nedir? Bunlar ne zaman harf-i med olur? Ve ne kadar çekilir?

³² (وَاوْ)، harekeli olursa yahut sâkin olup ondan evvelki harfin harekesi üstün-esre olursa harf-i med olmaz.

³³ (يا)، harekeli olursa yahut sâkin olup üst tarafındaki harfin harekesi üstün-ötre olursa harf-i med olmaz.

Ders 3

Sebeb-i Med

Sebeb-i Med: Harf-i meddin, medd-i tabîî miktarından ziyade çekilmesine sebep olan hemze, sükûndur.³⁴

Hemze: Harekeli eliftir. (اَكْرَمَ)k kelimesindeki hemze gibi.³⁵

Sükûn: İki türdür. Sükûn-u lâzım, sükûn-u ârız.

Sükûn-u Lâzım: Sâkin harf bulunan kelimedede durulursa da geçilirse de düşmeyen sükûndur. (يَسْنَ) kelimesindeki nûn'un sükûnu gibi. (Müellif burada, Yâsîn 36/1'deki hurûf-u mu-kattâ'nın okunuşunda يَا سَيِّئُ ayetinde vakf yapıp durulması ve geçilmesi hallerinde buradaki sükûnun değişmediğini ve bundan dolayı bu sükûnun lazîmî bir sükûn olduğunu ifade etmektedir.)

Sükûn-u Ârız: Sâkin harfin bulunduğu kelimedede durulursa durup -durulduğunda ortaya çıkan-, geçilirse -geçildiğinde ortadan kalkan- düşen sükûndur. (صَادِقُونَ) kelimesinde durulduğunda, durak sebebiyle nûn'un sâkin olduğu gibi.

Tatbîkât:

³⁴ Müellifin bu tanımına ilave olarak sebeb-i meddi şu şekilde tarif etmek daha isabetli olacaktır: “Med veya lîn harflerinden herhangi birinden sonra gelip, aslî med üzerine yapılan ilaveye olan sebebe sebeb-i med denir. Sebeb-i med; lafzî (hemze, sükûn) ve manevî (nefy/olumsuzlukta mübalâğa amacı taşıyan medd-i ta'zîm ile medd-i tebriyye) olmak üzere iki bölümden oluşur.” Bk. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed Debbâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/313; ed-Dimyâtî, *İthâfu fûdelâi'l-beşer fi'l-kirâati'l'erbeate'aşer*, 53; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2007), 250, 254-255; Ağırbaş, *Kirâat Eğitimi-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*, 190-191. Yukarıda yapılan tanıma ilave olarak, harf-i medden sonra gelen hemzenin kat' hemzesi olması gerektiğini de belirtmek gerekir. Zira vasl hemzesi, sebeb-i med değildir. Bk. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 252.

³⁵ (اَخَذَ ، سَأَلَ ، قَرَأَ) kelimelerindeki hemzeler gibi kendisinden evvel harf-i med bulunmayan hemze, sebeb-i med olamaz. Müellif Ahmed Ziyâüddîn, اَخَذَ kelimesindeki hemzeden önce harf-i med bulunmadığını dolayısıyla burada sebeb-i med oluşmadığını ifade etmektedir. Diğer iki örnek kelime için de aynı açıklamaya geçerlidir.

Aşağıdaki kelimât-ı şerîfenin hangilerinde sebab-i meddin hemze, hangilerinde sükûn-u lâzım ve ârız olduğunu gösteriniz?

(سَوَاءٌ ، عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ ، أَلَا ، جَاءَ ، سُوءٌ ، الضَّالِّينَ)

(الْحَاقَّةُ ، صَادِقِينَ ، مُؤْمِنِينَ)

Suâl:

Sebeb-i med neye derler? Kaçtır? Hemze ne zaman medde sebep olur? Sükûn kaç türdür? Sükûn-u lâzım, sükûn-u ârız neye derler?

Ders 4

Harf-i Meddin Ahvali/Durumları ve Medd'in Aksâmı/Kısımları

Harf-i med dediğimiz: (و ، يا ، ا) harflerinin beş hali vardır:

1- Bu harflerden biri kelimedede sebab-i medsiz bulunursa “Medd-i Tabîî” olur.

2- Kelimedede bu harflerden biri ve ondan sonra yine o kelimedede sebab-i medden hemze bulunursa medd-i muttasıl olur.

3- Bir kelimenin nihayetinde/sonunda bunlardan biri ve ileri-sindeki kelimenin evvelinde sebab-i medden hemze bulunursa medd-i munfasıl olur.

4- Bu harflerden birinden sonra sebab-i med, sükûn-u lâzım şeklinde bulunursa medd-i lâzım olur.

5- Bu harflerin birinden sonra sebab-i med, sükûn-u ârız olur-sa medd-i ârız olur.

Tatbikât:

Aşağıki kelimât-ı şerîfedeki harf-i medlerin sebab-i medsiz bulunanlarını, sebab-i medleri hemze olup harf-i med ile birlikte ve ayrı ayrı kelimedede olanlarını, sebab-i medleri, sükûn-u lâzım ve ârız olanlarını bulunuz, gösteriniz?

(قَالُوا ، سَبَّوْا ، جَاءَ ، أُولَئِكَ ، قِيلَ ، أَوْتَيْتُهُ ، مَا أَنْتَ)

(الم ، أَوْذَيْنَا ، يَا أَبَانَا ، عَالَمِينَ ، حم ، طسم ، صَادِقِينَ)

Suâl:

Harf-i meddin kaç hali vardır? O haller nedir? Harf-i med, sebep-i medsiz bulunursa ne olur? Harf-i medden sonra sebep-i med hemze olup ikisi bir kelimedede, ayrı ayrı kelimedede olursa ne olur? Sebeb-i med, sükûn-u lâzım ve ârız olursa ne olur?

Ders 5

Medd-i Tabîî

Harf-i med denilen üç harfin birinden sonra sebep-i med denilen hemze veya sükûndan biri bulunmazsa (medd-i tabîî) olur.³⁶ (قَالَ ، هُوَ ، حَيْلٌ) gibi.

Medd-i tabîî, bir elif miktarı çekilir.

Bir elif miktarı demek; düz bir yere konulmuş olan elinden bir parmağını kaldıracak kadar çekmek demektir. Bir elif miktarından eksik ve ziyade çekilmesi hatadır.³⁷

Tatbikât:

Aşağıki kelimât-ı tayyibede kaç harf med olduğunu ve üç harf-i medden hangileri bulunduğunu gösteriniz ve bu medd-i tabîîleri bir elif miktarı çekerek okuyunuz.

(قَامَ ، غَيْضَ ، مَا كَانَ ، رَسُولٌ ، نُوحِيهَا ، كَانُوا)

(يَقُولُونَ ، أوتَيْنَا)

Suâl:

Medd-i tabîî neye derler? Ne kadar çekilir? Bir eliften eksik, ziyade çekilirse ne olur? Bir elif miktarı ne demektir?

³⁶ Medd-i Tabîî: Başka bir sebebe ihtiyaç duymaksızın bizzat bir elif miktarı çekilen med demektir. Buna medd-i aslî de denir. (قَالُوا ، أُوذِينَا) gibi bir kelimedede bir, iki, üç medd-i tabîî bulunabilir. Bazı kimselerin Kur'ân okurken medd-i tabîîlerde, yine (وَكَيْلًا ، حَسْبِيًّا) gibi kelimelerde durulduğunda, bir elif miktarından ziyade çekmeleri yanlış bir uygulamadır.

³⁷ Medd-i tabîî ile medd-i muttasıl ve munfasılda, harf-i med dediğimiz (و ، يا) harfleri bazı kere mukadder yani gizli olup yalnız okunuşta belli olur. (طه ، الله ، أَنَّهُ ، بِهِ ، أُولَئِكَ ، ذَلِكَ ، هُوَ لَاءِ ، مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا ، عِنْدَهُ إِلَّا) gibi.

Ders 6

Medd-i Muttasıl

Bir kelimedede hurûf-u medden/med harflerinden biri ve ondan sonra yine o kelimedede sebebi medden hemze bulunursa medd-i muttasıl olur. (شَاءَ، جِيءَ، سُوءَ) gibi.

Medd-i muttasılın meddi vaciptir. Zira kurrâ-i kirâm hazerâtından her biri medd-i muttasılı kendilerine mahsus mertebede med ettiler/uzattılar.³⁸ Hiçbirisi bir elif miktarı okuyarak kasr etmedi. Lâkin İmâm-ı Âsım kırâatı ve Hafs rivâyeti üzere dört elif miktarı çekilir.³⁹

³⁸ Müellifin buradaki ifadelerinde şu hususa dikkat çekmek gerekir. Kırâat imamları, medd-i muttasılın meddi üzerinde ittifak etmişlerdir. Ancak bu meddin tûl ve tevassut ölçüsü miktarında ihtilaflar vardır. Yani kırâat imamları arasında, medd-i muttasılda aslı med üzerine med ilave edilmesi hususunda ittifak (vâcib mahalli) söz konusudur. Bununla birlikte medd-i muttasılda aslı med üzerine kaç med ilave edileceğiyle ilgili ihtilafın (câiz mahallinde) olduğu da ifade edilmektedir. Bk. Ebû Amr Osmân b. Saïd Dâni, *Câmi' u'l-beyân fi'l-kirâati's-seb' i'l-meşhûre* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 1/205, 206; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*, 1/314-315; Sultan Muhammed Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, thk. Üsâme Atâyâ (Dımeşk: Dâru'l-Ğavsânî, 2012), 228; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 258. Burada medd-i muttasılın uzatma miktarına gelince aslı/tabîi med üzerine bir elif miktarı ziyâde ederek medd-i muttasılın ölçüsünü en az iki elif olarak okuyanlar; Kâlun, İbn-i Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'dur. Medd-i muttasılın ölçüsünü üç elif olarak okuyanlar ise İbn-i Âmir, Kisâi ve Halefû'l-'Aşîr'dir. Medd-i muttasılın ölçüsünü dört elif olarak okuyan tek bir imam vardır ki o da Âsım'dır. Aslı med üzerine dört elif miktarı ziyâde ederek medd-i muttasılın ölçüsünü beş elif olarak okuyanlara gelince bunlar; Verş ve Hamza'dır. Bk. Hâmid b. Abdülfettâh Pâluvi, *Zübdetü'l-'irfân* (İstanbul: Âsîtâne Yayınları, ts), 8; Muhammed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân fi İzâh-i Zübdeti'l-'irfân* (İstanbul: Asitâne Yayınları, ts), 16; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 257-258; Ağırbaş, *Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*, 193-194.

³⁹ Medd-i zâidin ekalli (en azı) iki elif olduğundan medd-i muttasıl iki elif miktarı çekilirse hata edilmiş olmasa da Âsım kırâatı ve Hafs rivâyeti üzere Kur'ân okuyan kimseler, medd-i muttasılda zarûratsız dört elif miktarından eksik çekmemelidir. Zira bu rivâyete göre zaruret olsa dahi iki elif miktardan eksik çekmek hatadır.

Tatbikât:

Aşağıki kelimât-ı celîlede sebab-i med olan hemzenin, hurûf-u medden hangileriyle bulunmuş olduğunu arayınız ve bulunuz?

(سَوَاءٌ، أَوْلَيْكَ، جَاءَ، شُهَدَاءٌ، سُوءٌ، تَشَاءُ، بَرِيٌّ، جَزَاءٌ، سَيِّئٌ، أَلْعَمَاءُ، يَسَاءُ)

Suâl:

Medd-i muttasıl ne zaman olur? Meddi nedir? Âsım kırâatı Hafs rivâyeti üzere kaç elif miktarı çekilir?

Ders 7

Medd-i Munfasıl

Bir kelimenin nihayetinde/sonunda hurûf-u medden biri ve ondan sonraki kelimenin evvelinde sebab-i medden hemze bulunursa (medd-i munfasıl) olur. (إِنِّي أَخَافُ، قُولُوا أَمَنًا، يَا أَيُّهَا) gibi.⁴⁰

Medd-i munfasılın meddi câizdir. Zira kurrâ-i kirâm hazerâtı meddinden ihtilaf ettiler. Bazısı kendine mahsus mertebede med etti. Bazısı kasr edip bir elif miktarı çekerek okudu. Lakin biz Âsım kırâatı Hafs rivâyeti üzere okuduğumuz cihetle dört elif miktarı çekeceğiz.⁴¹

⁴⁰ Medd-i munfasılın meddinde ihtilaf edilmiştir. Bunun bir, iki, üç, dört, beş elif miktarı çekilmesi caiz ise de Âsım kırâatı ve Hafs rivâyeti üzere Kur'ân okuyan kimse nefes daralması gibi bir zaruret olmadıkça dört elif miktarından eksik ve ziyade çekmemelidir.

⁴¹ Kırâat imamlarından medd-i munfasılın ölçüsünü bir elif miktarı okuyanlar; Kâlûn, İbn-i Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'dur. Medd-i munfasılı iki elif olarak okuyanlar ise Kâlun ve Dûrî'dir. Medd-i munfasılı üç elif olarak okuyanlara gelince bunlar İbn-i Âmir, Kisâî ve Halefû'l-Âşîr'dir. Medd-i munfasılı dört elif olarak okuyan tek bir imam vardır ki bu da imam Âsım'dır. Medd-i muttasılı beş elif olarak okuyanlar da Verş ve Hamza'dır. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l Cezerî, *Tahbîru't-Teysîr fi'l-kırâati'l-'aşr*, thk. Ahmed Muhammed Müflih el-Kudât (Ürdün: Dâru'l-Furkân li'n-Neşr ve't-Tevzî, 2000), 207-208; Hâmid b. Abdülfettâh Pâluvî, *Zübdetü'l-'irfân* (İstanbul: Âsitâne Yayınları, ts), 8; Muhammed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân fi İzâh-i Zübdeti'l-'irfân* (İstanbul: Asitâne Yayınları, ts), 16; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 260; Ağırbaş, *Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*, 194.

Tatbikât:

Aşağıki kelimât-ı şerîfedeki harf-i medleri, sebab-i medleri gösteriniz. Ve harf-i meddin hangilerinde vâv, hangilerinde yâ, hangilerinde elif olduğunu bulunuz?

إِنَّا أَعْطَيْنَا، لَوْلَا أَنْزَلَ، إِنَّا أَرْسَلْنَا، فِي آذَانِهِمْ، قُولُوا آمَنَّا، هِنْتُنْمُ، عَهْدُهُ ام، عَدَابَهُ (أَحَدٌ، هُوَ لَأَمْ، عِنْدَهُ إِلَّا

Suâl:

Medd-i munfasıl ne vakit olur? Meddi nedir? Meddi niçin câizdir? Âsım kırâatı ve Hafs rivâyeti üzere kaç elif miktarı çekilir?

Ders 8

Medd-i Lâzım

Harf-i medden sonra sebab-i med sükûnu lâzım şeklinde bulunursa (medd-i lâzım) olur.⁴² Medd-i lâzım dört yerde olur.

1- Kelime-i müsakkalede (şeddeli kelimedede) olur. (الْحَاقَّةُ، تَأْمُرُونِي) gibi.⁴³

2- Kelime-i muhaffefede (şeddesiz kelimedede) olur. (الْآنَ) gibi.⁴⁴

3- Harf-i müsakkalede (şeddeli harfte) olur. (الم) ve (المص) 'in lâmi ve (طسم) 'in sîn 'i gibi.

4- Harf-i muhaffefede (şeddesiz harfte) olur. (الم) ve (المص) 'in mîmi ve (الر) 'nın lâmi gibi.

Medd-i lâzımın meddinde kurrâ-i kirâm ittifak ettiklerinden meddi vaciptir. Cemi kurrâ-i kirâma göre ise dört elif miktarı çekilir.⁴⁵

⁴² Sükûn-u Lâzım: Medd-i lâzım olan kelimedede durulduğunda da geçildiğinde de değişmeyen sükündür. Konuyla ilgili şuna da değinmek gerekir ki sâkin olan harfin üzerinde şedde veya cezm işareti var ise bu sükûn sükûnu lâzım; hareke var ise bu, sükûnu ârızdır.

⁴³ Medd-i lâzımda sükûn şeddeli ise müsakkale, şeddesiz ise muhaffeftir.

⁴⁴ الْآنَ, Yûnus sûresinde iki yerdedir.

Tatbikât:

Aşağıki misallerde medd-i lâzımın kelime-i müsakkale, muhaffefe, harf-i müsakkale, muhaffefe olanlarını bulunuz ve her birini dört elif miktarı çekerek okuyunuz.

(ضَالًّا، أَنْحَاوِي، مُذْهَامَاتَان، الْأَصَاخَة، طسن)

(طسم، كهيعص، كَافَّة، ذَابَّة، حم عسق)

Suâl:

Medd-i lâzım neye derler? Kaç türdür? Nedir? Misalleri ne gibi? Meddi nedir? Kaç elif miktarı çekilir?

Ders 9**Medd-i Ârız**

Bir kelimedede harf-i med ve ondan sonra sükûn-u ârız bulursa (medd-i ârız) olur. (قَائِتِيْن , خَالُوْن) gibi.⁴⁶

Medd-i ârızın meddinde kurrâ-i kirâm ihtilaf ettiklerinden, medd-i ârız olan kelimenin âhiri (son harfın harekesi) üstün olursa (3) , esre olursa (4), ötre olursa (7) vecihden biri câiz olur.

3 Vecih: (Tûl, tevassut, kasr),

4 Vecih: (Tûl, tevassut, kasr, revm),⁴⁷

⁴⁵ Medd-i lâzımın kasr edilmesi yani bir elif miktarı çekilerek okunması hatadır. Müellifimiz Hâfız Ahmed Ziyâüddîn, metin kısmında medd-i lâzımın bütün kırâat imâmlarınca dört elif miktarı uzatıldığını belirtmektedir. O, dipnotta ise bu meddin bir elif miktarı uzatılmasının hata olduğunu ifade etmektedir. Medd-i lâzımın med miktarıyla ilgili kırâat imamları arasında tûl ölçüsü esas alınmakla birlikte İbnü'l-Cezerî *en-Neşr*'de, medd-i muttasıldada olduğu gibi bu med için de med mertebelerinin değişebileceğini ifade etmektedir. Yine o, tahkik usûlünde dört, tedvîrde üç ve hadr usûlünde ise en alt sınır olarak iki elif miktarı med edilebileceğini bildirmektedir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*, 1/317, 318; Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî Hamed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 174, 175; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 260; Ramazan Pakdîl, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014).

⁴⁶ Medd-i ârız olan kelimedede durulmazsa medd-i tabîi olur. Çünkü sebeb-i med ortadan kalkar.

7 Vecih: (Tûl, tevassut, kasr, tûlla işmâm, tevassutla işmâm, kasrta işmâm, kasrta revm) dir.

Bunlardan tûl, 4; tevassut, 3; kasr ise 1 elif miktarı çekerek okumaktır.

Revm: Gizli ses ile sâkin olan harfin harekesine işaret etmektedir.

İşmâm: Sâkin olan harfi okuduktan sonra o harfin ötre harekesine işaret için dudaklarını yummaktadır.

Tatbikât:

Aşağıdaki kelimât-ı celîlede kaçır vecih câiz olduğunu bulunuz? O vecihlere göre okuyunuz?

(صَادِقِينَ ، عَالِمُونَ ، فَاسِقِينَ ، يَوْمَ الدِّينِ ، نَسْتَعِينُ)

(حَافِظِينَ ، الرَّجِيمِ ، مُؤْمِنِينَ ، تَنْقُوزَ ، يَفْقَهُونَ ، كَارِهُونَ)

Suâl:

Medd-i ârız ne zaman olur? Meddi nedir? Âhiri üstün, esre, ötre olduğuna göre kaçır vecih câiz olur? Revm-işmâm ne demektir? Tûl, tevassut, kasr, kaç elif miktarıdır?

Ders 10

Harf-i Lîn, Tenvîn, Nûn-i Sâkin, İdgâm, Lâm-ı Târif

Harf-i Lîn: Kendileri sâkin ve üst taraflarındaki (kendilerinden önceki harf) üstün harekeli olan (وَاوْ) ile (يَا) dır. (نَوْمَ ، الصَّيْفِ) kelimelerindeki (وَاوْ) ، (يَا) gibi.

Tenvîn: İki üstün, iki esre, iki ötreedir. (عِلْمًا ، فِي شَيْئِي ، قَدِيرٌ) kelimelerindeki tenvînler gibi.

Nûn-u Sâkin: Cezimli nûn'dur. (اِنَّ ، مَنْ) kelimelerindeki nûn'lar gibi.

⁴⁷ Revm, kasr ile icra edilir ve kelimenin nihayetinde kalkale harfi olan (ب، ج، د، ط، ق) harflerinden biri bulunursa revm, işmâm edilmez. Zira kalkalenin icrası revm ve işmâma manidir (engeldir).

İdğâm: İki harfi şeddeli bir harf kılmaktır.⁴⁸ (أَسَدٌ , أَعَدُّ) kelime-
lerindeki dâl'lar gibi.

Lâm-ı ta'rîf: Şu (الْ) suretinde yazılan (لَمْ لَامٌ)'dır.

Tatbikât:

Aşağıda yazılan kelimât-ı münîfede olan harf-i lînleri, tenvîn,
nûn-u sâkin, idğâm, lâm-ı ta'rîfleri bulunuz?

(نَوْمٌ , السَّوَاءُ , حَكِيمًا , وَكَيْلٌ , عِنْدَهُ , مَنْ , إِنَّ)
(الْحَمْدُ , الصَّنِيفُ)

Suâl:

Harf-i lîn, tenvîn, nûn-u sâkin, neye derler? İdğâm ne demek-
tir? Lâm-ı ta'rîf neye derler?

Ders 11

Harf-i Lîn'in Ahvâlî/Durumları

Harf-i lîn'in iki hâli vardır:

1. Bu harflerin birinden sonra sebab-i med, sükûn-u lâzım
olmaktır.

⁴⁸ Daha geniş bir terim tanımlama ile idğâm, "Birbirinin misli (aynı) veya birbirinin müteânisî (aynı cins olup-mahreçleri aynı sıfatları farklı) ya da birbirinin müteâribî (mahreç veya sıfatlarında birbirine yakınlığı) olan iki harften birincisinin ikincisine bazı kurallar çerçevesinde katılıp okunmasıdır. İdğâm konusu ile ilgili bk. Ebû Amr Osmân b. Saîd Dâni, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kirâati's-seb'a'l-meşhûre* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 1/180; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, 1/274, 275; Mer'aşî, *Cühdü'l-mukill (Saçaklızâde)*, 181-194; Muhammed Mekki Nasr Atâllallah, *Nihâyetü'l-kavlü'l-müfid fi 'ilmi't-tecvîd*, 106-126; Mersafî, *Hidâyetü'l-karî ilâ tecvidi Kelâmi'l-Bârî*, 217-261; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 281-302; Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kıraat İliminin Talimi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990), 180; Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2018), 85; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 231-247; Ahmed Halid Şükri vd., *el-Münîr fi ahkâmi't-tecvîd*, 117-134; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 175-195; Ağırbaş, *Kıraat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*, 209.

2. Bu harflerden birinden sonra sebab-i med, sükûn-u ârız bulunmaktır.

Her iki surette de (medd-i lîn) olur.

Medd-i Lîn

Harf-i lîn'den sonra sebab-i med, sükûn vaki olursa (medd-i lîn) olur. Medd-i lînin meddi, câizdir. Zira kurrâ-i kirâm, meddinde ihtilaf ettiler. Lâkin sebab-i med (كهيعص),⁴⁹ (حم عسق)⁵⁰ lafz-ı şerîfelerinde olan (ع) harfinin okunuşunda hâsıl olan sükûn gibi sükûn-u lâzım ise cem'î kurrâya (bütün kurrâya) göre yalnız tûl, tevassuttan biri câizdir.

Sebeb-i med sükûn-u ârız olursa medd-i ârız gibi medd-i lîn olan kelimenin âhiri/son harfinin harekesi;

- Üstün hareke olursa: Tûl, tevassut, kasırdan her biri,
- Âhiri esre olursa: Tûl, tevassut, kasr, revmden her biri,
- Âhiri ötre olursa: Tûl, tevassut, kasr, tûlla işmâm, tevassutla işmâm, kasrla işmâm, kasrla revmden her biri medd-i lînde dahi câiz olur.⁵¹

Tatbikât:

Aşağıki kelimât-ı celîlede harf-i lînlerden hangisi bulunduğunu ve (bunlarda) sebab-i meddin sükûn-u lâzım, sükûn-u ârız olduğunu; tûl, tevassut câiz olanlarını; üç, dört, yedi vecih câiz olanlarını bulunuz? O vecihlere göre okuyunuz?

(الصَّيْفُ , السَّوَاءُ , كهيعص , نَوْمٌ)

(حم عسق ، الْمَوْتِ ، بِالْغَيْبِ ، السَّيْرِ ، خَوْفٌ)

Suâl:

Harf-i lîn ne demektir? Harf-i lîn'in kaç hali vardır? O haller nedir? Medd-i lîn ne zaman olur? Medd-i lînin meddi nedir? Sebeb-i med, sükûn-u lâzım ve ârız oluşuna göre kaç vecih câiz olur?

⁴⁹ Meryem 19/1.

⁵⁰ Şûrâ 42/1, 2.

⁵¹ Harf-i lîn'den sonra sebab-i medden sükûn bulunmazsa hiç çekilmez. (عَلَيْهِمْ ، الْيَوْمِ) gibi.

Ders 12

Tenvîn ve Nûn-u Sâkin'in Ahvâli/Durumları⁵²

Tenvîn denilen (iki üstün, iki esre, iki ötre) ile (nûn-u sâkin) denilen cezimli nûn'un beş hali vardır: (İhfâ me'a'l-ğunne, izhâr bilâ ğunne, idğâm-ı me'a'l-ğunne, idğâm-ı bilâ ğunne, iklâb me'â'l-ğunne).

1- Bunlardan birinden sonra (ص, ذ, ث, ج, ش, ق, س, ك, ض, ظ) harflerinden biri bulunursa (ihfâ) olur.

2- Bunlardan birinden sonra (ا, ح, خ, ع, غ, ه) harflerinden biri bulunursa (izhâr) olur.

3- Bunlardan birinden sonra (م, ن, و, ي) harflerinden biri bulunursa (idğâm-ı me'a'l-ğunne) olur.

4- Bunlardan birinden sonra (ر, ل) harflerinden biri bulunursa (idğâm-ı bilâ ğunne) olur.

5- Bunlardan birinden sonra (ب) harfi bulunursa (iklâb) olur.

Tatbikât:

Aşağıki kelimât-ı şerîfede tenvîn veya nûn-u sâkinden sonra ihfâ, izhâr, idğâm me'a'l ğunne, idğâm bilâ ğunne, iklâb harflerinden hangisinin bulunduğunu gösteriniz?

صَمٌّ بَكُمْ عُمَىٰ فَهَمْ , وَلَكِنْ جَعَلْنَاهُ , رَزَقًا قَالُوا , مَنْ هُوَ , حَكِيمٌ عَلِيمٌ , مَنْ يَقُولُ , (نُوْرًا نَهْدَىٰ , خَيْرٌ لَّكُمْ , مِنْ رَبِّهِمْ)

(سَمِيْعٌ بَصِيْرٌ , مِنْ بَعْدِ , وَانْحَزْ , وَمَنْ عَاقَبَ , قَوْلًا غَيْرَ , نَارٌ حَامِيَةٌ)

⁵² Tenvîn ve sâkin nûnun halleri ile ilgili bk. İbrâhim b. Seîd ed-Devserî, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* (Riyad: Dâru'l-Hadâre, 2004), 131-140; Muhammed b. Ebî Bekr Meraşî, *Cühdü'l-mukill (Şaçaklızâde)*, thk. Sâlim Kaddûri Hamed (Amman: Dâr'u Ammâr, 2008), 194-202; Abdülfettâh Seyyid Acmî Mersafî, *Hidâyetü'l-karî ilâ tecvidi kelâmi'l-bârî* (Medine: Mektebetü Taybe, ts.), 155-179; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*, 165-172; Ğanim Kaddûri Hamed, *el-Müyesser fî 'ilmi't-tecvîd* (Cidde: Merkezü'd-Dirâsâti ve'l-Ma'lûmâti'l-Kur'âniyye, 2009), 95-98; Celâleddin Karakılıç, *Tecvid İlmi* (Ankara: Kalkan Matbaacılık, 12), 96-98; Karaçam, *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 294-310; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 161-175; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 161-172; Ahmed Halîd Şükri vd., *el-Münîr fî ahkâmî't-tecvîd* (Amman: Cem'iyetü'l-Mahâfezeti 'ale'l-Kur'âni'l-Kerîm, 2021), 135-160.

Suâl:

Tenvîn veya nûn-u sâkin kaç hâl üzere bulunur? O haller nedir? Birinci, ikinci halde ne olur? Üçüncü, dördüncü, beşinci halde ne olur?

Ders 13

İhfâ

İhfâ: Ğunnenin bekasıyla beraber teşdîdden ârâ (şedde yapmaksızın) olarak izhâr ile idğâm beyninde/arasında bir hâlettir. Bu da tenvîn veya nûn-u sâkini gizleyip ğunne sıfatlarını ifa ederek/yapararak okumakla olur.

Ğunne: Genizden gelen sese denir.

İhfâ harfî on beştir. Şu (, كَمْ , جَادَ , شَخْصٌ , قَدْ , سَمَاءٌ ,) , صَفٌ , ذَا , ثُنَا , ضَعُ , ظَالِمًا beytindeki on beş kelimenin evvelki harfleridir.⁵³

Tenvîn veya nûn-u sâkinden sonra bu on beş harften birisi bulunursa ihfâ olur. Yani tenvîn veya nûn-u sâkin, ihfâ olunur.

(عَنِ كَرِيمٍ) , (فَتَحَ قَرِيبٌ) , (عَنِ كَرِيمٍ) gibi.

Tatbikât:

Aşağıki misallerde ihfâ harfinden hangisinin tenvîn veya nûn-u sâkinden sonra bulunmuş olduğunu gösteriniz?

مِنْ سُوِّ تَوْدُ ، مُسْفِرَةٌ ضَاجِكَةٌ ، مَنْ ضَلَّ ، مِنْ طِينٍ ، حَيَوَاءٌ طَيِّبَةٌ ، ظَلًا طَلِيلًا ، (مِنْ فَضْلِ ، عَلِيمًا قَدِيرًا ، مِنْكُمْ ، مِنْ تَحْتِهَا ، قَوْلًا نَقِيلًا ، مَنْ جَاءَ ، مِنْ دَابَّةٍ ، ثُرَابًا) (شِدْدٌ ذَلِكَ ، مِنْ ذُرِّيَّةٍ ، عَمَلًا صَالِحًا ، فَصَبْرٌ جَمِيلٌ ، مِنْ سُنْدُسٍ ، مِنْ شَيْءٍ ، عَذَابٌ

Suâl:

İhfâ neye derler? Ğunne ne demektir? İhfâ harfî kaçtır? Nedir? Ne zaman ihfâ olur?

⁵³ Mîm-i sâkin bâ (با)'ya uğradığında ihfâ olur. Buna *ihfa-i şefevi* denir. (رَبُّهُمْ) (سِينٌ وَ شَيْنٌ وَ) (تَا وَ ثَا وَ جِيمٌ وَ دَالٌ وَ ذَالٌ وَ زَا) gibi. Bazıları ihfâ hurûfunu şu (صاد و ضاد و طا و ظا) beytte cem eylemişlerdir.

Ders 14-15

İzhâr

İzhâr: Tenvîn veya nûn-u sâkini âşikâr edip (ortaya çıkarıp) ğunne sıfatlarını belli etmeyerek okumaktır. İzhâr harfî altıdır. (اللَّهِ , حَيٍّ , خَالِقٍ , عَدْلٌ , غَنِيٌّ , هَادِيًّا) beytindeki esmâ-i ilâhiyyenin/yüce Allah'ın isimlerinin evvelki harfleridir.

Tenvîn veya nûn-u sâkinden sonra bu altı harften biri bulunursa (izhâr) olur.⁵⁴ Yani tenvîn veya nûn-u sâkin, okunuşunda izhâr olunur. (مَنْ أَمَنَّ , مَنْ حَلِيمٌ) gibi.

İklâb

İklâb: Tenvîn veya nûn-u sâkini mîme kalb edip (dönüştürüp) ôl mîm'i iklâb harfî olan (ب)'nin yanında ğunne ile gizlemektir.

İklâb harfî bâ'dır. Tenvîn veya nûn-u sâkinden sonra (ب) bulunursa (iklâb) olur. (مَنْ بَعْدُ , مَنْ بَصِيرٌ) gibi.

Tatbikât:

Aşağıdaki emsile-i münîfeden hangilerinde tenvîn veya nûn-u sâkinden sonra izhâr veya iklâb harfî bulunmuş ve bunlardan hangisinin izhâr, hangisinin iklâb olduğunu gösteriniz?

(مَنْ هَاجَرَ , مَنْ عَلِمَ , صُمُّ بُكُمْ , مِنْ غَيْرِهِ , رَعْدًا حَيْثُ , سَمِيعٌ عَلِيمٌ , عَلِيمٌ حَكِيمٌ)
(, مَتَاعٌ إِلَى , أَنْ بُورِكَ , مِنْ بَعْدُ)

Suâl:

İzhâr neye denir? Harfî kaçtır? Nûn ne zaman izhâr olur? İklâb neye derler? Harfî nedir? Nûn ne zaman iklâb olur?

Ders 16-17

İdğâm-ı Me‘a'l-Ğunne

İdğâm me‘a'l-ğunne: Tenvîn veya nûn-u sâkini kendisinden sonra bulunan idğâm me‘a'l-ğunne harfine idğâm etmek ve idğâm esnasında ğunne ederek genizden ses getirerek okumaktır.

⁵⁴ Mîm, sâkin olup (ميم) ile (با)'nın gdişında hurûf-u hecâdan birine uğrarsa izhâr olur. (هُمْ فِيهِ , لَكُمْ دِينُكُمْ) gibi. Nûn-u sâkin ile (واو) yahut (با) bir kelime-de bulunursa izhâr olur. (بُنْيَانٌ , فَنَوَانٌ) gibi.

İdğâm-ı me‘a’l-ğunne harfî dördtür. (Bunlar) (يمنو) harfleridir.

Tenvîn veya nûn-u sâkinden sonra bu dört harften biri bulunursa (idğâm-ı me‘a’l-ğunne) olur. (خَيْرٌ أَيْرَهُ , فَضْلًا مِنْ اللَّهِ) gibi.

Nûn-u sâkin, kelimenin ortasında bu dört harften (وَإِ) yahut (بِ)‘ya uğrarsa izhâr olur. (دُنْيَا , قِنْوَانٌ) gibi.⁵⁵

İdğâm-ı Bilâ Ğunne

İdğâm-ı bilâ ğunne: Tenvîn veya nûn-u sâkini kendisinden sonra bulunan idğâm-ı me‘a’l-ğunne harfine ğunnesiz idğâm etmektir.

İdğâm-ı bilâ ğunne harfî ikidir. (لر) harfleridir.

Tenvîn veya nûn-u sâkinden sonra bu iki harften biri bulunursa (idğâm-ı bilâ ğunne) olur. (عَفُورٌ رَجِيمٌ , مِنْ رَبِّكُمْ) gibi.

Tatbîkât:

Aşağıki misallerde idğâm-ı me‘a’l-ğunne, idğâm-ı bilâ ğunne harflerinden hangisinin tenvîn, hangisi nûn-u sâkinden sonra bulunduğunu ve hangisinin izhâr, idğâm-ı me‘a’l-ğunne ve idğâm-ı bilâ ğunne olduğunu gösteriniz?

(مِنْ نِعْمَةٍ , مِنْ مَالٍ , سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ , مِنْ وَالٍ , إِنْ نَحْنُ)

(جَلُّ لَكُمْ , إِنْ خَيْرٌ لَكُمْ , عَفُورًا رَجِيمًا , مَلَكَائِلُنَّ)

Suâl:

İdğâm-ı me‘a’l-ğunne neye derler? Harfî kaçtır? Ne zaman idğâm-ı me‘a’l-ğunne olur? Nûn-u sâkin ile vâv yahut yâ bir kelimedede bulunursa ne olur? İdğâm-ı bilâ ğunne neye derler? Harfî kaçtır? Ne zaman idğâm-ı bilâ ğunne olur?

⁵⁵ Nûn-u sâkin ile (وَإِ) yahut (بِ)‘nın bir kelimedede bulunması, Kur‘ân-ı Kerim’de dört kelimeye mahsustur. Onlar da misaldeki iki kelime ile (بُنْيَانٌ , صِنْوَانٌ) kelimelerinden ibarettir.

Ders 18-19

İdğâmın Aksâmı/Kısımları

Sâkin olan bir harfin diğer harfe idğâmı üç türdür. (İdğâm-1 misleyn, idğâm-1 mütecâniseyn, idğâm-1 mütekâribeyn)

İdğâm-1 Misleyn: Bir harfi kendi gibi bir harfe idğâm etmektir. Mahreçleri, sıfatları bir olan iki harften biri sâkin olup kendisinden sonra misli olan bir harf bulunursa (idğâm-1 misleyn) olur. Bir cinsten yan yana gelen iki harften evvelkisi, ikincisinde idğâm olunur. (فَمَا رَبَحْتُ بِجَارْتُهُمْ) 'deki tâ harfleri, (أَنْ اِضْرَبْ بِعَصَاكَ) 'deki bâ harfleri gibi. Ve eğer nûn sâkin olup nûn'a uğrarsa (idğâm-1 misleyn me'a'l-ğunne) olur. (مِنْ نَارٍ) gibi.

Mîm-i Sâkinin Ahkâmı/Durumları

Mîm-i sâkinin üç hükmü vardır.

1- Mîme uğrarsa (idğâm-1 misleyn me'a'l-ğunne) olur. (إِنْ كُنْتُمْ) gibi.

2- Bâ harfine uğrarsa (ihfâ) olur. (رَبَّهُمْ بِهِمْ) gibi.

3- Mîm ile yâ'nın ğayri hurûfa uğrarsa (izhâr) olur. (هُمْ فِيهِ , لَكُمْ) gibi.

Tatbikât:

Aşağıki misallerde idğâm-1 misleyn bilâ ğunne ve me'a'l-ğunne olanları ve hangi harfin sâkin olup misline uğradığını ve hangisinin ihfâ, izhâr olduğunu bulunuz?

(يُذْرِكُمْ , فَاضْرِبْ بِهِ , فَأَحْكُم بَيْنَهُمْ , هُمْ فِيهِ , لَهُمْ نَصِيرًا)

(نُزِّلَ , دَمَرْنَا , ثُمَّ , إِنَّكَ , أَمْ بظَاهِرٍ , لَهُمْ فِي الدُّنْيَا)

Suâl:

İdğâm kaç türdür? İdğâm-1 misleyn ne zaman olur? İdğâm-1 misleyn kaç türdür? Nûn-u sâkin, nûn'a uğrarsa ne olur? Mîm-i sâkinin kaç hali vardır? O haller nedir?

Ders 20-21

İdğâm-ı Mütecâniseyn

Mahreçleri bir olup sıfatları başka olan iki harften biri sâkin olup diğereine uğrarsa (idğâm-ı mütecâniseyn) olur. Yani sâkin olan evvelki harfî ikinci harfe idğâm etmek vâcib olur. Bu idğâmın harfleri üç mahrece mahsustur.

1- (أَنْقَلْتُ دَعَا اللَّهَ , مَا عَبَدْتُمْ , لَفَذُ تَقَطَّعَ) (ما , دال , تا) mahrecidir.⁵⁶ gibi.

2- (إِذْ ظَلَمُوا , يُلْهَثُ ذَلِكَ) (ظا , ذال , ثا) mahrecidir.⁵⁷ gibi.

3- (يَابِئِيَّ أَرْكَبُ مَعْنَاً) (با , ميم) mahrecidir.⁵⁸ gibi.

İdğâm-ı Mütেকâribeyn

Mahreç veya sıfatında yakınlık olan harflerden biri sâkin olup diğereine uğrarsa (idğâm-ı mütেকâribeyn) olur. Bu idğâmın harfleri ikiye münhasırdır (sınırlıdır). (İdğâm-ı mütেকâribeyn harfleri iki gruba ayrılır.)

1- (فُلٌ رَيْبٌ) (لام , ر) mahrecidir.⁵⁹ gibi.

2- (أَلَمْ تَخْلُقْهُمْ) (كاف , قاف) mahrecidir.⁶⁰ gibi.

Tatbikât:

Aşağıki kelimâtı celilede hangi harfin sâkin olup hangi harfe uğramış olduğunu ve hangisinin idğâm-ı mütecâniseyn ve mütেকâribeyn olduğunu bulunuz?

(ما عَبَدْتُمْ , وَقَالَتْ طَائِفَةٌ , لَنْ نَبْسُطَ , وَجَدْتُمْ , وُلِدَتْ , فَارْطُتْ)

⁵⁶ دال sâkin olup ط'ya ve تا sâkin olup د'e uğradığından bu suretlerin idğâmı yoktur. Ancak Hâfız Ahmed Ziyâüddîn, “تا sâkin olup د'e uğradığında bu suretlerin idğâmı yoktur.” şeklindeki ifadesinin A'râf, 7/189 “أَنْقَلْتُ دَعَا اللَّهَ” örneğinde olduğu üzere idğâmın olabileceği görüleceğinden bu hususun tashihinin gerekliliğini burada belirtmek gerekir.

⁵⁷ ط'ya sâkine (ظا) 'ya, ثا'ya ve ذال'ı sâkine (ثا) 'ya, ظا'ya uğramadığından bu suretlerin de idğâmı olmaz.

⁵⁸ Mîm-i sâkin bâ'ya uğrar ise idğâm-ı mütecâniseyn olmayıp ihfâ olur.

⁵⁹ Râ, lâm harfine uğradığından Âsım kırâatinde idğâm edilmez.

⁶⁰ كاف, sâkin olarak قاف harfine uğramadığından, كاف'ın قاف'a idğâmı yoktur. قاف'ın sâkin olup كاف'a uğraması hususunda ise başka bir yerde tesadüf edilmemiştir.

(قُلْ رَبِّيَ , أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ , بَلْ رَفَعَهُ اللهُ , وَقُلْ رَبِّ , بَلْ رَبُّكُمْ , قُلْ رَبِّيَ أَعْلَمُ)

Suâl:

İdğâm-ı mütecâniseyn ne zaman olur? Harfleri kaç mahrece mahsustur? O mahreçler nedir? İdğâm-ı mütekâribeyn ne zaman olur? Harfleri kaç mahrece mahsustur? O mahreçler nedir?

Ders 22-23

Lâm-ı Ta‘rif’in Ahvâli/Durumları

Lâm-ı ta‘rif denilen ve şu (الْ) suretinde yazılan elif lââm’ın iki hali vardır.

1- Lâm-ı ta‘riften sonra:

(تُبُّ ثُمَّ دَعُ دَنْبًا رَمَى زِدْ سَمْعَةً شِيمَ صَدْرَ ضَيْفٍ طَابَ ظَنُّ لَهُ نَعْمَ) beytindeki on dört kelimenin evvelinde bulunan harflerden nûn’dan başka olan on üç harften biri bulunursa (idğâm-ı şemsiyye bilâ ğunne) olur. (وَالسُّسِّ , وَاللَّيْلِ) gibi.

Nûn bulunursa (idğâm-ı şemsiyye me‘a’l-ğunne) olur. (وَالنَّاسِ) gibi.⁶¹

İzhâr-ı Kameriyye

2- Lâm-ı ta‘riften sonra:

(إِبْعَ حَجَّكَ وَحَفَّ عَقِيمَهُ) harflerinden sonra biri bulunursa (izhâr-ı kameriyye) olur.⁶² (وَالأَرْضُ وَالقَمَرُ) gibi.

⁶¹ İdğâm-ı şemsiyye: Lâm-ı ta‘rifi, kendisinden sonra bulunan idğâm-ı şemsiyye harfine idğâm etmektir.

İzhâr-ı kameriyye: Lâm-ı ta‘rifi, kendisinden sonra bulunan izhâr-ı kameriyye harfi yanında izhâr ederek okumaktır. İdğâm-ı şemsiyye için denildi ki “Güneşin yanında yıldızların ğâib olup görünmediği gibi lââm-ı ta‘rif de okunuşta bu on dört harfin yanında gizlendiği içindir.” İzhâr-ı kameriyye için de denildi ki “Ayın yanında yıldızlar zahir olup meydana çıktığı gibi lââm-ı ta‘rif de bu on dört harfin yanında zahir olup meydana çıktığı içindir.”

⁶² Lâm-ı ta‘rif suretinde kelimenin evvelinde görülen الف لام , nefsi kelimedem olup lââm-ı ta‘rif değilse kendisinden sonra idğâm-ı şemsiyye ve izhâr-

Tatbikât:

Aşağıdaki kelimât-ı şerîfede lâm-ı ta'rîf ten sonra idğâm-ı şemsiyye ve izhâr-ı kameriyye harflerinden hangisi bulunduğu-nu gösteriniz; idğâm ve izhâr ile idğâm-ı şemsiyye me'a'l-ğunne olanları ğunneyle beraber idğâmla okuyunuz.

(الظَّنُّ ، النَّاسُ ، الدُّعَاءُ ، الْحَسَنَاتُ ، النَّعِيمُ ، السَّعَى)
(الصَّنِيفُ ، الْإِكْرَامُ ، الْقَوْلُ ، الْأَكْبَرُ ، الْخَوْفُ ، الْمَوْتُ)

Suâl:

Lâm-ı ta'rîf in kaç hali vardır? Ne vakit idğâm-ı şemsiyye me'a'l-ğunne, ne vakit idğâm-ı şemsiyye bilâ ğunne, ne vakit izhâr-ı kameriyye olur?

Ders 24-25

Kalkale

Kalkale: Kavî/kuvvetli bir ses işitilinceye kadar kalkale harfinin mahrecini depretmektir. Kalkale harfi beştir. (فُطْبُ جِدٍ) harfleridir.

Bu beş harften biri kelimenin ortasında veya âhirinde/sonunda sâkin olarak bulunursa (kalkale) olur. (أَحَدٌ ، يَدْخُلُونَ ،) , (بِالْحَقِّ) gibi.⁶³

Sekte

Sekte: Sesi kesip soluğu/nefesi kesmemektir.⁶⁴ Âsım kırâatı ve Hafs rivâyeti üzere Kur'ân'ı, Azîmü'ş-şânın dört mahallinde sekte edilir:

kameriyye harflerinden biri bulunmakla idğâm-ı şemsiyye ve izhâr-ı kameriyye olmaz. (الْمَيْكُمُ ، أَلْفَى) gibi.
⁶³ (أَخَطْتُ ، مَا عِبْدْتُمْ) gibi اطا'ya kalb olunan طال'lar da ve ادال'ler de kalkale edilmez, idğâm olunur.

⁶⁴ Sekte sözlükte, “konuşmamak, susmak, sözü kesmek, terennüm esnasında sesi kesmek” gibi anlamlara gelir. Bk. Râğib el-İsfahânî, *Müfredât*, 416; İbn Manzûr, “skt”, *Lisânü'l-'Arab*, 6/303; Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 145. Kırâat terimi olarak ise “Okuma esnasında nefes almaksızın sesi kesmek” veya “Nefes almaksızın vakf süresinden daha kısa bir süre sesi kesmek” anlamındadır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/240; Mersafî,

- 1- Sûre-i Kehf'dedir (عَوَجًا قَيْمًا).⁶⁵
- 2- Sûre-i Yâsîn'dedir (مَرْقِدِنَا هَذَا).⁶⁶
- 3- Sûre-i Kiyâme'dedir (وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ).⁶⁷
- 4- Sûre-i Mutaffifin'dedir (كَلَّا بَلْ رَانَ)⁶⁸ gibi.⁶⁹

Tatbikât:

Aşağıdaki kelimât-ı celfilede kalkale harflerinden hangisinin kelimenin ortasında ve âhirinde sâkin olduğunu bulunuz? Bunla-

---

Hidâyetü'l-karî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî, 407; Mersafî, *Muhtasarı'l-vâfi Hidâyetü'l-kârî ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*, 222; Dabba', *el-İdâe fi beyâni usûli'l-kirâe*, 32, 33; Devserî, *Muhtasarı'l-'ibârât*, 71; Temel, *Kırâat ve Tecvid İstilahları*, 145; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 345. Âsım kırâatı Hafs rivâyetindeki sektelerin sebebi için şu hususlar zikredilir: 1- Kehf 18/1-2 için denilir ki mezkûr kelimelerin sıfat mevsûf gibi anlaşılmasını önlemek içindir. Burası âyet sonu olduğu için burada sekte câiz ise de vakf evlâdır. Burada sekte tenvinle yapılmaz. Medd-i tabîi olarak nefes almaksızın kısaca durularak sekte yapılmış olur ve sonraki kelimeye geçilir. 2- Yâsîn 36/52 için kâfirlerin sözleri bitip müminlerinki başladığı için burada sekte yapılır, denilir. Görülmektedir ki buradaki sekte, iki kelime arasında sıfat ve mevsûf ilişkisi varmış gibi anlaşılmasını içindir. 3- Kiyâme 75/27: İki kelimenin ayrı ayrı olduklarını ve tek kelime olmadıklarını açıklamak içindir. Burada sekte yapılmaksızın iki kelime beraber okunursa مَرَّاق (merrak) çorbacı anlamına gelir. Burada sekte yapmak evlâ, vakf yapmak ise vakf-ı kabîhtir. Dolayısıyla burada ızdırârî olarak durulursa, geriden alıp sekte yaparak geçmek lazımdır. 4- Mutaffifin 83/14: İki kelimenin ayrı ayrı olduklarını ve tek kelime olmadıklarını açıklamak içindir. Sekte yapılmaksızın iki kelime beraber okunursa burası بَرَّان (berrân) küpçü anlamına gelir. Burada sekte yapmak evlâ vakf yapmak ise vakf-ı ızdırârî olarak caiz olabilir. Eğer mezkûr yerde durulursa, geriden alıp sekte yaparak geçmek lazımdır. Kiyâme ve Mutaffifin sûrelerindeki sekteler ise idğâm yapılmaksızın icra edilir. Bu sektelerin anlama etkisi için bk. A. Cüneyt Eren-İbrahim Uludaş, "Âsım Kırâatının Hafs Rivâyetine Göre Sekte Kavramı ve Manaya Etkisi", *Diyanet İlmî Dergi* 51/1 (2015), 9; Murat Akkuş, "Sektenin Uygulanma Nedeni (Âsım Kırâatının Hafs Rivâyetine Göre)", *The Journal of International Civilization Studies Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* 2 (2017), 105-108.

⁶⁵ Kehf 18/1-2.

⁶⁶ Yâsîn 36/52.

⁶⁷ Kiyâme 75/27.

⁶⁸ Mutaffifin 83/14.

⁶⁹ Birinci ve ikinci misalde elif üzere, üçüncü ve dördüncü misalde ise sükun üzere sekte edilir.

rı kalkale ederek okuyunuz ve sekte misallerini sekte ile yani sesinizi kesip soluğünüzü kesmeyerek okuyunuz.

(رُزِقْنَا , أَبْصَارَهُمْ , بِالصَّبْرِ , يَطْعُونَ , أَحَدٌ , نَطْبَعُ)
(عَوَجًا قَيِّمًا , مَرْقِينَا هَذَا , وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ , كَلَّا بَلْ رَانَ)

Suâl:

Kalkale neye derler? Harfi kaçtır? Ne vakit kalkale edilir? Sekte ne demektir? Kur'ân-ı Kerîm'in kaç yerinde sekte edilir? O mahal-ler hangileridir? O elfâz-ı şerîfenin neresinde ve ne sûretle sekte edilir?

Ders 26-27

Lafzatullâh

Lafzatullâh: (الله) lafz-ı şerâîfî demektir.

Bu lafz-ı şerîfenin iki hali vardır. Kalın okunmak, ince okunmak.

1- Bu lafz-ı şerîfeden evvelki harfin harekesi üstün, ötre olursa kalın okunur. (وَاللَّهُ تَصْرُ اللَّهُ) gibi.

2- Üst tarafındaki/kendinden önceki harfin harekesi kesra olursa ince okunur. (بِاللَّهِ , لِلَّهِ) gibi.

Zamir

Zamir (هو)'dir. Kendinden evvelki harfe bitişirse (وَإِذْ)'ı hafz olunur. (لَهُ) gibi. Üst tarafındaki harf harekeli olursa bir elif miktarı çekilir. (لَهُ , بِهِ , كُرْسِيِّهِ) gibi.

İkrâ'Alak sûresinde 96/15 (لَمْ يَنْتَه) , Sûre-i Hûd'da 11/91 (مَا نَفَقَهُ) kelimelerinde (ه) harfleri zamir olmayıp nefsi kelimededen/kelimenin kendi aslından olduğu için çekilmez. Zamir olan hâ'nın üst tarafındaki (kendinden önceki) harf sâkin olursa çekilmez. (عَلَيْهِ , إِلَيْهِ) gibi. Lâkin Sûre-i Furkân'da 25/69 (فِيهِ مَهَانًا)'daki zamir üst tarafı sâkin olduğu halde Âsım kırâati ve Hafs rivâyeti üzere bir elif miktarı çekilir.

Tatbikât:

Aşağıdaki misallerde lafza-i celâleden kalın veya ince okunanları bulunuz ve niçin kalın veya ince okunduğunu söyleyiniz? Ve zamirlerin med olanlarını, olmayanlarını ve ne sebepten med olunup olunmadıklarını ve zamir olmayıp aslî kelimeden olanları (hâ)ları söyleyiniz?

(بِسْمِ اللَّهِ , وَاللَّهُ , بِاللَّهِ , وَلِلَّهِ , وَقَالَ اللَّهُ , إِنَّ اللَّهَ , لَهُ)

(عَلَيْهِ , بِهِ , فِيهِ , لَدَيْهِ , فِيهِ مُهَانًا , حَوْلَهُ , رَبُّهُ)

Suâl:

Lafzatullah ne demektir? Kaç hali vardır? Ne zaman kalın, ne zaman ince okunur? Zamir nedir? Üst tarafı (kendinden önceki) harf harekeli olursa nasıl okunur? (لَمْ يَنْتَهَ مَا نَفَقَهُ) kelimelerindeki hâ'lar niçin çekilmez? Üst tarafındaki harf sâkin olursa nasıl okunur? Üst tarafı sâkin olan zamir hiç çekilmez mi?

Ders 28

Râ Harfinin Ahkâmı/Hükümleri/Durumları

Râ harfinin ahkâmı üçtür. Kalın okunmak, ince okunmak, ikiside câiz olmak. (Râ) üstün, ötre harekeli olursa kalın, esre harekeli olursa ince okunur. (الرَّحْمَنُ , الرَّوْحُ , بِالْبِرِّ) gibi.

- (Râ) sâkin olup da üst tarafı (kendinden öncesi) ötre harekeli olursa kalın okunur. (وَأَخْرَجُوا بِالْأَنْدُرِ) gibi.

- (Râ) sâkin olup üst tarafının esresi aslî olur da râ harfinden sonra hurûf-u isti'lâdan (ق , ط , ظ , غ , ق) harflerinden biri bulunmazsa ince okunur. (وَاسْتَغْفِرْهُ) gibi.

Hurûf-u istilâdan biri bulunur da üstün, ötre harekeli olursa kalın okunur. (مِرْصَادٍ , قِرْطَاسٍ) gibi.

Hurûf-u istilâ esre harekeli olursa ince ve kalın okunması câiz olur. (كُلُّ فَرْقٍ) gibi.

- (Râ) sâkin olup da üst tarafının esresi ârızî olursa kalın okunur. (ارْجِعِي , لِمَنْ ارْتَضَى) gibi.

- (Râ) sâkin olduğunda, râ'dan evvel harf-i lîn bulunursa ince okunur. (خَيْرٌ , سَيْرٌ) gibi.

- (Râ) sâkin ve üst tarafı da sâkin olup da daha üst tarafı üstün, ötre olursa kalın; esre olursa ince okunur. (بِالصَّيْرِ , فِي الصُّدُورِ) (, بِصَيْرٍ)

Suâl:

Râ'nın kaç hükmü vardır? Onlar nedir? Râ ne vakit kalın, ne vakit ince okunur? Ne vakit kalın-ince okunması câiz olur? Hurûf-u isti'âlâ hangileridir?

(وَالْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى التَّمَامِ. وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى خَيْرِ الْأَنْبَاءِ)

Muallim Efendilere ve Âtîdeki/Aşağıdaki Usûl Vechi ile/Yöntemle Tedrise Riâyeti/Uymaları Tavsiye Olunur.

Muallimîn-i kirâm, derslere taksim edilmiş olan iş bu risâleyi okuturken önce anlatmak ve bir gün dersi takrîr etmek, ertesi derste evvela ezberden dinlemek ve sonra sahîfenin altındaki misalleri tatbik ettirmek ve daha sonra suallerini sormak şartıyla iki günde bir ders vererek ikmâle himmet buyurmalı.

Kitabın ikinci devrinde her gün tatbîkâtı ve sualleriyle beraber bir ders vermeli ve mümkün olduğu kadar Kur'ân-ı Kerîm'den âyet okutarak görülmüş olan dersleri tatbik ettirmek suretiyle ikmâle inâyet etmeli.

Bu tertîb üzere tedrisine ihtimâm buyrulursa, bi inâyetihî Teâlâ/Allah Teâlâ'nın izniyle az bir zamanda pek büyük faide görüleceği ve lisânın hatadan muhafaza edilmiş olacağı muhakkaktır.

Konu	Sahîfe
Hareke, Cezm, Teşdîd, Med, Kasr	3
Harf-i Med	4
Sebeb-i Med	5
Harf-i Medd'in Ahvâlî/Durumları,	
Meddin Aksâmı/Kısımları	6
Medd-i Tabîî	7

Medd-i Muttasıl	8
Medd-i Munfasıl	9
Medd-i Ârız	10
Harf-i Lîn, Tenvîn, Nûn-i Sâkin	12
Harf-i Lîn'in Ahvâli/Durumları, Medd-i Lîn	13
Tenvîn ve Nûn-u Sâkinin Ahvâli/Durumları	14
İhfâ	15
İzhâr, İklâb	16
İdğâm-ı Me'a'l-Ğunne, İdğâm-ı Bilâ Ğunne	17
İdğâmın Aksâmı/Kısımları, İdğâm-ı Misleyn	18
İdğâm-ı Mütecâniseyn ve Mütekâribeyn	19
Lâm-ı Ta'rîf'in Ahvâli/Durumları, İdğâm-ı Şemsiyye, İzhâr-ı Kameriyye	20
Kalkale, Sekte	21
Lafzatullâh, Zamir	22
Râ Harfinin Ahkâmı/Hükümleri/Durumları	23
Muallimîne İhtâr	24

Sonuç

Tecvîd ilmi ile ilgili hazırlanan eserler, anlaşılması için genel itibariyle yaşadıkları toplumun diliyle hazırlanmıştır. Bu amaçla Osmanlı döneminde Arapça yazılmış tecvid eserleri Kur'an talebelerinin istifadesine sunulmak üzere tercüme edilmiş ve şerhleri yapılmıştır. Osmanlı'nın son dönem müelliflerinden Kastamonu Rüşdiye-i Askeriyesi Lisân-ı Osmânî Muallimi Hâfız Ahmed Ziyâüddîn'in ibtidâiyye ve rüşdiye mekteplerinde okutulan *Tatbikî, Suallî, Muhatar Tecvîdi*

“*Vesîletü’s-Se’âde*” adlı eseri de bu çalışmalar arasında yer alır. Müellifin *Vesîletü’s-se’âde* adlı bu çalışması, Abdurrahman Karabâşi’nin *Karabaş Tecvidi* adlı eserinin içeriğini esas alarak, pedagojik formata uygun bir çerçevede daha önce ders kitabı niteliğinde hazırlamış olduğu *Vesîletü’l-ğufrân* adlı kitabının muhtasar şeklidir.

Ahmed Ziyâüddîn, *Vesîletü’s-se’âde* adlı eserinde tecvîd konularının tanımlarını çok kısa tutmaya çalışmıştır. Bu amaçla metinde verilen bilgilerde sade ve öz bilgiler esas alınmıştır. O, daha fazla bilgiye ihtiyaç duyulması halinde ise dipnot yöntemine başvurmuştur. Eserde ders anlatımı kısmında konunun izahı; tatbîkât kısmında talebeden, zikredilen Kur’ân-ı Kerîm âyetlerindeki konuyla ilgili tecvidleri bulma; suâl kısmında ise derste anlatılan konuların tekrarını içerecek tarzda sorulara cevap verilmesi şeklindeki metodu takip eden müellif, çalışmasında bunları yaparken sade bir dil kullanmayı tercih etmiştir.

Müellif daha önce hazırlamış olduğu eserini özetleyip düzenlediği için *Vesîletü’s-se’âde* eserinde harf-i med, sebab-i med konularından sonra, önceki çalışmasında tanımlamaları devam ettirmek adına harf-i lîn, tenvîn, nûn-u sâkin, idğâm, lâm-ı ta’rifin tanımına geçmişken bu defa buna burada yer vermeyip ilgili kısımdan önce başlıklandırmayı tercih etmiştir. Ahmed Ziyâüddîn, daha sonra her iki çalışmasında da yer verdiği harf-i meddin ahvâlî ve meddin aksâmı başlığına geçmiştir. Ardından o, *Vesîletü’l-ğufrân*’da harf-i lîn’in ahvâlî/durumlarına yer vermişken diğer eserinde bunun gereksiz olduğu düşüncesinde olsa gerek -zira medd-i lîn konusunda bu durum izah edilerek konuya başlanıldığı için- bu başlığa yer vermeyerek bir sonraki derste her iki eserde olduğu gibi medd-i tabîî’den başlayarak med konusuna geçmiştir. Yine o, *Vesîletü’s-se’âde* çalışmasında tekrara düşmemek için yer vermediği tenvîn ve nûn-u sâkinin ahvâlî başlığı altında ilgili konuları ele almıştır. Bu durum muhtasar olarak hazırlamış olduğu eserde gerekli gördüğü durumlarda müfredat programına değişiklikleri yansıtması açısından önemlidir.

Kur'ân tilavetine yeni başlayanlar ile çocuklar için hazırlanmış olan *Karabaş Tecvîdi*'nin içeriğinde harflerin mahreçleri ve sıfatları gibi önemli konulara yer verilmemiştir. Aynı düşünceden hareketle Ahmed Ziyâüddîn de ibtidâiyye ve rüşdiye mekteplerinde okutulan tecvidle ilgili her iki eserinde bu konulara yer vermemiştir. Bu durum, *Karabaş Tecvîdi*'nin içeriğinin takip edildiği eserlerde genel itibarıyla müşahede edilmektedir. Buradan hareketle Osmanlı'da telif edilen *Karabaş Tecvîdi*'nin kendinden sonraki dönemde yazılan tecvid kitaplarının içeriğini belirlemede etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte müellif Ahmed Ziyâüddîn'in muhtasar olarak hazırlanmış olduğu *Vesîletü's-se'âde*'de bu konulara yer vermemesi normal bir durum olarak değerlendirilmelidir. Ancak öncesinde şerhli olarak hazırlanmış olduğu *Vesîletü'l-ğufrân* adlı çalışması için aynı şeyi söylemek pek mümkün değildir. Çünkü müellif, seb'a ve 'aşera eğitimi almış ve alana hâkimiyeti olan bir şahsiyettir. Bu nedenle alana vukûfiyeti göz önünde bulundurulan müellifin, özellikle şerhli tecvid eseri *Vesîletü'l-ğufrân*'da ele aldığı harflerin mahreç ve sıfatları konusunun yanı sıra tecvid ilmiyle ilgili tanımlara yer vermesinin, kırâat alanına katkı sağlayacağı düşüncesinden hareketle bunun önemli bir kazanım olacağı kanaatinde olduğumuzu belirtmek isteriz.

Ahmed Ziyâüddîn'in metnin anlaşılır ve öz olması için *Vesîletü's-se'âde* adlı eserinde açıklama yapmak üzere dipnot kullanması, çalışmasının akademik tarz ve üslûbuna katkı sağladığı ifade edilebilir. Bununla birlikte bu yöntemi eserindeki bilgiler hakkında kaynak kullanmada göstermediğini ve aynı şekilde bunu dipnot aracılığıyla gerçekleştirmediğini belirtmeliyiz. Bu amaçla tecvid ve kırâat alanında hazırlanan bu eserden istifade edeceklerin konuyla ilgili geniş bilgi elde edebilmelerine matuf olarak zaman zaman dipnotlarda tarafımızca açıklamalara yer verilmekte ve kaynaklara yönlendirilmeler yapılmaktadır.

Kaynakça

- Ağırbaş, Abdulhekim. “Hz. Peygamber Döneminde Kur’ân/Kırâat Eğitim-Öğretimi”. *Darülhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 1 (31 Aralık 2021), 83-117.
- Ağırbaş, Abdulhekim. *Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar (Türkiye-Suudi Arabistan-Mısır Örneği)*. Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 2022.
- Ağırbaş, Abdulhekim. “Tarihten Günümüze Kıraat İlmi Uluslararası II. Kıraat Sempozyumu”. *Muşafları İnceleme ve Kıraat Kurulunun Çalışma Sistemi, Sorunları ve Çözüm Önerileri*, 03 Kasım 2017. (Ankara: DİB Yayınları)
- Ahmed Halid Şükri vd. *el-Münîr fî ahkâmî't-tecvîd*. Amman: Cem'iyetü'l-Mehâfezeti 'ale'l-Kur'âni'l-Kerîm, 24. Basım, 2021.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*. İstanbul: İFAV, 2. Baskı., 2015.
- Akkuş, Murat. “Sektenin Uygulanma Nedeni (Âsım Kıraatının Hafs Rivayetine Göre)”. *The Journal of International Civilization Studies Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* 2 (2017), 103-110.
- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kırâat Âlimleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Aliyyü'l-Kârî, Sultân Muhammed. *el-Minehu'l-fikriyye fî Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. Thk. Usâme Atâyâ. Dimeşk: Dâru'l-Ğavsânî, 1433/2012.
- Altınova, Ayşegül. *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2010.
- Birgivî, Takıyüddîn Mehmed. “Dürr-i Yetîm”. *Tecvîd Risâleleri*. İstanbul: Âsitâne Yayınları, ts.
- Birişik, Abdülhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Emin Yayınları, 2018.
- Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. çev. M. Ali Yekta Saraç. Ankara: TÜBA, Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.

- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- Çetin, Abdurrahman. "Tecvîd". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 40/253-254. İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık, 2011.
- Çetin, Abdurrahman. *Yedi Harf ve Kıraatlar*. İstanbul: Ensâr Neşriyat, 2. Baskı., 2010.
- Çiftçi, Fazıl. *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*. Ankara: Kastamonu Belediyesi, 4. Basım, 2012.
- Çimen, Abdullah Emin. "Osmanlı Dönemi Tecvid Çalışmaları". *DİB Mushafı İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanlığı Tecvid Çalıştayı, 04 Kasım 2015*.
- Dabba', Ali Muhammed. *el-İdâe fî beyâni usûli'l-kırâe*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1999.
- Dağ, Mehmet. *Tenzilden Tezyine Mushaf'ı Şerif*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2013.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırâati's-seb'i'l-meşhûre*. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Devserî, İbrâhim b. Saîd. *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*. Riyad: Dâru'l-Hadâre, 2004.
- Dimyâtî, Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî el-Bennâ. *İthâfu fûdalâi'l-beşer fi'l-kırâati'l-'erbeate 'aşer*. thk. Enes Mühre. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2011.
- Ebû Tâlib el-Mekkî, İbn Ebî Muhammed el-Kaysî. *er-Riâye li tecvidi'l-kırâât ve tahkiki lafzi't-tilâve*. thk. Ahmet Hasan Ferhat. Amman: Dâru Ammâr, 1996.
- Eğîni, Muhammed Hulusi. *Esâm-i Kurrâ Defteri (yazma)*. DİB Mushafı İnceleme ve Kıraat Kurulu Arşivi, ts.
- Eren, A. Cüneyt-Uludaş, İbrahim. "Âsım Kıraatının Hafs Rivâyetine Göre Sekte Kavramı ve Manaya Etkisi". *Diyanet İlmî Dergi* 51/1 (2015), 9.
- Eskicizâde, Seyyid Ali b. Hüseyin. "Tercüme-i Dürri Yetim". *Resâil fi 'ilmi't-tecvîd*. İstanbul: Âsitâne Yayınları, ts.

- Gökdemir, Ahmet. “Genel Hatlarıyla Osmanlı Kıraat Âlimleri (Eğitim-Öğretim, Meslek ve Telifleri Bağlamında)”. *Osmanlı Dönemi İlmî Çalışmaları II*. 95-123. Ankara: Sonçağ Akademi Yay., 2021.
- Gökdemir, Ahmet. “Genel Hatlarıyla Osmanlı Tecvid Eserleri”. *Osmanlı Tecvîd Risâleleri*. 9-24. Ankara: Sonçağ Akademi Yay., 2020.
- Gökkır, Necmettin. *Tanzimattan Günümüze Din-Devlet İlişkileri ve Siyaset Bağlamında Mushaf Basımı*. İstanbul: İFAV, 2015.
- Hâfız Ahmed Ziyâüddîn, Şerhli, Tatbikli, Sualli, *Tecvîd Vesîletü'l-Ğufrân*. der. Kerim Buladı. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2013.
- Hâfız Ahmed Ziyâüddîn. “Vesîletü’s-se‘âde”. *Resâil fî ‘ilmi’t-tecvîd*. İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts.
- Hamed, Ğânim Kaddûrî. *‘İlmü’t-tecvîd*. Amman: Dâru Ammâr, 2005.
- Hamed, Ğânim Kaddûrî. *el-Müyesser fî ‘ilmi’t-tecvîd*. Cidde: Merkezu’d-Dirâsâti ve’l-Ma‘lûmâti’l-Kur’âniyye, 2009.
- İbn Manzûr, Ebü’l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü’l-‘Arab*. Kahire: Dârul-Me‘ârif, ts.
- İbn Mücâhid et-Temîmî, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. *Kitâbü’s-seb‘a fi’l-kirâât*. thk. Şevki Dayf. Kahire: Dâru’l-Meârif, 1980.
- İbnü’l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *en-Neşr fi’l-kirââti’l-‘aşr*. thk. Ali Muhammed Debbâ’. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, ts.
- İbnü’l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *et-Temhîd fî ‘ilmi’t-tecvîd*. thk. Ğânim Kaddûrî Hamed. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2001.
- İbnü’l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Ğâyetü’n-nihâye fî tabakâti’l-kurrâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Kütübi’l-‘İlmiyye, 2006.
- İbnü’l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Tahbîru’t-Teyşîr fî’l-kirââti’l-‘aşr*. thk. Ahmed Muhammed Müflih el-Kudât. Ürdün: Dâru’l-Furkân li’n-Neşr ve’t-Tevzî, 2000.

- İbrahim b. Saîd Devserî. *Muhtasaru'l-'ibârât li mu'cemi mustalahâti'l-kirâât*. Riyad: Dâru'l-Hadâre, 2008.
- Kablan, Süleyman. Sâdık b. Yûsuf'un Risâle fi Beyâni Vücûbi Kırâati'l-Kur'ân bi't-Tecvîd İsimli Eseri". *Osmanlı Tecvîd Risâleleri II*. 9-29. Ankara: İlahiyât Yay., 2022.
- Kablan, Süleyman. "Sultan İmamı Şeker Mehmed Efendi'nin Risâle fi 'İlmi't-Tecvîd İsimli Eseri". *Osmanlı Tecvîd Risâleleri III*. 9-30. Ankara: İlahiyât Yay., 2022.
- Kallek, Cengiz. "Kudûrî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 26/321-322. Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 2002.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 12. Baskı., 2007.
- Karakılıç, Celâleddin. *Tecvîd İlmi*. Ankara: Kalkan Matbaacılık, 7. Basım, 12.
- Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Letâifü'l-işârât li-fünuni'l-kirâât*. Medine: Melik Fehd Mushaf Matbaası, 2012.
- Kaya Doğanay, Fatma. *Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Koca, Ferhat. "Menârü'l-Envâr". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29/118-119. Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 2004.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi'ü li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Meraşî, Muhammed b. Ebî Bekr. *Cühdü'l-mukill (Saçaklızâde)*. thk. Sâlim Kaddûrî Hamed. Amman: Dâr-u Ammâr, 2. Basım, 2008.
- Mersafî, Abdülfettâh Seyyid Acmi. *Hidâyetü'l-karî ilâ tecvîdi kelâmi'l-bârî*. 2 Cilt. Medine: Mektebetü Taybe, 2. Basım, ts.
- Muhammed b. İshak b. Yesâr. *es-Sîre*. thk. Muhammed Hamîdullah. Fas: y.y., 1976.
- Muhammed Emin Efendi. *'Umdetü'l-hullân fi İzâh-i Zübdeti'l-irfân*. İstanbul: Asitâne Yayınları, ts.

- Muhammed Esad el-Hüseynî, Şeyhzâde. *el-Virdü'l-müfîd fî Şerhi't-tecvîd*. TDV Kütüphanesi (İSAM), Prof. Dr. Günay Tümer Blm., nr. 3.
- Muhammed Mekki Nasr Atâllallah. *Nihâyetü'l-kavlü'l-müfîd fî 'ilmi't-tecvîd*. Kahire: Matbaa Emîretü'l-Âmire, 1890.
- Özdirek, Recep. “Evlîyâ Efendizâde Ahmed Ziyaeddin Efendi ve Hülâsatü'l-Efkâr isimli Usûl-i Fıkıh Eseri”. *III. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu “Kastamonu'da Hayat ve Kastamonu Âlimleri, Kastamonu, 08/2016*. 654-674. Kastamonu: y.y., 2016.
- Pakdil, Ramazan. *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Pâluvî, Hâmid b. Abdülfettâh. *Zübdetü'l-'irfân*. İstanbul: Âsitâne Yayınları, ts.
- Pilgır, Muhammed. *Kıraat İlminde Med/Kıraat-ı 'Aşere'nin Ortak meseleleri Bağlamında*. Ankara: İlahiyat Yay., 2022.
- Râğıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Davûdî. Dimeşk: DÂru'l-Kalem, 4. Basım, 2009.
- Taşpınar, Kadir. “Türkçe Tecvid Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme-Karabaş Tecvidi Örneği”. *Yunus Emre-Mehmet Akif Armağanı Türk Edebiyatı Araştırmaları*. ed. Orhan Kemâl Tavukçu vd. Ankara: Akçağ, 2021.
- Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvid İstılahları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2018.
- Tetik, Necati. *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.
- Tüccar, Zülfikar. “Meydâni, Ahmed b. Muhammed”. 29/501-502. Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 2004.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Kastamonu Meşâhiri*. Ankara: Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Yayınları, 1990.
- Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Metinleşme Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2014.

MOLLA HÜSEYİN B. İSKENDER ER-RÛMÎ'NİN *KİTÂBÜ'T-TECVÎD* İSİMLİ ESERİ

Süleyman KABLAN*

Özet

17. yüzyıl Osmanlı müelliflerinden olan Molla Hüseyin b. İskender er-Rûmî'nin hayatı hakkında kaynaklarda yeterince bilgi bulunmamaktadır. Ancak eserlerinden anlaşıldığı üzere o, fıkıh, kelam ve kıraat ilminde kendisini yetiştirmiş bir âlimdir. Bu çalışmanın konusu olan *Kitâbü't-Tecvîd* adlı eseri müellifin tecvîd konusunda kaleme aldığı eserlerden biridir. Eser; tecvîd ilminin hükmü ile başlar, 25 fasılla devam eder ve bazı Kur'ân okuma ahkâmı ile kıraat âlimleri arasındaki birtakım ihtilafı konulara açıklık getirdiği çeşitli meseleler bölümüyle sona erer. Fasıllarda ele alınan konular, harflerin mahreçleri, sıfatları, kalın ve ince okunan harflerin keyfiyeti, med ve kasr, idğâm ve izhâr, tenvîn ve nûn-u sâkin, tefhim, terkîk, vakf gibi tecvîd ilminin temel konularıdır. Eserde tilâvet sahasında en çok kullanılan Âsım kıraati ve Hafs rivâyeti esas alınmıştır. Ancak tecvîd kaideleri anlatılırken sadece Âsım veya Hafs'ın görüşlerine yer verilmemiş; yeri geldikçe diğer kıraat imamlarının görüşlerine, tecvîd kaidelerine yönelik aralarındaki ihtilafı ve ittifak ettikleri konulara da değinilmiştir. Dolayısıyla eserde ele alınan bu tecvîd

---

* Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Kablan, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat ABD.

kaideleri kıraat imamlarının ve tecvîd âlimlerinin görüşleri ve uygulamaları doğrultusunda daha geniş bir çerçevede işlenmiştir. Eserin dili sade olup konular hiyerarşik bütünleyici ve bol örnekli işlenmiştir. Eserde takip edilen yöntemden anlaşıldığı kadarıyla eser ders kitabı olacak nitelikte hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tecvîd, Kıraat, *Kitâbü't-Tecvîd*, Molla Hüseyin b. İskender er-Rûmî.

BY MOLLA HÜSEYİN B. İSKENDER ER-RUMÎ HIS WORK NAMED KİTÂBÜ'T-TECVÎD

Abstract

One of the 17 th century Ottoman authors, Molla Hüseyin b. İskender er-Rûmî does not have enough information about his life in the sources. However, as it is understood from his works, he is a scholar who has trained himself in the science of fiqh, kalam and qiraat. The work called Kitâbü't-Tecvid, which is the subject of this study, is one of the works written by the author on the subject of tajweed. Work; It begins with the provision of the science of tajweed, consists of 25 chapters in chapters and a section on various issues in which it clarifies some controversial issues between some Quranic reading rules and recitation scholars. The subjects covered in the chapters are the origins of the letters, their adjectives, the quality of the letters read in thick and thin, the basic subjects of the science of tecvid such as med and kasr, idgâm and izhar, tenvin and nûn-u sâkin, tafhim and renunciation and foundation. In the work, the most used recitation the qiraat of Asim and one of his narrators, Hafs, was taken as basis. However, while explaining the rules of tajwid, not only the views of Asim or Hafs were included, but also the opinions of other qiraat imams, the disputes between them regarding tajwid rules and the issues they agreed upon were also mentioned. Therefore, these rules of tajwid discussed in the work are discussed in a wider framework in line with the views and practices of qiraat imams and tajwid scholars. The language is simple, the topics are hierarchically integrated and with plenty of examples. As it is understood from the method followed in the copyright, the work has been prepared as a textbook.

Keywords: Qur'an, Tacvîd, Qiraat, *Kitâbü't-Tecvîd*, Molla Hüseyin b. İskender er-Rûmî.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm kendine has okuma esasları olan ilâhî bir kitap olup Hz. Peygamber'e indirildiği üzere okunur. Kur'ân dışında hiçbir metin için benzeri okuyuş kuralları söz konusu değildir. Tecvid ilmi diye isimlendirilen bu kâidelerin genel manada tevkîfî olduğu söylenebilir.²

Diğer ilimlerde olduğu gibi tecvid ilmi de teşekkül devirleri geçirmiştir. Şöyle ki tecvid ilmi konuları ilk dönemlerde dilbilim, kıraat, tefsir ve hadis kitaplarında yer bulmuştur. Şöyle ki tecvid konuları bu dönemde daha çok dağınık bir halde ve birtakım ilimlerin kendi bölümleri dâhilindedir. İslâm ilimleri tedvin döneminde ise tecvid ilmi, konusu, Kur'ân okuma esasları olması nedeniyle müstakil bir ilim şeklinde teşekkül etmiştir. Zamanla İslâm ilim havzalarında tecvid ilmine dair birçok eser telif edilmiştir.³ Özellikle ibadetlerin sıhhati, daha genel bir ifadeyle Kur'ân'ın Müslüman hayatındaki yeri açısından vazgeçilmezliği nedeniyle Müslümanlar kuran okumaya ve okutmaya önem vermişlerdir. Bu nedenle tecvid ilmini öğrenmek gereksinimi hâsıl olmuştur. Bu dönemde konusu Kur'ân olması hasebiyle idareciler ve âlimler nezdinde tecvid ilmi son derece önemsenmiştir. Özellikle Osmanlı dönemi Yıldırım Bâyezid (1389-1403) gibi sultanların ve Köprülüler gibi bürokratların Kur'ân'a hizmet eden âlimleri desteklemeleri ve bu meyanda kurumlar tesis etmeleri tecvid ilmi alanında bolca telif verilmesine uygun bir zemin hazırlamıştır.⁴

² Konuyla ilgili bk. Abdulhekim Ağırbaş, "Hz. Peygamber Döneminde Kur'ân/ Kirâat Eğitim-Öğretimi", *Darülhadis İslâmî Araştırmalar Dergisi* 1 (2021), 83-117; Abdulhekim Ağırbaş, "İlahiyat/İslami İlimler Fakültelerinde Kur'ân Okuma Ve Tecvid Dersleri Eğitim-Öğretimiyle İlgili Tespitler, Teklifler (Çakü İslami İlimler Fakültesi Örneği)", *Diyanet İlmî Dergi* 1/59 (2023), 92-95.

³ İbrahim Tetik, *Tecvid İlmî: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2016), 412.

⁴ Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, (İstanbul: Ravza Yay., 2018), 61-62.

Osmanlı toplumunda örgün eğitimde Kur'ân öğretimi temel teşkil etmiştir. Bu bağlamda sıbyan mektepleri, dârulkurrâlar, askeri okullar ile orta ve lise düzeyi eğitim veren medreselerde Kur'ân öğretimi işi son derece önemsenmiştir.⁵ Bu nedenledir ki İslâm coğrafyasının diğer bölgelerinde olduğu gibi Osmanlı döneminde de çok sayıda Kur'ân tecvidine dair eserler telif edilmiştir.⁶ 17.yy. Kur'ân, fıkıh ve kelâm ilmi âlimlerinden Molla Hüseyin b. İskender er-Rûmî de tecvid alanında eserler ortaya koyan âlimlerdendir. Aşağıda Molla Hüseyin tarafından telif edilmiş tecvid kitabı incelenmeye çalışılacaktır.

1. Molla Hüseyin b. İskender er-Rûmî'nin Hayatı ve Eserleri (ö. 1084/1673)

Hüseyin b. İskender, "Molla Hüseyin", "Molla Hüseyin er-Rûmî ve Molla Hüseyin er-Rûmî el-Hanefî" isimleriyle tanınmaktadır.⁷ Aşağıda zikir geçen müellifin öncelikle hayatı sonrasında incelemeye konu olan eseri ele alınacaktır.

1.1. Hayatı

Müellif risâlelerinde kendi adını Molla Hüseyin b. İskender er-Rûmî şeklinde yazmıştır.⁸ Molla Hüseyin'in hayatı hakkında yeterince bilgi edinilememiştir. Müellif hakkında ilk bilgiyi Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1836-1920), *Hidâyetü'l-ârifin* adlı eserinde vermiştir. Bununla beraber Osmanlı dönemi âlimlerini

⁵ Bahsi geçen eğitim kurumlarındaki Kur'ân eğitim ve öğretimiyle ilgili bk. Ahmet Gökdemir, "Osmanlı Kur'ân Eğitim Merkezleri: Dârulkurrâlar ve Sıbyan Mektepleri", *Edebali İslâmiyat Dergisi* 2 (2017), 43-60.

⁶ Abdullah Emin Çimen, "Osmanlı Dönemi Tecvid Çalışmaları", *Tecvid Çalıştayı* (04-08/11/2015 Kastamonu), 2-3.

⁷ Ünal Şahin, "Molla Hüseyin b. İskender er-Rûmî'nin el-Cevheratü'l-Münife fi Şerhi Vasiyyeti Ebî Hanîfe Adlı Eserinin Tahkiki Neşri", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 5/2 (2022), 135.

⁸ Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, (İstanbul: Rabbani Yayınevi, 2021), 67.

içeren tabakât vb. eserlerde Molla Hüseyin'in doğum tarihine ve yerine dair kesin bir bilgi yer almamaktadır.⁹

Kaynaklarda müellifin hayatıyla ilgili bilgiler incelendiğinde görülmektedir ki bu veriler tekrardan ibarettir. Kendisiyle ilgili genellikle övgü ve takdir ifadeleri öne çıkmaktadır. Ancak doğumu, eğitimi, hocaları, görevleri vb. alanlarda yeterince bilgiye rastlanmamıştır. Kehhâle onun hakkında "Fakih, müte-kellim ve bazı ilimlerde ihtisas sahibidir" demekle yetinmiştir.¹⁰ Zirikî ise "Kıraatler hususunda âlim, Hanefi fakihi, Osmanlı dönemi âlimlerindendir" şeklinde kısa bir tarifte bulunmuştur.¹¹ Kaynaklardaki birtakım verilere göre akâid, fıkıh ve ahlak alanlarında telîfâtı bulunan Molla Hüseyin er-Rûmî kıraat ilmi âlimlerinden¹² değerli bir zattır.¹³

Muhammed Tahir Efendi'nin *Osmanlı Müellifleri* kitabında Molla Hüseyin'le ilgili "fazilet ehlidir" denilip kitaplarından sadece üç tanesinin zikredilmesi şaşırtıcı bir durumdur. Bu verilere göre Molla Hüseyin 1084/1673 yıllarında vefat etmiş son dönem âlimlerindendir. Yine vefat yeri, tarihi ve kabrinin nerede olduğu da meçhul kalmıştır. Bazı kaynaklarda 1084/1673 senesi civarı vefat ettiği bildirilmiştir.¹⁴ Ölüm tarihinden de

⁹ Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 100.

¹⁰ Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifin*. 6 Cilt. (Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.), 3/314.

¹¹ Zirikî, Hayruddîn b. Muhammed, *el-A'lâm*, (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002), c.2, 233.

¹² Zirikî, *el-A'lâm*, 2/233; ez-Zübeyrî 'v.d.', *el-Mevsû'atü'l-müeyyessa*, 1/759.

¹³ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/32.

¹⁴ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musanifin*, (İstanbul: 1951), 1-2/323; Zirikî *el-A'lâm*, 2/233; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 1/604; Veliyyüddîn Ahmed el-Hüseyn ez-Zübeyrî, *el-Mevsû'atü'l-müeyyessa fi terâcîmi eimmeti't-tefsîri ve'l-ikrâi ve'n-nahvi ve'l-lüğâ*, (İngiltere: el-Hikme, 2003), 1/759. Ayrıca bk. Abdullah Develioğlu, *Büyük İnsanlar: Üç Bin Türk ve İslam Müellifi*, (İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1973), 341; İlyas b. Ahmed Bermavî, *İmtâ'u'l-fudalâ bi terâcîmi'l-kurrâ fi mâ ba'de'l-karni's sâmîn el-hicrî*, (Medine: Mektebetü Dâri'z-Zemân, 2007/1428) 2/490; İshak Doğan, *Osmanlı Müfessirleri*, (İstanbul: İz Yayınları, 2011), 176.

anlaşıldığı üzere ömrünün en bereketli dönemini, Osmanlı devleti için içeride istikrarın sağlandığı, dışarıda ise saygınlık ve gücün arttığı Köprülüler devrinde geçirdiği söylenebilir. Unutulmamalıdır ki Osmanlı devlet adamları arasında Köprülüler aynı zamanda Kur’ân’a ve kıraat ilmine verdikleri önemle de şöhret kazanmışlardır.¹⁵

1.2. Eserleri

Molla Hüseyin, akâid, fıkıh, tecvid, ahlak gibi İslâmî ilimler alanında birçok eser telif etmiştir. Müellif eserlerini Arapça kaleme almıştır. Ziriklî, müellife ait dört kitaptan bahsederken; Kehhâle, Molla Hüseyin’in beş, İsmail Paşa ise on kitabı olduğunu bildirir.¹⁶ Şuna da değinmek gerekir ki müellifin kitaplarının farklı isimlerle kayıt altına alındığı bilinmektedir. Bu nedenle yazarın kaç kitabı olduğunu belirlemek pek mümkün görülmemektedir.¹⁷ Ancak kaynak eserlerde belirtilen eserleri isim benzerliklerini göz önüne alarak, muhtevası aynı olan eserleri tek isimle ifade edecek olursak, müellifin başlıca telif eserlerinin şunlardan ibaret olduğu söylenebilir;

• الجواهر المنير في شرح التنوير؛ (تنوير الأبصار في فروع الحنفية.

• الجوهرة المنيفة في شرح وصية الإمام أبي حنيفة.

• عماد الدين في العقائد.

• مفتاح العبادة ووسيلة السعادة في شرح المقدمة له.

• الفوائد الفاخرة في أمور الآخر • كنز السعادة في بيان كلمة الشهادة.

• لباب التجويد في شرح مختصر التجويد أو [للقرآن المجيد].

¹⁵ Ahmet Gökdemir, “Köprülü Ailesinin Kur’ân Eğitimi ve Kıraatine Katkıları”, *İHYA*, 4 (2028), 331-355.

¹⁶ Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 67.

¹⁷ Ünal Şahin, “Molla Hüseyin b. İskender”, 136.

•مجمع المهمات الدينية على مذهب السادة الحنفية.

•مقدمة في الفروع.

•مختصر في التجويد. (كتاب التجويد)¹⁸

Tecvid ilmi ile alakalı erken dönemlerden beri müstakil eserler yazılmıştır.¹⁹ Bu durum Osmanlı'da da devam etmiştir. Molla Hüseyin er-Rûmî'nin *Kitâbü't-Tecvîd* ve *Lübâbü't-tecvîd li'l-Kur'âni'l-Mecîd* adlı eserleri, Osmanlı döneminde yazılmış tecvid eserlerinin en önemlilerindedir.

1.1.1. *Kitâbü't-Tecvîd*

Müellife ait el yazma nüshada eserin ismi ilk sayfanın başında da yazıldığı üzere *Kitâbü't-Tecvîd* şeklinde geçmektedir.²⁰ Eserin başka nüshası da vardır.²¹ Bu çalışma, müellifin araştırmamıza konu olan eseridir. Bu risâle üzerinde aşağıda detaylı bir şekilde durulacaktır.

1.1.2. *Lübâbü't-tecvîd li'l-Kur'âni'l-Mecîd*

Müellifin *Kitâbü't-Tecvîd* adlı eserinin kısa bir şerhi olan on altı varaklık eser, 1065 senesi Cemâziyelâhir ayında (Nisan-Mayıs 1655) tamamlanmıştır.²² Özellikle *Zelletü'l-Kârî* ve *Mesâil-i Şettâ* bölümlerine yeni eklemeler yapılan²³ eserde harflerin mahreç-

¹⁸ İncelemekte olduğumuz eser her iki isimle de künyelenmiştir. Bk. Ünal Şahin, "Molla Hüseyin b. İskender", 142/143.

¹⁹ Ömer Çelik, "Hicrî V-XI. Asırlarda Kur'an İlimleri", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları III*, (İstanbul: 2002), 72.

²⁰ Molla Hüseyin b. İskender er-Rûmî, *Kitâbü't-Tecvîd*, (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Kasıdecizâde Blm., nr. 684, vr. 51b.

²¹ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvîd*, Milli Ktp., Eskişehir İl Halk Blm., nr. 644, vr. 78b-101b. Bu ikinci nüsha kütüphane kaydında *el-Mucteber fi't-tecvîd* olarak geçmektedir.

²² Molla Hüseyin b. İskender er-Rûmî, *Lübâbü't-tecvîd li'l-Kur'âni'l-Mecîd*, (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa Blm., nr. 402, vr. 78b; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/399.

²³ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvîd*, vr. 63b.

leri, harflerin sıfatları, dâd-zâ harfleriyle ilgili hususlarla idğam bölümleri atlanarak vakf bölümüne geçilmiştir.²⁴ Eserin yazma nüshaları vardır.²⁵

1.1.3. *Cevherü'l-münîr fî Şerhi't-Tenvîr:*

Molla Hüseyin b. İskender er-Rûmî (ö. 1084/1673) tarafından yazılan eser yazma halindedir.²⁶ Timurtâş'ın²⁷ Hanefî fıkhı alanında telif ettiği *Tenvîru'l-ebşâr ve câmi'u'l-bihâr* adlı fıkıh kitabı üzerine yapılan şerh çalışmasıdır.²⁸

1.1.4. *Zühru'l-'atiyye fî Şerhi'l-Vasiyye*

Konusu akâid olan *el-Vasiyye*, Ebû Hanîfe'nin oğlu Hammâd ve İmam Ebû Yûsuf tarafından rivayet edilmiştir. Eser üzerine birçok şerhler yazılmıştır. Bunlardan biri de Molla Hüseyin tarafından yapılan *Zühru'l-'atiyye fî Şerhi'l-Vasiyye* adlı eserdir.²⁹

1.1.5. *el-Cevheretü'l-münîfe fî Şerhi Vasiyyeti'l-İmami'l-Âzam Ebî Hanîfe*

İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye birisi genel, üçü özel olmak üzere dört adet farklı *el-Vasiyye* nispet edilmektedir.³⁰ *el-Vasiyye*'lerin birçok şerhi mevcuttur. Ancak bunlardan Bâbertî (ö. 786/1384)³¹

²⁴ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvîd*, vr. 74a.

²⁵ Bk. Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa Blm., nr. 402, vr. 64-79; Kasıdecizade Blm., nr. 684, vr. 95-107. Bunlardan ikinci nüsha tam değildir.

²⁶ Yazma nüshalar için bk. Edirne Selimiye Ktp. nr. 812.

²⁷ Şihâbüddîn Muhammed b. Abdillâh el-Ömerî et-Timurtâşî el-Gazzî (ö. 1006/1598), Hanefî fakihidir.

²⁸ Enes Çetinkaya, *Mezhep İçi Tercih Usulü Açısından Haskefi'nin ed-Dürri'l-Muhtâr İsimli Eserinin Değerlendirilmesi*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 12.

²⁹ Ali Pekcan, "İmam Ebû Hanîfe'nin Kişisel ve Toplumsal Yaşamına Bir Bakış", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 19 (2012), 17.

³⁰ İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, (Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2010), 26.

³¹ Ekmelüddîn Muhammed b. Muhammed el-Hanefî el-Bâbertî, (786/1384), *Şerhu Vasiyyeti'l-İmam Ebî Hanîfe*, thk. Muhammed Suphi el-Âyidî-Hamza Muhammed

ile Molla Hüseyin b. İskender el-Hanefî (ö. 1084/1673) tarafından, *Kitâbü'l-Cevheratü'l-münîfe* adıyla Haydarabad'da 1321/1903 yılında şerh edilen *el-Vasıyye*, aralarında çok önemli farklılıklar bulunmayan en meşhur iki *el-Vasıyye* nüshasıdır.³² *el-Cevheratü'l-münîfe'* nin Türkiye kütüphanelerinde otuz altı nüshası olduğu belirtilmektedir.³³

2. *Kitâbü't-Tecvîd* Adlı Eserin İçeriği ve Değerlendirilmesi

Osmanlı döneminde tecvid ilmi alanında yapılan telifler manzum veya mensur tarzda kaleme alınmıştır.³⁴ Molla Hüseyin bu kitabını çoğu müellifin yaptığı gibi mensur yazım metoduyla telif etmiştir. Tecvid konularının ele alındığı on dört varaktan müteşekkil bu küçük eser, 21 Recep 1062 (28 Haziran 1652) tarihinde tamamlanmıştır.³⁵

2.1. Kitabın Adı

Müellif, eserinin birinci sayfasının ilk cümlesinde kırmızı mürekkeple kitabının adını "*Kitâbü't-Tecvîd*" diye yazmıştır. Bununla beraber müellif, kitabın değişik varaklarında geçen ifadelerde, eserin ismini kısaltarak *Kitâb* şeklinde de zikretmiştir.³⁶ Bazı kaynaklarda müellifin "*Muhtasar fî Tecvîd*" adında bir risâlesinden bahsedilse de müellife ait böyle bir esere rastlanmamıştır. Dolayısıyla bahsi geçen eserin, incelemekte olduğumuz *Kitâbü't-Tecvîd* ile karıştırılmış olması ihtimali uzak görülmemelidir. Nitekim müellifin bazı eserlerinde de bu tür künye karışık-

Vesîm el-Bekrî, (Ürdün: Dâru'l-Feth, 1436/2015).

³² Metin Avcı, *İmam Mâturîdî'nin Fikirlerinde Ebû Hanîfe'nin Etkisi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 29.

³³ Ünal Şahin, "*Molla Hüseyin b. İskender*", 133.

³⁴ Ahmet Gökdemir, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Tecvid Eserleri", *Osmanlı Tecvid Risâleleri*, (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2020), 11-14.

³⁵ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvîd*, 64b.

³⁶ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvîd*, 64b.

lıkları gözlenmiştir. Ayrıca nüshalar arası karışıklık ihtimali de söz konusu olabilir. Şuna da değinmek gerekir ki müellifin eserin ilk cümlesinde İbnü'l-Cezerî'den yaptığı nakille tecvid ilmini öğrenmenin farz olduğunu bildirmesi kitabını isimlendirmede konunun önemine bağlı kaldığı izlenimi vermektedir.³⁷

2.2. Fiziksel Yapısı

Kitap; son varaktaki müellifin ferağ kaydında bildirilen hicrî tarih esas alınarak yapılan hesaplamaya göre 1652 yılında tamamlanmıştır. Sayfa yapısı ana metinden oluşmaktadır. Telif dili tamamen Arapçadır. Kenar çok nadir kullanılmakla beraber en tafsilatlı notta *Tevbe sûresinin neden beslemesiz başladığını* izah eden bir açıklama yer almaktadır.³⁸ Kitabın sayfalarında, satır sayıları açısından tam uyumluluk vardır ve her sayfa yirmi bir satırdan oluşmaktadır. Eser, tecvid ilminin hükmüne dair açıklama ile söze başlamış ve ferağ kaydı ile son bulmuştur.

Süleymaniye Kütüphanesi'nde *Kasidecizâde* bölümünde yer alan nüsha tam nüshadır. On dört varaktan oluşan eserde tecvid konuları üzerinde durulmuştur. Kırmızı mürekkeple konu başlıkları, vurgulanmak istenen kavramlar ve örnekler, siyah mürekkeple ise konu içerikleri yazılmıştır. Eserin hattı okunaklı olup, varakları ise temiz ve eksiksizdir.

2.3. Müellife Aidiyeti

Eserin son satırlarındaki şu ifadeler kitabın müellife ait olduğunun en mevsûk belgesidir. Şöyle ki ferağ kaydının yer aldığı bu satırlarda müellif kitabını h. 1062 yılında tamamladığını ifade etmiştir. Bu tarih müellifin yaşadığı döneme tekabül etmektedir;

³⁷ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvid*, 51.

³⁸ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvid*, 57a.

“وقد وقع الفراغ من تأليفه نهار الاربع الاحد والاشرين من شهر رجب المبارك سنة ألف واثنين وستين من الهجرة النبوية والحمد لله وحده³⁹».

Kitabın müellife ait olduğu hakkında tereddüte mahal görülmemiştir. Nitekim tabakât müellifleri eserlerinde *Kitâbü't-Tecvîd*'in yazarının Molla Hüseyin b. İskender er-Rûmî olduğunu bildirmişlerdir. Süleymaniye Kütüphanesi fihristinde de eser müellife nispet edilmiştir.

2.4. Telif Sebebi

Risâlenin müellife aidiyeti gibi telif sebebi de müellif tarafından mukaddimede açık bir şekilde belirtilmektedir. Müellif, tecvid ilmini öğrenmenin farz-ı kifâye Kur'ân'ı tecvidli okumanın bir başka ifade ile tecvid ahkâmını uygulayarak Kur'ân okumanın ise farz-ı 'ayn olduğunu bildirir. Müellifin yaptığı nakillerle tecvid ilminin önemini daha ilk satırlarda izah etmesi eserini farz olan bir ilmin öğrenilmesine katkı sağlamak amacıyla ortaya koyduğu izlenimi vermektedir.

2.5. Temel Kaynakları

Molla Hüseyin, eserine dayanak olarak işaret ettiği kaynak sahiplerini kronolojik olarak tasnif etmek yerine o dönemlerdeki telif kültürüne uyarak eserin akışına göre yaptığı atıflar sâikiyle kaynaklarını zikretmeyi tercih etmiştir. İmam Âsım'ın, Hafs rivâyetinin esas alındığı risâlede kendisinden en fazla istifade edilen kaynak İmam Cezerî'dir. İbnü'l-Cezerî'den istifade edilirken bazen eser bazen ise müellif ismine atıf yapılmakla yetinilmiştir.⁴⁰ Bunun yanı sıra o, Herevî'nin *Şerh-u Cezeriyye*'si, Ca'berî'nin *Kasîdetü'l-vâzıha fi Tecvîdi'l-Fâtiha*'sı ile Ebû Şâme'nin *Şerhu'n-Nûniyye*'sinden istifade etmiştir.

³⁹ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvîd*, 64b.

⁴⁰ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvîd*, 51a.

2.6. İçerdiği Konular

Müellif, Kur'ân ve tecvid ilminin meselelerini anlaşılabilir bir üslup ile işleyerek lüzumsuz tafsilattan kaçınmıştır. O, tecvidin gerekliliğini âyet ve hadis ışığında ele alarak, tecvidsiz Kur'ân okuyan kişinin durumunu bildirmiştir. Daha sonra konulara geçiş yapan müellif, işlediği mevzûları verdiği âyetlerle örnek-lendirerek somutlaştırmış ve bunların zihinlerde daha kalıcı hale gelmesini sağlamıştır.

Eser; başlı başına bir tecvid kitabı şeklinde telif edilmiş olup tecvid konularının önemli bir kısmını içerecek muhtevaya sahiptir. Eserde konular tecvidin ahkâmı ve tarifiyle başlamakta, ardından kalın ve ince okunan harfler ele alınmıştır. Daha sonra sırasıyla sâkin mîm, sâkin nûn, med, harflerin mahreçleri, harflerin sıfatları, dâd ve zâ, idğâm, vakf, hemzeyle ibtidâ, zelletü'l-kârî ve mesâil-i şettâ konuları kaleme alınmıştır. Bahsi geçen meselelerin anlatımında ise Âsım kıraati merkeze alınmıştır.⁴¹

2.6.1. Tecvid Öğrenmenin Hükümü

Müellif, kitabın ilk satırlarında Kur'ân tilavetinde tecvidin gerekliliğinden bahsederek âyet ve hadislerden mesnedler sunmuştur. Buna göre tecvid öğrenmek farz-ı 'ayn öğretmek ise farz-ı kifâyedir. Müellif bu açıklamadan sonra yeni bir fasl açarak harflerin mahreçleri ve sıfatları ile alakalı malumatlar vermiştir. O, mahreç ve sıfatların nakil ve duyma ile değil ancak meşhur kârîlerden yani fem-i muhsinden alıştırmalar yaparak öğrenilebileceğini vurgular.

2.6.2. Harfler ve Okunuşu

Müellif, harfler konusunda her harfin sıfatlarına itibar ederek okunması gerektiğine değinmiştir. O, bu meyanda istifâle

⁴¹ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvid*, 51a-64b.

harfleri ve bunların okunuşları, isti'lâ sıfatı ile kalın ve ince harflerin okunuşu, şiddet ve cehr harfleri ve okunuşlarını genişçe ele almıştır. O, “*İsti'lâ harfleri altı tanedir*” diyerek sıfatlar konusuna giriş yapmıştır. Ardından harflerin hangi durumlarda kalın hangi durumlarda ince okunacaklarıyla ilgili geniş bir izahatta bulunmuştur.

2.6.3. Kalkale

Kalkale harfleri *قطب جد* ifadesindeki beş harftir. Bu icrânın kalkale ismiyle müsemmâ olmasının sebebi, bu kelime üzerinde vakfedildiği zaman kuvvetli bir sesin duyulmasıdır. Molla Hüseyin, kalkale konusunu harflerin ince ve kalın okuma keyfiyeti ile beraber ele almıştır. Buna göre kalkale sıfatının hükmü vaciptir. O, burada dikkat edilmesi gereken hususun şu olduğunu bildirir: “Kalkale sıfatı, ait oldukları harfler sakın durumda iken vâkî olur, harekeli iken söz konusu olmaz. Kelimenin ortasında ya da sonunda olmaları bu durumu değiştirmez.

2.6.4. Râ , Harfine Dair Hükümler

Müellif, râ harfinin okunuşuna genişçe değinir. Buna göre râ harfinin, okunuşunda asıl olan kalın mahreçli olmasıdır. Bunun haricindeki bütün harfler ya kalın veya ince iken, râ harfi bulunduğu konuma göre ince veya kalın olabilmektedir.⁴² Müellif, râ harfinin nerelerde ince veya kalın okunması gerektiğini kurallar şeklinde örnek kelimelerle izah eder. Yine o, râ'nın okunmasında ihtilâs, imâle ve sekte konularına kısaca değinir.⁴³ O, konuyu ele alırken çoğunluğun görüşüyle beraber Mağrib ve Mısırlılar'ın râ harfi konusundaki ihtilafına kısaca değinmekle birlikte sahih okuyuş için mahreç yerlerine işaret eder.

⁴² İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri*. (İstanbul: MÜİFV, 2014), 243.

⁴³ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvid*, 52a.

2.6.5. Sakin Mîm

Müellif, sâkin mîm'in hükümleri konusunda, "*Sâkin mîm'in üç hali vardır. Mîm ile mîm idğâm edilir, bâ ile ğunne ve harici durumda izhâr olur*" diyerek örnek kelimeler eşliğinde basit ve anlaşılır bir dille konuyu açıklar.⁴⁴

2.6.6. Tenvîn ve Nûn-u Sâkin

Müellif, *Sâkin nûn, meczûm olan nûn'a, tenvîn ise iki üstün, iki esre ve iki ötreye derler* diyerek kavramların tanımlarını yaptıktan sonra tenvîn ve sâkin nûn'un halleri üzerinde durmuştur. O, bu meselenin hükümleri konusunda ise konuyla ilgili eserde genele uymuş ve tenvîn ve sâkin nûnu; izhâr, idğâm, kalb (iklab) ve ihfâ olmak üzere dörde ayırarak incelemiştir.⁴⁵

2.6.7. İzhâr

İzhâr, lügatte "açıklamak, meydana çıkarmak, arka çıkmak" anlamlarına gelmektedir. Tecvid ıstılahında ise sâkin nûn veya tenvînin, boğaz harflerinden önce geldiğinde, kendi mahrecinde okunmasına denir.⁴⁶ Müellif, tenvîn ve nûn-u sâkin konusunu işlerken izhâr konusuna yer verir. O, kurrâ âlimlerin tamamının izhâr harflerinin altı tane olduğunda ittifak ettiklerini bildirir. Yine o, her harfle ilgili örnek kelimeler sunarak konuyu son derece kısa açıklamaya çalışır.⁴⁷

⁴⁴ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvîd*, 52b.

⁴⁵ Âlimler, tenvîn ve sâkin nûn'un kendinden sonra gelen harflere göre genel olarak dört halde okunduğunu belirtmektedirler. Ancak bazı âlimler, iklâbî ihfâyâ katarak bu sayıyı üçe düşürürken bazıları da tam ve nâkıs idğâm ayırımına giderek sayıyı beşe çıkarmışlardır. Konuyla ilgili bk. Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân el-Herevî Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye bi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, (Mısır: 1948), 46.

⁴⁶ Mehmet Ali Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 84.

⁴⁷ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvîd*, 52b.

2.6.8. İdğâm

İdğâm, lügatte bir şeyi bir şeyin içine koymak, katmak anlamındadır. Istılahta ise ilki sâkin, ikincisi harekeli ve mahreçleriyle sıfatları yani zatları bir olan iki harfi birbirine katarak telaffuz etmektir. Molla Hüseyin, konuyu en genel hatlarıyla ele almıştır. O, idğâm harflerinin icmâ ile altı (ي م ن و ل ر) olduğunu, bunlardan ikisinin (ر ل) ğunnesiz diğer dördünün ise ğunneli okunması gerektiğini örneklerle bildirmiştir.⁴⁸ O, idğâmdan bahsederken iklâb konusuna da kısaca yer vermiştir.

2.6.9. İhfâ

Lügatte, gizlemek ve örtmek anlamlarında kullanılır.⁴⁹ Tenvîn yahut nûn-u sâkineden sonra on beş ihfâ harflerinden biri gelirse ihfâ olur.⁵⁰ Molla Hüseyin, ihfâ'yı *idğâm ile izhâr arası şeddesiz ancak ğunneli bir okuyuş haletidir* şeklinde tarif edip birçok örnekle konuyu ele almıştır.

2.6.10. Med

Lügatte med; uzatmak, akmak, çekmek anlamlarındadır.⁵¹ Bu manaların yanında artırmak anlamında da kullanılır.⁵² Molla Hüseyin, bu bölümde, konuya, klasik tecvîd eserlerinde olduğu üzere, medlerin temelini teşkil eden med harfleri ile başlar ve sonrasında şöyle der: *Harfi med üçtür: واو يا الف Yani, mâ kabli mazmûm olan vâv-ı sâkine, mâ kabli meksûr olan yâ-i sâkine ve mâ kabli meftûh olan elif-i sâkinedir. Med harflerinin bu isimle isimlendirilmelerinin sebebi, hemze veya sükûna uğramaları durumunda sesin, bu harfler sebebiyle uzatılmasıdır.* Müellif, meddi gereğinden

⁴⁸ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvîd*, 52b.

⁴⁹ Ebü'l-Kemâl Ahmed Ahmed Âsım Efendi, *el-Ukyânûsu'l-basit fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*, I-IV, (İstanbul: Âsitâne, ts.), 2/1129.

⁵⁰ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvîd*, 53a.

⁵¹ Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, 1/28.

⁵² Âl-i İmrân, 3/125.

fazla uzatmaya şiddetle karşı durmaktadır. O, Hanefî ve Şâfiî âlimlerinin de bu görüşte olduklarını bildirmektedir. Molla Hüseyin, meddi, aslî ve fer'î olarak ikiye ayırır. O, aslî meddi, *Bir kelimedede med harflerinden biri bulunup sonrasında, sebebi med olan hemze veya sükûndan herhangi biri bulunmazsa medd-i tabîî olur* şeklinde açıklar. Bu ve benzeri açıklamaları yaptıktan sonra o, konuyu örneklerle izah eder.⁵³

2.6.11. Zamir •

Tecvid ıstılahında zamir denildiği zaman, müfred müzekker ğâib olan hû (◌) zamiri anlaşılır. Asıl itibariyle kelimelerin sonuna gelen ◌ (hâ) harfi, zamir olarak adlandırılmaktadır. Bu harf, kendinden öncekinin durumuna göre uzatılmakta veya uzatılmamaktadır. Buna göre müellif, hâ zamirinin uzatılacağı ve uzatılmayacağı durumları şu şekilde açıklamaktadır: Hâ zamirinin öncesindeki harfin harekesi ötre ve esre olabilir ama üstün olmaz. Hâ zamirinden önce ve sonra gelen harf harekeli ise hâ uzatılarak okunmalıdır. Bütün kurrâlar bu konuda ittifak halindedirler. Buna göre önceki harfin harekesi ötre ise hâ'dan sonra vâv-ı meddiyye varmış gibi esre ise de yâ-yı meddiyye varmış gibi bir elif miktarı çekilerek okunur. Ancak kurrâların ihtilafı oldukları durumlar da vardır. Örneğin hâ zamirinden önceki harf, sâkin ve sonraki harf harekeli olduğunda İbn-i Keşîr, hâ'yı uzatarak okurken diğerleri kasr yapmaktadırlar.⁵⁴ Müellif, zamir konusundan sonra, medd-i muttasıl, medd-i munfasıl, medd-i lâzım, medd-i ârızı işlemiş; son olarak da meddi lîn'e dair malumatlar vererek medler bahsini tamamlamıştır.

⁵³ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvid*, 53b-54a.

⁵⁴ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvid*, 54a.

2.6.12. Medd-i Muttasıl

Harf-i med ile sebab-i med, kelime-i vâhîde'de bulunursa medd-i muttasıl olur. Misal: ملائكة اولائك جاء اذا gibi. Müttefekun 'aleyh olduğu için meddin bu çeşidinin hükmü vaciptir. Medd-i muttasılın anlamı ise "bitişik med"dir. Onun bu isimle tesmiye olmasının sebebi, med harfi ile bir eliften ziyâde uzatılma illeti olan hemzenin, aynı kelime içinde bulunmalarıdır.⁵⁵ Burada kasr yani kısaltma yapılamayacağı için med yapılması kurrâ katında vacip kabul edilmiştir. Bu hüküm, bütün kırâat imamlarının ittifak etmeleriyle ortaya çıkmıştır. Ancak tabî med üzerine ilave edilecek miktarda farklı uygulamalar (ihtilaf) olmuştur. Medd-i muttasılın meddini kırâat âlimlerine göre açıklayan müellif; konuyla ilgili Ebû Amr, İbn Keşir ve Kâlûn'un bir buçuk, İbn âmir ve Kisâî'nin iki, Âsım'ın iki buçuk, Hamza ve Verş'in ise üç elif miktarı med ettiklerini ifade etmektedir.⁵⁶

2.6.13. Medd-i Munfasıl

Harf-i medd ile sebab-i med, iki ayrı kelimedede bulunursa medd-i munfasıl olur.

Meddin bu çeşidinin süresi konusunda ihtilaf olduğu için hükmü câizdir. Medd-i munfasılın anlamı "ayrı med" demektir. Onun bu isimle tesmiye olmasının sebebi, medd harfi ile bir eliften ziyâde uzatılma illeti olan hemzenin, ayrı kelimelerde bulunmalarıdır.⁵⁷

Molla Hüseyin, câiz olan meddeki uzatma miktarı konusunda kıraat âlimleri arasında vuku bulan ihtilaftan bahseder. Buna göre o; *medd-i câizde medlerin miktarını Kâlûn ve Dûrî hem*

⁵⁵ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvîd*, 54b.

⁵⁶ Müellifin medd-i muttasılın med dereceleri hakkında verdiği bilgi genel kabulün dışındadır. Genel kabule göre medd-i muttasılın meddini kırâat âlimlerinden Ebû Âmr, İbn Keşir ve Kâlûn'un iki, İbn Âmir ve Kisâî'nin üç, Âsım'ın dört, Hamza ve Verş'in ise beş elif miktarı med ettikleri bilinmektedir.

⁵⁷ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvîd*, 54b.

kasr etmekte hem de bir buçuk elif miktarı med etmektedirler. Buna karşın İbn Âmir ve Kisâî iki, Âsım iki buçuk, Verş ve Hamza ise üç elif miktarı med yapmaktadırlar şeklinde konuyu açıklar.⁵⁸ Ayrıca müellif İmam Kastallânî'den yaptığı nakille Verş ve Kâlun'un beş elif miktarı uzattığını, altı elif uzatmaya cevaz vermediğini bildirir.

Müellif, tilâvet icrası esnasında medlerin miktarı konusuna ayrıca yer vermiştir. O, kural niteliğindeki şu ifadelerle konuyu açıklığa kavuşturmuştur; *Tilavet icra ederken iki med peş peşe gelirse birincideki med miktarı ikinci medde de aynı miktarda uygulanmalıdır. Bu durum bütün med türleri için geçerlidir. İbnü'l-Cezerî de konuyu bu şekilde açıklamıştır.*⁵⁹

2.6.14. Medd-i Ârız

Harf-i medden sonra gelen sebab-i medd, ârızî olursa buradaki medde aynı şekilde ârız olur. *يوم الدين نستعين يعلمون* gibi. Medd-i ârız'ın meftûh olduğu durumlarda Hafs ve cemî kurrâ için üç vecih gelir: Tûl, tevassut, kasr. Mazmûm olduğu durumlarda ise yedi vecih gelir: Tûl, tevassut, kasr, tûl ile işmâm, tevassût ile işmâm, kasr ile işmâm ve revm. Revm sadece kasr ile gelir. Sebebi ise bu gibi yerlerde aslî med üzerine ziyâde edilen zâid meddin gerçekleşmesine imkân tanıyan sükûnun; "harekenin düşük bir ses ile telaffuzu" anlamındaki revm sebebiyle ortadan kalkıyor olmasıdır. Müellif, burada geçen kavramları ve uygulamaları örneklerle açıklar.⁶⁰

Molla Hüseyin, Medd-i ârızda bu vecihler üzerinde cemî

⁵⁸ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvîd*, 55a. Medd-i munfasıl konusunda müellif med dereceleri ile ilgili genel kabulü yansıtmamıştır. Şöyle ki medd-i câizde medlerin miktarını Kâlun ve Dûrî hem kasr etmekte hem de ikişer elif miktarı med etmektedirler. Buna karşın İbn Âmir ve Kisâî üç, Âsım dört, Verş ve Hamza ise beş elif miktarı med yapmaktadırlar.

⁵⁹ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvîd*, 55a.

⁶⁰ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvîd*, 55b.

kurrânın ittifak ettiğine delil olarak, Şâtıbî'nin bir şerhinde de bu şekilde açıklandığını ifade eder.

2.6.15. Medd-i Lâzım

Müellif, medd-i lâzımın, iki sakin veya iki harekenin bir araya gelmesini engellediği için *medd-i hacz* diye isimlendirildiğini bildirir. Ayrıca Kastallânî'nin bildirdiğine göre buna *medd-i 'adl* denilmektedir.⁶¹ Kırâat imamları bu meddin ziyâde edilmesinde ittifak ettikleri için mezkûr meddi, medd-i lâzım ismiyle anmıştır.⁶²

Harfi med'den sonra gelen sebebi med, lâzımî bir med olursa medd-i lâzım olur. Medd-i lâzım iki kısımdır; Kelimede vaki olan med ve harfte vaki olan med. Kelimede vaki olan med de iki kısımdır; Müsakkal ve muhaffef.

Medd-i lâzım kelime-i müsakkal'e misal; وَلَا الضَّالِّينَ دَابَّةٌ صَاخٌ.

Medd-i lâzım kelime-i muhaffef'e misal; آَلَانَ.

Meddin bu türünün müttfefkun 'aleyh olduğu için meddi vaciptir.

Harfte vaki olan med de iki kısımdır; Müsakkal ve muhaffef.

Medd-i lâzım harf-i müsakkal'e misal; الْمِ'İN LÂM'1.

Medd-i lâzım harf-i muhaffef'e misal; الْمِ'İN MÎM'İ.

Müellif medd'i lâzımı Osmanlıca ve Arapça eserlerde yaygın şekilde tercih edilen tarzda bölümleyerek bol örneklerle konuyu açıklamıştır. Öyle ki o, Kur'ân'daki bütün sûre başlarında

⁶¹ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvîd*, 55b.

⁶² Bu medde İbnü'l-Cezerî "meddü'l-'adl", Aliyyü'l-Kârî ise iki sâkin harfin arasını ayırdığı için "meddü'l-hacz" demiştir. Konuyla ilgili bk. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l kırâati'l-'aşr*, tkd. Cemâlüddîn Muhammed Şeref, I-II, (Tanta: y.y., ts.), 1/317; Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 52.

geçen hurûfu mukatta'aların medd miktarını açıklama yoluna gitmiştir.⁶³

Müellif, kırâat imamlarının bu meddin ziyâde edilmesinde ittifak halinde olduklarını, ancak bu uzatmanın miktarı konusunda ihtilaf olduğunu belirtmektedir. Öyle ki bazı kurrâ, harf-i meddin üzerine iki elif bazıları da üç elif miktarı ilave etmektedirler. Medd-i Lâzım'ın medd miktarı konusunu detaylıca ele alan müellifimiz ise daha önce ki muttasıl ve munfasıl med konusunda olduğu üzere burada da medd-i lâzım'ın türüne göre kaç elif miktarı çekileceği konusunda genel kabulün dışında görüş bildirir. Ancak o, bir eliften fazla çekilmesi yani bir elif üzerine ziyade etme konusunda kıraat imamlarıyla hem fikirdir.⁶⁴

2.6.16. Medd-i Lîn

Kelime anlamı “yumuşak” demektir. Bir kelimedede vâv veya yâ sâkin olup mâ kablleri meftûh olursa medd-i lîn olur. صيف ve خوف örneklerinde olduğu gibi. Medd-i lîn meksûr olursa dört vecih gelir: Tûl, tevassut, kasr ve revm. Meftûh olursa üç vecih gelir: Tûl, tevassût ve revm. Mazmûm olursa yedi vecih gelir: Tûl, tevassût, kasr, tûl ile işmâm, tevassût ile işmâm, kasr ile işmâm ve revm. Medd-i câiz, muhtelefün fîh olduğu için medd-i lîn'in hükmü, medd-i ârızın hükmü gibidir.

2.6.17. Harflerin Mahreçleri

Müellif, med bahsinden sonra harflerin mahreci konusuna giriş yapmıştır. Harflerin mahreçleri tecvîd âlimlerinin üze-

⁶³ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvîd*, 56a-57a; Muhammed Es'âd Efendi, “el-Virdü'l-müfid fi Şerhi't-tecvîd”, *Resâil fi 'ilmi't-tecvîd* içinde, (İstanbul: Âsitâne, ts.), 13-15; Debrelî Abdülkerîm Efendi, “Tevvîdü mîzânî'l-hurûf”, *Resâil fi 'ilmi't-tecvîd* içinde, (İstanbul: Asitâne, ts.), 32; Hâfız Mehmet Nûri, “Suallî ve Cevaplı Tecvîd”, *Resâil fi 'ilmi't-tecvîd* içinde, (İstanbul: Asitâne, 1913), 7; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri*, 264-267; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 206-209.

⁶⁴ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvîd*, 56a-57a.

rinde hususiyetle durdukları konulardan biridir. Molla Hüseyin, Kur'ân tilâveti esnasında harflerin hem mahreçleri hem de sıfatlarının bilinmesi ve buna göre telaffuz edilmesi gerektiği üzerinde diğer alimlerle aynı vurguyu yapar.⁶⁵ Müellif, İbnü'l-Cezerî, Alaüddîn Tarablûsî, Ebü'l-Feth el-Mizzî ve Şeyh Hâlid'den yaptığı nakille harflerin sıfat ve mahreçleri bilgisinin vacip olduğunu bildirir. Ancak her ne kadar harflerin mahreçlerine göre telaffuz edilmesi gerektiği noktasında bir fikir birliği varsa da yirmi dokuz harfin ağızdaki mahreçleri konusunda farklı görüşlerin öne sürüldüğü görülmektedir. Müellifimiz, bu konuda, önemli dil âlimi Halîl b. Ahmed'den nakille on yedi mahreç olduğunu ifade eder; *Mehâricü'l-hurûf, Halil mezhebi üzere on yedidir. O, taksimatı şu şekilde yapmıştır; Bir mahreç cevfi-femdir. Üç mahreç halktadır. On mahreç lisandadır. Bir mahreç şefeteyndir. Bir mahreç batn'ı-şefedir. Bir mahreç hayşûmdur.*⁶⁶

Kur'ân harfleri ağzın farklı bölgelerinde yer alan birbirinden farklı mahreçlerden doğmaktadır. Bir başka ifadeyle yirmi dokuz Kur'ân harfi boğaz, dil, dudaklar, ağız-boğaz boşluğu ve geniz olmak üzere beş farklı bölgeye ayrılan mahreç noktalarından çıkmaktadır.⁶⁷

Yukarıda da ifade edildiği üzere Molla Hüseyin, mahreç noktalarını on yedi olarak ifade etmiş; eserinde tek tek bu on yedi mahreç yerinden ve buradan çıkan harflerden bahsetmiştir.⁶⁸

⁶⁵ Ebü 'Amr Osmân b. Sa'îd b. Osmân Dâni, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed, (Ummân: Dâr-u Ammâr, 2000), 68; İbnü'l-Cezerî, *Mukaddîme*, 1; Ebü'l-Hasan Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed Aliyyü'l-Kârî, *el-Mînehu'l-fikriyye*, 21; Saçaklızâde Mehmed Efendi, *Cühdü'l-mukall*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed, (Amman: Dâr-u Ammâr, 2001), 109; Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye li tecvîdi'l-krâe ve tahkiki lafzi't-tilâve*, thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed, (Amman: Dâr-u Ammâr, 1996), 14-15.

⁶⁶ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvîd*, 57b.

⁶⁷ Sarı, *Kur'an-ı Kerim'i Güzel Okuma Tekniği*, 54.

⁶⁸ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvîd*, 57b-58a.

2.6.18. Harflerin Sıfatları

Sıfat lafzı وَصَفَ kelimesinin kendisinden iştikâk ettiği mastardır. Lügatte, bir şeyi tavsif etmek, açıklamak ve saymak manasındadır. İstilahî açıdan sıfat; “zâtın içinde bulunduğu hallerden bazılarına işaret eden isimdir” şeklinde de tarif edilmiştir.⁶⁹ Kırâat ve tecvîd istilâhında sıfat; harfin, telaffuz edilirken sesine ârız olan niteliktir. Harfte vuku bulan yumuşaklık veya sertlik, azlık veya çokluk, uzunluk veya kısalık gibi hususlar, mevsûftaki manaya delalet etmesi hasebiyle sıfat ile ma’rûftur.⁷⁰

Harflerin mahreçleri gibi sıfatlarının da bilinip tatbik edilmesi Kur’ân kırâatinin olmazsa olmaz hususlarındandır. Şöyle ki mahreçleri aynı olan harfler, ancak sıfatları dikkate alınarak birbirinden ayrılabilirler.⁷¹

Molla Hüseyin, eserinin bu kısmında sıfât-ı hurûfun on yedi tanesinden bahseder: Cehr, rihâvet, istifâle, infitâh, insimât,⁷² inzilâk, hems, şiddet, isti’lâ, ıtbâk, kalkale, tekrîr, safîr, istitâle, inhirâf, tefeşşî, ve leyyine,⁷³

Sıfatlar, farklı kaynaklarda, kuvvetli ve zayıf sıfatlar ya da lâzımî ve ârızî sıfatlar gibi farklı şekillerde tasnif edilmişse de Molla Hüseyin, yukarıdaki sıralamayı esas alarak konuyu işlemiştir.⁷⁴ Ancak ilerleyen kısımlarda müellif, sıfatları topluca yeniden ele alarak bu kez kuvvetli ve zayıf sıfatlar şeklinde gruplama yapar. Ardından o, eliften başlayarak bütün harfleri sırasıyla sıfatlarına göre yeniden izah eder.⁷⁵ Ayrıca dâd ve zâ harflerinin okunuşuna özel bir başlık açan yazar, her iki harfin

⁶⁹ Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, 3/759; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, 121.

⁷⁰ Ahmed b. Muhammed Mağnisi, *Tercüme-i Cezerî*. (İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1301/1885), 110; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, 121.

⁷¹ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü’t-Tecvîd*, 58a.

⁷² Yaygın kullanım *ismât* şeklindedir.

⁷³ Müellif “*beyyine*” sıfatını ayrıca zikretmiştir.

⁷⁴ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü’t-Tecvîd*, 58b-59a.

⁷⁵ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü’t-Tecvîd*, 59a-59b.

okunuş keyfiyetlerini örneklerle açıkladıktan sonra idğâm çeşitlerini incelemeye alır.

2.6.19. İdğâm

İdğâm, lügatte bir şeyi bir şeyin içine koymak, katmak anlamındadır. İstilahta ise ilki sâkin, ikincisi harekeli ve mahreçleriyle sıfatları yani zatlari bir olan iki harfi birbirine katarak telaffuz etmektir. Yani iki harfin bir harf içerisinde şeddeli gibi okunmasıdır. Bu telaffuzun süresi bir harfin okunuşundan uzun ve iki harfin okunuşundan kısadır.

2.6.19.1. İdğâm-ı Misleyn

Molla Hüseyin, idğâmı, idğâm-ı misleyn, idğâm-ı mütecâniseyn ve idğâm-ı mütekâribeyn olmak üzere üç kısımda incelemiştir. Ona göre mahreçleri ve sıfatları bir olan nûn ile nûn, lâm ile lâm, râ ile râ gibi iki harf, bir kelimedede ya da iki kelimedede birleşirse ve ilki sâkin ikincisi harekeli olursa veya bir kelimedede birleşip ikisi de harekeli olursa idğâm-ı misleyn olmaktadır.

Konuyla ilgili şuna değinmek gerekir ki Mekkî gibi bazı âlimler, şeddeli harfleri idğâm-ı misleyn olarak saymamış ve onları ayrı bir başlık altında incelemişlerdir.⁷⁶

2.6.19.2. İdğâm-ı Mütecâniseyn

Müellif, idğâm-ı mütecâniseyni, mahreçleri bir sıfatları farklı olan ت tâ, د dâl ve ط tâ ile ث tâ, ذ zâl ve ظ zâ gibi iki grup harfin birbirine uğraması olarak tarif etmiş, idğâm-ı mütecâniseyne أَحَطُّ حَصَدْتُمْ kelimelerini örnek vermiştir.

Bunlardan ب bâ ve م mîm harflerinin idğâmı, şartlı idğâmdır. Buna göre önce ب bâ sonra da م mîm harfi gelmelidir. Bu tür

⁷⁶ Mekkî, *Ri'âye*, 245-261; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 184-188.

idğâm, Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçmektedir. O da Hûd sûresinde geçen⁷⁷ *معنا* اركب ب *bânın* م *mîme* idğâmıdır ve bunun idğâmı vaciptir. Âsım'ın burada her ne kadar izhâr ettiğine dair rivâyetler olsa da idğâm ettiğine dair rivâyetler çoğunluktadır.⁷⁸

2.6.19.3. İdğâm-ı Mütekâribeyn

İdğâm-ı mütekâribeyn mahreçlerinde ve sıfatlarında bir birine yakın olan kâf ile kâf ve lâm ile râ gibi iki harfin birbirine uğraması olarak tarif edilmiştir. İdğâm -ı mütekâribeyne الم *نخلقكم* kelimesini örnek olarak verilmiştir. İlk harfi sâkin ikinci harfi harekeli olan idğâm-ı mütekâribeyn için Kur'ân-ı Kerîm'de on bir farklı örnek vardır. Bu örnekler, bütün kırâat imamlarının yaptıkları idğâmlardır.⁷⁹

2.6.19.4. İdğâm-ı Şemsiyye ve İzhâr-ı Kameriyye

Lâm-ı ta'rif olan elif ve lâm harflerinin on dört harfe yani ن ت ث ذ ز ر س ش ص ض ط ظ ل ن harflerinden birine uğraması durumunda idğâm yapılıır. Buna idğâm-ı şemsiyye denilmektedir. Buna "idğâm-ı şemsiyye" denilmesinin nedeni, bu tür idğâmlar yapılırken genellikle (الشمس) "şems" kelimesinin örnek verilmesidir. Bir diğer neden ise güneşin yanında yıldızların görünmemesi gibi bu on dört harfin yanında da lâm-ı ta'rifin görünmemesidir.⁸⁰ Bu on dört harfe "hurûf-u şemsiyye" de denilmektedir.

Lâm-ı ta'rif, bu on dört harf dışında kalan *ي ه و م ق ك ف غ ع* harflerine uğrarsa mahreçlerinin uzaklığından do-

⁷⁷ Hûd, 11/42

⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/11-12.

⁷⁹ Saçaklızâde Mehmed Efendi el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukîll*, thk. Sâlim Kaddûri el-Hamed, (Amman: Dâr-u Ammâr, 2001), 186.

⁸⁰ Karakılıç, *Tecvid İlmî/Kur'an-ı Kerim Okuma Kaideleri*, (Ankara: Kalkan Yayıncılık, 2013), 103-104.

layı izhâr olmaktadır. Bu on dört harfe “hurûf-u kameriyye” denilmektedir.⁸¹ Müellif, konuyu bol örneklerle anlaşılır kılmaya çalışmıştır.

2.6.20. Vakf

Vakf lügatte “habs ve men” anlamına gelmektedir. Tecvîd ıstılâhında ise soluk alacak zaman miktarı kelimenin sonunda sesi kesmektir. Müellif, bu bölümde vakfın tanımı ve kısımları, vakf kuralları ile sekte üzerinde durmaktadır. O, vakfın kısımlarını; vakf-ı tâm, vakf-ı kâfi, vakf-ı hasen ve vakf-ı kabîh olarak açıklar. Tecvid kitaplarında bu bölümler genel olarak vakf ve ibtidâ başlığı altında ele alınırken; Molla Hüseyin, vakf ve kısımları üzerinde detaylı durmuştur.⁸² Yine o, ibtidâ kavramına değinmemiş ancak yine durduktan sonra tekrar okumaya nasıl başlanacağı ile ilgili de bilgiler vermiştir.⁸³

2.6.21. Revm ve İsmâm

Lügatte “talep etmek, istemek” anlamına gelen revm, tecvîd ıstılâhında, harekeyi hafif bir sesle okumaktır. Molla Hüseyin’e göre kelimenin sonunu okurken sesi, üçte iki nispetinde terk etmek, zayıflatmaktır. Öyle ki sesi ancak okuyan kişiye kulağını yakın tutan işitir uzak tutan ise işitemez. Eğer okuyan kişi yalnızsa böyle bir uygulamaya gerek olmamaktadır. Şuna da değinmek gerekir ki revm sadece ötre ve esrede olup üstünde olmaz.⁸⁴

İsmâm, hemzenin kesrası ile mazmûm ötrenin zammesini tamamen ortadan kaldırıp geciktirmeksizin dudaklar ile ötreyi işaret etmektir. Bu hal görme ile anlaşılıp işitmekle anlaşılmaz.

⁸¹ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvîd*, 60b.

⁸² Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvîd*, 61a-61b.

⁸³ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvîd*, 61a.

⁸⁴ Temel, *Kirâat ve Tecvîd İstılahları*, 137.

İşmâm zammede olup fetha ve kesrada olmaz. Şöyle ki son harfin harekesi ötre olduğunda ve önünde harf-i medden biri olmadığında en son harfin harekesi olan ötreyi göstermek için yapılır.⁸⁵ Şuna da değinmek gerekir ki revm ve işmâm, te'nîs tâsında, cem'î mîm'inde ve ârızî harekede câiz değildir.⁸⁶

Müellif, konuya, vakfın hükmü ile devam eder. Buna göre Kur'ân'da vakfın vâcip olup vasl eyleyenin günahkâr kabul edildiği bir yer yoktur. Yine aynı şekilde vakfın haram olduğu, vakf yapmanın kişiyi günahkâr yaptığı bir yer de yoktur. İbnü'l-Cezerî de benzer şekilde "Kur'ân'da üzerinde durulması vacip olan hiçbir vakf yoktur"⁸⁷ buyurmaktadır. Ancak kasıtlı olarak manayı bozacak şekilde durulması veya geçilmesi müstesnadır. Bu durumda kişi günahkâr olur.⁸⁸

2.6.22. Hemze-i Vasl ve İbtidâ

Müellif, bu kısımda hemze-i vaslla başlayan bütün vezinlere örnekler verir. O, bu hususta fiilin ikinci ve üçüncü harekesinin keyfiyetine göre nasıl okunması gerektiğini beyan eder.⁸⁹ İlerleyen satırlarda hemze-i kat' konusuna da yer veren müellif, işaret isimleri, zamirler ve bazı edatlarda görülen bu tür hemzeleri açıkladıktan sonra örnekler verir.

2.6.23. Okuyuş Hataları

Anlam yönüyle âyette kastedilene aykırı anlam kazandıran okuyuşlar asla câiz olmayan ve namazı bozan okuyuş türleri olarak açıklanır. Yine harflerin mahreçlerine ve sıfatlarına aykırı okunması durumu da bir diğer ifsat edici okuyuş türü olarak

⁸⁵ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvid*, 61b.

⁸⁶ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvid*, 61b.

⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 5.

⁸⁸ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvid*, 62a.

⁸⁹ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü't-Tecvid*, 62a-62b.

gösterilir. Müellif, bu bölümde özellikle namazı bozacak türden hatalı harf okuyuşlarına fıkıh kaynaklarına dayanarak bolca örnekler verir.

Müellif eserinin son sayfalarında “Mesâilü Şettâ” başlığı altında birçok konuya kısaca yer vermiştir. Bunlardan bazıları fikhî konular iken bazıları ise kıraat imamları arasındaki kıraat farklılıklarıyla ilgili meselelerdir. Şöyle ki;

–Kur’ân okuyanın yere uzanarak okumasında bir sakınca yoktur.

–Yürürken veya iş başında Kur’ân okumak kişinin kalbini Kur’ân’dan uzaklaştırmıyorsa bu durumda tilâvet mekruh olmaz. Aksi durumda mekruh olur.

–Çocuk, evde Kur’ân okurken ailesi meşgul olup tilâvete kulak veremiyorsa bakılır; şayet işe Kur’ân okunmadan önce başlanmışsa bu durumda okumak câizdir. Aksi halde câiz olmaz.

–Kur’ân dinlemek okumaktan daha faziletlidir.

–Kur’ân’ın öğretilmesi nafil namaz kılmaktan daha evladır.

İlerleyen satırlarda ise Fâtiha sûresi ve diğer sûrelerdeki bazı âyetlerin harflerinde ortaya çıkan ve kıraat imamlarına göre değişik gösteren tilâvet icrası örnekleri vardır.

Müellif, son ifadelerinde kitaplarında kullandığı kaynakları açıkladıktan sonra ferağ kaydında Allh’a hamd ve senâda bulunur. O, eserini, hicrî 1062 yılında tamamladığını bildirerek tamamlar.⁹⁰

Sonuç

Gerek lafzı gerekse manası mucize olan Kur’ân-ı Kerîm, Müslümanlar tarafından el üstünde tutulmuş; bu bağlamda

⁹⁰ Hüseyin b. İskender, *Kitâbü’t-Tecvîd*, 64b.

Hız. Peygamber'e indiği şekilde korunması için kıraat ve tecvid alanında tarih boyunca sayısız eserler yazılmıştır.

Bu eserlerden biri de Osmanlı dönemi müelliflerinden Molla Hüseyin b. İskender er-Rûmi tarafından kaleme alınmış *Kitâbü't-Tecvîd* adlı eserdir. Eserin yazılış nedeni; Kur'ân okuma esaslarıyla ilgili konuları açıklamaktır. Bu nedenle risâlede tecvid ilminin konuları üzerinde durulmuştur. Fıkıh, kelâm ve tecvid ilminde eserler vermiş Molla Hüseyin, hakkında yeterince malumat olmayan ancak kıymetli eserler vermiş bir âlimdir.

Müellif, *Kitâbü't-Tecvîd* isimli eserinde birincil kaynaklardan iktibaslar yaparak, Kur'ân'ın tecvid kurallarına riayet etmeksizin okunamayacağını, ayrıca her okuyucunun bu ilme vâkıf olması ve tilavet esnasında bunu uygulaması gerektiğini vurgulayarak başlar. Belirtilen hususu göz ardı edenlerin de günahkâr olacağını da mezkûr yerde altı çizilmiştir. Görülmektedir ki eserin yazılma sâiklerinden biri bu mevzu olmuştur.

Müellif, risâlesini Arapça nesir tütünde yazmış, "fasl" kelimesiyle bölümlere ayırmıştır. O, her faslı bir önceki fasla ilişkilendirerek yeni bir konuya değinmiş ve eserinde hiyerarşik bütünlük metodunu izlemiştir. Bu nedenle eser baştan sona bir nefeste okunacak bütünlükte, akıcılıkta, sâde ve anlaşılır kıvamda yazılmıştır. Yine eserde olabildiğince lüzumsuz detaylardan kaçınmıştır.

Eserdeki fasıllar; harflerin mahreçleri, sıfatları, zamir, idğâm ve izhâr, vakf ve sekt gibi tecvid konularını içermektedir. Müellif, tecvid konularının birçoğuna genel hatlarıyla değinmekle beraber harflerin mahreci ve sıfatları ile vakf konusunu detaylı açıklamıştır. Molla Hüseyin, sekte gibi bazı tecvid konularına ise başlı başına yer vermek yerine konuyla ilgili bir örnek tanımlama ile yetinmiştir.

Müellif, konuları, Kur'ân'dan örnek kelimelerle açıklama yöntemini benimsemiştir. Yine o, öğretimde soru-cevap yön-

temini “denilse... şöyle derim...” kalıp ifadesiyle uygulamıştır. Tecvid icrasında ortaya çıkan kıraat farklılıklarına ise ihtiyaç duydukça ancak okuyucuyu bunaltmayacak ölçüde yer vermiştir. Müellifin bu yaklaşımı, tecvid konusunda tüm kıraat imamlarının yaklaşımını bildiğini göstermekte, bu da temel tecvid kâidelerinin uygulanması hususunda imamların uygulamalarının kıyaslanması noktasında eseri önemli bir kaynak haline getirmektedir.

Molla Hüseyin, konuları açıklarken genel kabullere uygun izahatlarda bulunmuştur. Onun özellikle medlerin miktarı konusunda farklı tutumlar sergilediği görülmüştür. Fakat o, konuyu bir iddiadan çok olabildiğince ilmi nitelikte sunmaya çalışmıştır. Bu meyanda eser gerek atıfta bulunduğu kaynaklar gerekse konular ve ele alış yöntemi açısından düşünüldüğünde Osmanlı dönemi ilmi birikiminin ulaştığı seviyeyi görme bağlamında önemlidir.

Osmanlı kıraat âlimlerinin ilmî şahsiyetlerini, eserlerini ve kıraat sahasındaki durumlarını temel alan bilimsel araştırmaların eksikliği üzücü bir vakıadır. Molla Hüseyin tarafından telif edilmiş bu kitaba yönelik yapılan inceleme çalışmasının, bir yandan Osmanlı kıraat âlimlerinin tanıtılmasına, diğer yandan da Kur’ân’ın doğru öğrenilmesine/öğretilmesine katkı sunacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Ağırbaş, Abdulhekim. “Hz. Peygamber Döneminde Kur’ân/Kirâat Eğitim-Öğretimi”. *Darülhadis İslâmî Araştırmalar Dergisi* 1 (2021), 83-117.
- Ağırbaş, Abdulhekim. “İlahiyat/İslami İlimler Fakültelerinde Kur’ân Okuma Ve Tecvid Dersleri Eğitim-Öğretimiyle İlgili Tespitler, Teklifler (Çakü İslami İlimler Fakültesi Örneği)”. *Diyanet İlmî Dergi* 1/59 (2023), 89-120.

- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kurrâları*. İstanbul: Rabbani Yayınevi, 2021.
- Aliyyü'l-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân el-Herevî. *el-Minehu'l-fikriyye bi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. Mısır: 1948.
- Âsım Efendi, Ebu'l-Kemâl Ahmed. *el-Ukyânûsu'l-basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*. I-IV. İstanbul: Âsitâne, ts.
- Avcı, Metin. *İmam Mâturîdî'nin Fikirlerinde Ebû Hanîfe'nin Etkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- el-Bâbertî, Ekmelüddîn Muhamammed b. Muhammed el-Hanefî. *Şerhu Vasıyyeti'l-İmam Ebî Hanîfe*. thk. Muhammed Suphi el-Âyidî-Hamza Muhammed Vesîm el-Bekrî. Ürdün: Dâru'l-Feth, 1436/2015.
- Bağdatlı İsmâil Paşa, İsmâil b. Mehmed Emin Babânî. *Hedıyyetü'l-'ârifin esmâü'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin*. İstanbul: 1951.
- Birmavî, İlyâs b. Ahmed. *İmtâ'u'l-fudalâ bi terâcimi'l-kurrâ fi mâ ba'de'l-karni's sâmin el-hicrî*. Medine: Mektebetü Dâri'z-Zemân, 2007/1428.
- Bursalı, Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaây-i Âmire, 1333.
- Çelik, Ömer. "Hicri V-XI. Asırlarda Kur'ân İlimleri". *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-III*. 46-87. İstanbul: 2002.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2019.
- Çetinkaya, Enes. *Mezhep İçi Tercih Usulü Açısından Haskefi'nin ed-Dürru'l-Muhtâr İsimli Eserinin Değerlendirilmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Çimen, Abdullah Emin. "Osmanlı Dönemi Tecvîd Çalışmaları". *İlmi Makaleler*. 1-16.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvid*. thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed. Ummân: Dâru Ammâr, 2000.
- Debreli Abdülkerîm Efendi. "Tevvîdü Mîzânî'l-Hurûf". *Resâil fi 'ilmi't-tecvid* içinde. İstanbul: Asitâne, ts.
- Develioğlu, Abdullah. *Büyük İnsanlar: Üç bin Türk ve İslâm Müellifi*. İstanbul: Yayıncılık Matbaası, 1973.

- Doğan, İshak. *Osmanlı Müfessirleri*. İstanbul: İz Yayınları, 2011.
- Es'âd Efendi, Muhammed. "el-Virdü'l-Müfid fi Şerhi't-Tecvîd". *Resâil fi 'ilmi't-tecvîd* içinde. İstanbul: Âsitâne, ts.
- Gökdemir, Ahmet. *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*. İstanbul: Ravza Yay., 2018.
- Gökdemir, Ahmet. "Genel Hatlarıyla Osmanlı Tecvid Eserleri". *Osmanlı Tecvid Risâleleri*. 9-24. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2020.
- Gökdemir, Ahmet. "Köprülü Ailesinin Kur'ân Eğitimi ve Kıraat Katkıları". *İHYA*, 4 (2028), 331-355.
- Gökdemir, Ahmet. "Osmanlı Kur'ân Eğitim Merkezleri: Dârukkurrâlar ve Sıbyan Mektepleri". *Edebali İslâmiyat Dergisi* 2 (2017), 43-60.
- Hâfız Mehmet Nûri. "Sualli ve Cevaplı Tecvîd". *Resâil fi 'ilmi't-tecvîd* içinde. İstanbul: Asitâne, 1913.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Mukaddime*. thk. Eymen Rüşdi Süveyd. Cidde: Dâru Nûri'l-Mektebât, 2006.
- İbnü'l-Cezerî. *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*. tkd. Cemâlüddîn Muhammed Şeref. I-II. Tanta: ts.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*. İstanbul: MÜİFV, 2014.
- Karakılıç, Celaledin. *Tecvîd İlmi, Kur'ân-ı Kerîm Okuma Kâideleri*. Ankara: Doğuş Matbaası, 1982.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifîn*. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.
- Mağnişî, Ahmed b. Muhammed. *Tercüme-i Cezerî*. İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1301/1885.
- Mekkî b. Ebî Tâlib. *er-Ri'âye li tecvîdi'l-kırâe ve tahkiki lafzi't-tilâve*. thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Dâr-u Ammâr, 1996.
- Mer'aşî, Saçaklızâde Mehmed Efendi. *Cühdü'l-mukîll*. thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Dâr-u Ammâr, 2001.
- Pakdil, Ramazan. *Ta'lim Tecvîd ve Kıraat*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2003.
- Pekcan, Ali. "İmam Azam Ebû Hanîfe'nin Kişisel ve Toplumsal Yaşamına Bir Bakış". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 19 (2012), 11-43.

- Rûmî, Molla Hüseyin b. İskender. *Kitâbü't-Tecvîd*. Süleymaniye Ktp., Kasidedicizâde Blm., nr. 684, vr. 51b-64b.
- Rûmî, Molla Hüseyin b. İskender. *Lübâbü't-tecvîd li'l-Kur'âni'l-Mecîd*. Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa Blm., nr. 402, vr. 64a-79b.
- Sarı, Mehmet Ali. *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Şahin, Ünal. "Molla Hüseyin b. İskender er-Rûmî'nin el-Cevheratü'l-münîfe fi Şerhi Vasiyyeti Ebî Hanîfe Adlı Eserinin Tahkikli Neşri". *Tahkik İslâmi İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 5 (2022), 133-206.
- Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2010.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa b. Halîl. *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. thk. Seydâ Mehmed Emin. Suûd: Vizârâtü'ş-Şüûni'l-İslâmiyye ve'd-Da' ve ve'l-İrşâd, 2001.
- Tetik, İbrahim. "*Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*". Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Zirikî, Hayruddîn b. Muhammed. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002.
- Zübeyrî, Veliyyüddîn Ahmed el-Hüseyn. *el-Mevsû'atü'l-Müeyyessera fi terâcîmi eimmeti't-tefsîri ve'l-ikrâi ve'n-nahvi ve'l-lüğâ*. İngiltere: el-Hikme, 2003.

MUHAMMED B. BEDRUDDÎN EL-MÜNŞÎ'NİN ŞERHU MUKADDİMETİ İBNI'L-CEZERÎ ADLI ESERİ (İNCELEME)

Abdullah GÜLLÜCE*

Özet

Muhammed b. Bedruddîn, Münşî lakabıyla meşhur olmuş; talebeliğe Manisa'nın Akhisar ilçesinde başladıktan sonra İstanbul'da çok değerli âlimlerden eğitim görerek icâzet almıştır. Osmanlı döneminde Mekke, Medine gibi çok önemli bölgelerde kadılık vazifesi yapan Münşî, çeşitli alanlarda değerli eserler vermiştir. Onun tecvîd ilmi alanında kaleme almış olduğu *Şerh-u Mukaddimeti İbni'l-Cezerî* adlı çalışması da bahsi geçen teliflerdendir. Bu eser, İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimesi*'nin şerhi mahiyetinde olup Münşî'nin kendi ifadesiyle okumaya yeni başlayanlara yardımcı olması amacıyla kaleme alınmıştır. Müellif, söz konusu eserde, harflerin mahreç ve sıfatlarına değinmeden önce aslî harf, ses, hava ve ağızdaki dişlerin isimlerini tanıtmak suretiyle mahreç ve sıfat konusuna ön hazırlık yapmıştır. O, mahreç ve sıfat konusuna geniş yer verdikten sonra da vakf-ibtidâ, lahn-ı hafî ve lahn-ı celî gibi konulara değinerek eserinin konularını zenginleştirmiştir. Bu çalışmadaki gaye, adı geçen müellif ve eserini tanıtmak suretiyle ilim dünyasına katkı sunmaktır. Müellif ve zikredilen eserini konu

---

* Uzman Kur'ân Kursu Öğreticisi.

alan çalışma; giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısmından meydana gelmektedir. İlk bölümde eserin müellifi Muhammed b. Bedruddin el-Münşî'nin hayatı incelenmiştir. İkinci bölümde müellifin çalışmaya konu olan *Şerh-u Mukaddimeti İbnü'l-Cezerî* isimli eserindeki mevzûlar, klasik eserlerle son dönem kıraat ve tecvîd telifleri aracılığıyla açıklandıktan sonra Münşî'nin bu konular hakkındaki görüşlerine değinilmiştir. Araştırmanın üçüncü ve son bölümünde *DİA* çeviri yazı alfabesi dikkate alınarak eserin transkripsiyon metnine yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise söz konusu telifin kapsadığı mevzûlarla ilgili genel bir değerlendirme yapılarak eserin Kur'an eğitime katacağı değerler ortaya konulmuştur. Böylece çalışmanın, bu sahada icra edilecek akademik çalışmalara kaynaklık yapmasına olanak sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Tecvîd, Münşî, İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*.

THE WORK OF MUHAMMED B. BEDRUDDIN EL-MUNSI TITLED *SERHU MUKADDIMETI IBNÜ'L-CEZERİ* (REVIEW)

Abstract

Muhammed b. Bedreddin, who became famous with his nickname Münşî, started his student life in Akhisar District of Manisa, and received his permission by being educated by very valuable scholars in Istanbul. Münşî, who served as a judge in very important regions such as Mecca and Medina during the Ottoman period, produced valuable works in various fields. His work called *Şerh-u Mukaddimetü İbnü'l-Cezerî*, which he wrote in the field of tajwîd, is also among the works mentioned. This work is an annotation of Cezerî's introduction and has been written in order to help those who are new to reading in Münşî's own words. In the work in question, the author made preliminary preparations for the subject of origin and adjective by introducing the names of the original letter, sound, air and teeth in the mouth before mentioning the origin and adjectives of the letters. After giving wide coverage to the subject of origin and adjective, he enriched the subjects of his work by also touching on subjects such as lahn-ı hafî and lahn-ı celî. The aim of this study is to contribute to the World of science by introducing the aforementioned author and his work. The study, which is about

the author and his work, consists of an introduction, three main sections and a conclusion. In the first part, the author of the work, the life of Muhammed b. Bedreddin al-Munshi has been examined. In the second part, after the subjects in the author's work called *Şerh-u Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, which is the subject of the thesis, are explained through classical works and recent recitation and tajwid copyrights, Munshi's views on these issues are mentioned. In the third and last part of the thesis, the transcription text of the work is given considering the *DIA* translation script alphabet. In the conclusion part, a general evaluation about the subjects covered by the work in question has been made and the values that the work will add to the education of the Qur'an have been revealed. Thus, it was possible for the study to be a source for academic studies to be carried out in this field.

Keywords: Recitation, Tajvid, Munshi, Ibn al-Jazari, *Mukaddime*.

Giriş

Kitabın konusunu 'Münşî' lakabıyla meşhur Muhammed b. Bedruddîn ile onun, yeni Kur'ân öğrenmeye başlayan talebeler için kaleme almış olduğu *Şerh-u Mukaddimeti İbni'l-Cezerî* adlı eseri oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin önemli müfessirlerinden olan Münşî, aynı zamanda çeşitli dillerin edebiyatına vâkıf liyakatli bir yazardır. Onun *Nezîlü't-tenzîl* isimli büyük bir tefsiri ve çeşitli alanlarda yazmış olduğu eserleri bulunmaktadır. Kendisinin çalışmaya konu olan eseri ise *Şerhu Mukaddimet-i İbni'l-Cezerî* isimli telifidir ki bu eser, İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimesi'*ndeki mahreç ve sıfatlar bahsinde ihtilafı hususlara bir şerh niteliğindedir. Bu kapsamda belirlenen hedefler doğrultusunda Münşî'nin hayatı ve *Şerh-u Mukaddimeti İbni'l-Cezerî* adlı eseri çalışmanın ana konusu olacaktır.

Bu araştırmada amaç, müellifin; hayatına, ailesine, yaşadığı döneme, hocalarına ve kaleme aldığı diğer eserlerine değinmek suretiyle tanınmasına katkı sağlamaktır. Burada şuna değinmek gerekir ki incelemeye konu olan eser, müellifin hayatı ile eserinin

içeriğine dair bilgileri kapsamaktadır. Yine örneklerle tecvîdin temel konularının anlatılması, Kur'ân-ı Kerîm öğrenmeye yeni başlayanlara pratik ve faydalı bilgiler sunması açısından son derece önemlidir.

Eserin muhtevasının iyi bir şekilde idrak edilebilmesi ve ölçümlenebilmesi adına ilk olarak müellifinin ve eserin kaleme alındığı dönemin iyi bilinmesinin gerekliliği inancıyla, eserin incelenmesine geçilmeden, evvela müellifin hayatı ile diğer telifleri ele alınmıştır. Daha sonra incelemenin konusunu oluşturan eserin kapsadığı bahisler; kırâat ve tecvîdle ilgili ilk dönem klasik eserlerle son dönemde kaleme alınmış teliflerden istifade edilmek suretiyle açıklanmış; ardından bu mevzûlara dair Münşî'nin yorumları verilmiştir. Çalışmanın oluşturulması esnasında faydalanılan kaynakların başında bilhassa Kur'ân ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) hadîs-i şerîflerini konu edinen kitaplarla kırâat ve tecvîde dair oluşturulmuş temel kaynaklar yer almaktadır. Bunların yanında ihtiyaca binaen gerekli lügatlerden ve Türkiye Diyanet Vakfı'na ait *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* maddelerinden yararlanılmıştır. Aynı zamanda konuyla ilgili kırâat ve tecvîd ilmi kapsamında çalışılmış, yüksek lisans ve doktora tezlerine de yer yer atıfta bulunulmuştur.

1. Muhammed b. Bedruddîn el-Münşî'nin Hayatı

1.1. İsmi ve Unvanları

Muhyiddîn Mehmed b. Bedruddîn Mahmud Efendi (ö. 1001/1592), el-Akhisârî ve es-Saruhânî künyeleriyle bilinmektedir. Baba adı Bedreddin, lakabları ise Muhyiddîn ile Cemâleddîn'dir.² Manisa ili Akhisar ilçesinde dünyaya gelen Münşî'ye yaşadığı beldeye nisbet edilerek 'Saruhânî' ile 'Akhisârî', önceleri Rum

² Mehmed Mecdî, *Hadâiku'ş-şakâik*, 321; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333), 20-21; Âdem Yerinde, "Münşî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/22-23.

diyarı denilen Anadolu'ya nisbet edilerek de 'Rûmî' denilse de daha çok o, 'Münşî' lakabıyla meşhur olmuştur. Tefsir araştırmacıları kendisine 'Münşî' denilmesinin sebebinin Arap, Fars ve Türk edebiyatına hâkim olmasıyla ve bu alanlarda eserler yazmasıyla bağlantılı olabileceğini ileri sürmüşlerdir.³ Nitekim eski Türk edebiyatında estetik ve sanatsal yazı yazmaya "inşâ" diğer adıyla "kompozisyon", bu tür telifleri olanlara da "münşî" denilmektedir.⁴ Muhyiddîn Mehmed'in daha çok "Münşî" lakabıyla anılması da kendisinin çeşitli dillerin edebiyatında eserleri ve risâleleri oluşu sebebiyledir.

1.2. Doğum ve Vefat Bilgileri

Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Münşî'nin, 16. asrın sonu ile 17. yüzyılın başında yaşamış olduğu çeşitli kaynaklarda zikredilmiştir. Fakat Münşî'nin hocalarının vefat tarihleri gözönünde bulundurulduğunda müellifin 16. asrın ortalarında yaşamış olması gerekmektedir.⁵ O dönemde Saruhan Beyliği egemenliğindeki Manisa ili Akhisar ilçesi'nde doğan ve İstanbul, Mısır, Mekke, Medine gibi şehirlerde bulunan⁶ Münşî'nin mezkûr dönemleri Sultan III. Murad'ın (1574/1595)⁷ padişahlığına tekabül etmektedir.⁸

³ Âdem Yerinde, Osmanlı Döneminde Tefsir "Cemaleddin Mehmed Münşî ve Nezîlü't-Tenzîl İsimli Tefsiri" (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 151.

⁴ Abdulkadir Bayam, *Hüsamzâde Mustafa Efendi er-Risâletü's-Şevkiyye Adlı Eserin Edisyon Kitiği* (Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008), 44.

⁵ Abdülvâsî' Haznevî, *Muhammed Bedruudîn Mahmud es-Sârûhânînin Müsenne'l-Münşî İsimli Eserinin Edisyon Kitiği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 65.

⁶ Mehmed Emin Müderrisoğlu, *Akhisarlı Türk Büyükleri ve Eserleri* (İzmir: Piyasa Matbaası, 1956), 53-54; Hayrettin Öztürk, *Muhammed b. Bedrüddin el-Münşî Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1993), 1.

⁷ Bekir Kütükoğlu, "Murad III", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/172-176.

⁸ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi* (İstanbul: Ötügen Yayıncılık, 1977), 4/485.

Bazı kaynaklarda kendisinin Mekke'de vefat ettiği fakat Medine'de bulunan Bâkî Kabristanlığı'na defnedildiği belirtilmiştir.⁹ Münşî'nin vefat tarihiyle alakalı kimi kaynaklar hicrî 1000 yılını işaret etmekteyken kimi kaynaklar bu tarihten bir yıl sonrası olan 1 Muharrem 1001 (m. 08 Ekim 1592) yılını Münşî'nin ölüm tarihi olarak beyan etmektedir.¹⁰

Sonuç olarak kaynaklardan anlaşılan bilgilerle denilebilir ki Münşî, 16. asırda Osmanlı toprağı olan Manisa ilinde dünyaya gelmiş, son döneminde kutsal topraklarda bulunmuş ve 1592 yılında kutsal topraklarda vefat ettikten sonra Bâkî Kabristanlığı'na defnedilmiştir.

1.3. Eğitimi

Daha önce de belirtildiği üzere doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Muhyiddîn Mehmed, talebeliğe Akhisar ilçesinde başladıktan sonra İstanbul'da eğitimine devam etmiştir. Aya-sofya Müderrisi olan Ebü'l-Leys Alîsî (ö. 944/1537) ve Ca'fer Efendi (ö. 958/1551) eğitim aldığı hocalarından bazılarıdır. O, Şükrullah Halîfe'den (ö. 950/1543-44) hüsnü hat meşkettiği bilinmekle beraberî tarikat dersini Hekim Çelebi Efendi'den (ö. 974/1567) almıştır.¹¹ Hocası Ca'fer Efendi'nin Şam Kadısı olduğu dönemde kendisi de Şam'a gitmiş, altı ay sonra hocası Anadolu kazaskerliği vazifesine geçince Münşî de İstanbul'a dönüş yapmıştır.¹²

Nakşibendî tarikatına bağlı olan Münşî, müfessir oluşuyla

⁹ Muhammed Emin b. Fadlullah b. Muhibbillah ed-Dimaşkî el-Muhibbî, *Hülâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdiye 'aşer* (Beirut: Dârusâdir, 1284), 400-401.

¹⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* (nşr. Yücel Dağlı v.dğr.) (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 310.

¹¹ Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 134.

¹² Hocasının peşinden gittiği düşünülmektedir. Bkz. Kamil Şahin, "Câfer Çelebi, Molla", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/547-548.

tanınmasının yanında çeşitli dillerin edebiyatını bilen liyakatli bir yazardır.¹³ O, aynı zamanda İstanbul'da ilk Nakşibendî Tekkesi'ni kuran Emir Buhârî'nin (ö. 922/1516) halifesi Nakşibendî şeyhi Hekim Çelebi'den tasavvuf dersleri almış ve hat sanatıyla da ilgilenmiştir.¹⁴

Kaynaklarda hocalarının isimleri zikredilmiş olmakla beraber hangi medreselerde ilim tahsil ettiğine değinilmemiştir. Ancak hocası Ebû'l-Leys Alîsî'nin, İstanbul'da Ebû Eyyûb Ensârî, Hacı Hasan Oğlu, Mehmed Paşa ve Sahn-ı Seman medreselerinde müderrislik yaptığı¹⁵ bilgisinden hareketle Münşî'nin adı geçen medreselerden birinde talebelik yaptığı anlaşılmaktadır.

1.4. Vazifeleri

Evlîya Çelebi (ö. 1095/1684?) kendisi için "Medine Mollası" ve "Rum Mollası" ifadelerini kullanmış, Kâtib Çelebi (ö 1067/1657) de Münşî'yi "Mevlânâ" ifadesiyle anmıştır.¹⁶ Yine Muhammed Emin b. Fadlullah el-Muhibbî (ö. 1111/1699), Münşî için "Muhakkik âlimlerin en büyüklerindendi" ifadesini kullanmıştır.¹⁷ Çeşitli ilim erbâbı tarafından övgü dolu ifadelerle anılan müellif, kendisine yakıştırılan bu değerli sıfatlara mukabil birtakım vazifelerde bulunmuştur. Nitekim Münşî, 963 senesinde Mısır'da kadılık vazifesine başlamış görev süresi bir yıl olduğu

¹³ Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 135; Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 20; Yerinde, *Osmanlı Döneminde Tefsir "Cemaleddin Mehmed Münşî ve Nezilü't-Tenzil İsimli Tefsiri"*, 153.

¹⁴ Süleyman Sâdüddîn Müstakimzâde, *Tuhfe-i hattâtîn (nşr. İbnülemin Mahmud Kemal)* (İstanbul: Türk Tarih-i Encümeni Külliyyatı, 1928), 395.

¹⁵ Nevzâde Ataullah Efendi Atâi, *Zeyl-i Şekâik* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1268), 2/109; Öztürk, *Muhammed b. Bedrüddin el-Münşî Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 21; Abdullah Kaplan, *Muhammed b. Bedreddin el-Münşî'nin Şerh-i Kasîde-i Bür'e Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 31.

¹⁶ Çelebi, *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi* (nşr. Yücel Dağlı v.dğr.), 311.

¹⁷ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 20; Öztürk, *Muhammed b. Bedrüddin el-Münşî*, 18.

halde kendi talebiyle bu süreyi uzattırmıştır.¹⁸ Onun, Mısır kadılığını ne kadar sürdürdüğü bilinmezken kadılık görevinin çoğunu Mısır’ da icra ettiği belirtilmektedir.¹⁹ O, bu vazifeden sonra memleketinde hocalık yapmış ve telif çalışmalarıyla meşgul olmuş; 982 (Temmuz 1574) yılında *Nezilü’ t-tenzîl* adlı eserine verdiği emeğin bereketiyle tayin edildiğini söylediği Şeyhu’l-Harem-î Nebevî vazifesine²⁰ vefat edinceye kadar devam etmiştir.²¹ Kaynaklarda bu göreve ilk olarak 982 yılında ikinci kez de 989 yılında atandığına yer verilmektedir.²² Tespit edebildiği kadarıyla fiili olarak 17 Safer 983’te başladığı vazifeye 985 yılında Şeyh Sinan atanır; Rebûlevvel 989’da Sinan vefat edince Münşî ikinci kez kadılık vazifesine getirilir.²³ O, *Müsenne’l-Münşî* isimli eserinde kendisinden bahsederken “Haremeyn Şeyhi” ve “Metafeyn Nâzırı” ifadelerini kullanmıştır.²⁴ Bu ifadeden yola çıkarak onun, Mekke’de Harem Şeyhliği de yaptığı tahmin edilmektedir.²⁵ Tefsirindeki bazı ferağ kayıtlarında kendisinin, belli tashih ve tebyiz çalışmalarını Kâbe’de bitirdiği gözükmekte ve son zamanlarında Mekke’de bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁶ Bu verilerle var olan tüm nüshaların sonunda yer verdiği Harem-i Nebevî vazifesindeyken tefsirini

¹⁸ Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyâleti* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1990), 245.

¹⁹ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 20.

²⁰ Yerinde, *Osmanlı Döneminde Tefsir “Cemaleddin Mehmed Münşî ve Nezilü’ t-Tenzîl İsimli Tefsiri”*, 152; Mustafa Sabir Küçükaşçı, “Şeyhülharam”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39-40.

²¹ Muhammed b. Bedruddîn Münşî, *Nezilü’ t-Tenzîl*, Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan Blm., nr. 19, 1.

²² Muhammed b. Bedruddîn Münşî, *Nezilü’ t-Tenzîl*, Köprülü Ktp., Fazılâhmet Paşa Blm., nr. 44, 1.

²³ Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, 2/359.

²⁴ Haznevi, *Muhammed Bedruddin*, 39.

²⁵ Yerinde, *Osmanlı Döneminde Tefsir “Cemaleddin Mehmed Münşî ve Nezilü’ t-Tenzîl İsimli Tefsiri”*, 152.

²⁶ Muhammed b. Bedruddîn Münşî, *Nezilü’ t-Tenzîl*, Nuruosmaniye Ktp., 349a.

bitirdiği bilgisi birleştirildiğinde müellifin Mekke’de uzun yıllar kaldığı anlaşılmaktadır.²⁷

5.5. İlmi ve Ahlaki Kişiliği

Ayasofya Medresesi Müderrisi Ebü'l-Leyl Alîsî, Sahn-ı Se-man medreseleri müderrislerinden Ca'fer Efendi ve Nakşibendî Şeyhi Hekim Çelebi gibi döneminin önde gelen âlimlerinin edebî terbiyesinden geçen Münşî'nin ilmî, edebî ve ahlakî terbiyesinin oluşumunda hocalarının büyük etkisi olduğu görülmektedir. Şöyle ki Kanûnî (ö. 974/1566) devrinin önemli şahsiyetleri içe-risinde zikredilen Ca'fer Efendi'nin, Münşî Mehmed'in bulun-duğu vazifelerde almış olduğu övgülerde büyük payı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Molla Ca'fer Efendi'nin Şam'a atan-dığında Münşî'nin hocasının peşinden gitmesi; Anadolu'ya döndüğünde aynı şekilde onun peşinden gelmesi hocasının Münşî Mehmed üzerindeki etkisini göstermektedir. Hocalarına ve yapmış olduğu vazifelere işaret edilerek hayatı, ahlakî yönü ve ilmî kişiliği gibi özellikleri anlatılmaya çalışılan Münşî'nin daha fazla tanınmasını sağlayacak unsurlar elbette kendi ka-lemiyle ele aldığı eserleridir. O, İslâmî ilimlerde olduğu kadar lügavî ve edebi ilimlerdeki yetkinliğini tefsir, kırâat, hadis, fıkıh alanlarındaki eserlerinin yanı sıra Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde kaleme aldığı risâleleriyle ispatlamıştır. Münşî, bu birikimin yansımaları da en çok *Tenzîlü't-tenzîl* adlı meşhur eserinde göstermiştir.²⁸

Osmanlı'da Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemek, tefsir, kırâat, hadis gibi alanlarda eğitim almak halkın önem verdiği bir durum

²⁷ el-Muhibbî, *Hülâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdiye 'aşer*, 401.

²⁸ Yerinde, *Osmanlı Döneminde Tefsir "Cemaleddin Mehmed Münşî ve Nezilü't-Tenzîl İsimli Tefsiri"*, 153. Bu telifi ve bilinen diğer eserleri çalışmanın ana başlıkların-dan "Eserleri" başlığı altında tanıtıldığından burada eser içeriklerinin detayına girilmemiştir.

olmasına rağmen doğrudan tefsir çalışmaları yapanların sayısı sınırlıdır. Şöyle ki söz konusu dönemdeki telifler, daha çok önceki dönem yazılmış eserlere şerh yapma şeklinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Osmanlı âlimleri içerisinde Kur'ân-ı Kerîm'i bütün olarak tefsir edenler oldukça azdır. Az sayıdaki müfessirlerden biri olan Münşî, aynı dönem âlimi Ebüssuud Efendi'nin (ö. 982/1574) yaptığı gibi Kur'ân'ı bütün olarak tefsir etmiştir.²⁹ Onun bu eserinin adı *Tenzîlü't-tenzîl* diğer adıyla *Tefsîr-i Münşî*'dir.³⁰ Bazı kaynaklarda *Nezîlü't-tenzîl* olarak anılan eser yazma nüshalarda *Tenzîlü't-tenzîl* ismiyle kaydedilmiştir.³¹ *Nezîlü't-tenzîl*, 999 (1591) senesinde tamamlanmış olup III. Murad'a sunulmuştur.³²

Münşî'nin adı geçen eserdeki tefsir metodu genel olarak âyetleri âyetle ve sünnetle tefsir etmek şeklinde olmuştur. O, kendi içtihatlarına da yer vermesinin yanı sıra kendi devrinin öncesi âlimlerinin rivâyetlerden de istifade etmiştir. O, fikhî konuları Hanefî Mezhebi üzere ele almış, itikâdî meseleleri de Ehl-i Sünnet anlayışıyla değerlendirmiştir. Münşî; Cebriyye, Mu'tezile ve Kaderiyye gibi fırkaların görüşlerini reddederek yer yer tasavvufî ve işarî değerlendirmeler de yapmıştır. Yine o, önceki peygamberler ve kavimlerin kıssalarını, doğa olaylarını ve yaratılışa ilgili konuların tefsirini yaparken İsrâiliyyât'tan yararlanmıştır.³³ Bu değerli eserin farklı kütüphanelerde yaz-

²⁹ Yerinde, *Osmanlı Döneminde Tefsir "Cemaleddin Mehmed Münşî ve Nezîlü't-Tenzîl İsimli Tefsiri"*, 149.

³⁰ Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 135.

³¹ Mustafa Öztürk, "*Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları "Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış"* (Ankara: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2011), 134.

³² Öztürk, *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları*, 134.

³³ Mustafa Kılıç, "MÜSENNÂ VE MÜSELLES DER LUGAT-İ FÂRİSÎ (MÜNŞÎ/MEHMED)" Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/musen-na-ve-muselles-der-lugat-i-farisi-munsi-mehmed>, [Erişim Tarihi: 11 Mart 2023].

ma nüshaları bulunmakta olup kütüphane ismi ve demirbaş numaraları “Eserleri” başlığı altında zikredilmiştir.

Daha önce de işaret edildiği üzere o, çeşitli dillerin edebiyatına vâkıftır ve bu dillerin edebiyatı hakkında eserler vermiştir. Bunlar; Türkçe, Arapça ve Farsça’dır. O, edebî ilimlerdeki başarısını bu üç dilde verdiği risâlelerle ispatlamıştır.³⁴ Onun İslâmî ilimlerin ana başlıkları olan tefsir ve hadis ilminde de eserleri vardır.³⁵ Münşî’nin tecvîd ilmiyle alakalı eserlerine gelince bunlar; *Manzûme-i İbn Cezerî* ve *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*’dir.

6. Muhammed b. Bedruddîn el-Münşî’nin Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî Adlı Eserinin İncelenmesi

Bu bölümde *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî* isimli eserin içerdiği konular, bazı kıyaslamalarla birlikte incelenmiş, eserin tanıtımına dair bilgiler değişik başlıklarla sunulmuştur.

2.1. Eserin İsmi

Eserin mukaddime bölümünde geçmekte olan “Şeyh Cezerî’nin nazmını ba’zı mübtedîlerin iltimâsıyla Türkçe takrire şur’u olundu” ifadesinin yanı sıra eserin içeriği ve kütüphane kayıtlarından eserin *Mukaddime* şerhi olduğu anlaşılmaktadır. İbnü’l-Cezerî’nin *Mukaddimesi*’ne şerh yapan çoğu müellif gibi Münşî de yapmış olduğu şerhe *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*³⁶ adını vermiştir.³⁷ Eserin tüm nüshaları buldukları kütüphanelerde bu isimle kayıt altına alınmışlardır.³⁸

³⁴ Kılıç, “MÜSENNÂ VE MÜSELLES DER LUGAT-İ FÂRİSÎ (MÜNŞÎ/MEHMED)” Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/musenna-ve-muselles-der-lugat-i-farisi-munsi-mehmed>, [Erişim Tarihi: 11 Mart 2023].

³⁵ Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 135.

³⁶ Bu isim, “İbnü’l-Cezerî’nin *Mukaddimesi*’nin şerhi” anlamına gelmektedir.

³⁷ Muhammed b. Bedreddîn el-Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî* (Balıkesir Mutasarrıf Ömer Ali Bey Yazma Eser Ktp., 10 Hk 268/2), 26a.

³⁸ Diğer nüshalar için bkz. Konya Bölge Yazma Eser Ktp. Burdur İl Halk Ktp. Koleksiyonu nr. 985/2, 503/9, 15 Hk 121/5; Balıkesir İl Halk Ktp. nr. 268/2.

2.2. Eserin Aidiyeti

Eserin ilk sayfasında, besmeleden önce yazmakta olan هذا³⁹ “تجوید المنشي” ifadesi eserin Bedruddîn Münşî’ye ait olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde Muhammed b. Bedruddîn el-Münşî’nin ilgilendiği ilmi alanlar ve bunlara sağlamış olduğu katkılar, eserlerinin tanıtılmasıyla, ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu minvalde kendisinin, Osmanlı tefsir camiası içerisinde önemli bir müfessir olduğu; aynı şekilde çeşitli dillerin edebiyatına vâkıf bir yazar olduğu zikredilmiştir. Yapmış olduğu çalışmalarını sebebiyle ölümünden yüzlerce sene sonra da hayatı ve eserleri araştırmacılarca incelenmeye layık görülmüş olmalıdır ki tefsir, lügat, edebiyat, hadis, kırâat ve tecvîd ilmi gibi alanlarda yirmiye yakın eseri tespit edilen Münşî’nin hayatı ve bazı eserleri hakkında çeşitli üniversitelerde akademik çalışmalar yapılmıştır. Bahsi geçen ve bu çalışmada da kendilerinden istifade edilen akademik çalışmalar incelendiğinde *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezeri* isimli eserin Bedruddîn Münşî’ye ait olduğu hususunda ittifak edildiği görülmektedir.

Konu ile ilgili akademik çalışmalarını belirtmenin yanında kütüphane kataloglarındaki arşiv kayıtlarını da zikretmek eserin Bedruddîn Münşî’ye ait olduğu düşüncesini destekleyici olacaktır. Buna göre Milli Kütüphane, Yazmalar, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Yazma Eserler Katalogları tarandığında; Balıkesir Mutasarrıf Ömer Ali Bey Yazma Eser Kütüphanesi Koleksiyonu’nda 268/2; yine Konya Bölge Yazma Eser Kütüphanesi Burdur İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu’nda üç ayrı nüshanın, 121/5, 985/2 ve 503/9 arşiv numaralarıyla eserin Bedruddîn Münşî adına kaydedildiği görülmektedir.

3.3. Eserin Nüshaları

³⁹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezeri*, 21b.

Müellifin değişik alanlardaki yirmiye yakın çalışması “eserleri” başlığında tanıtılmıştı. Bunlar içerisinde Bedruddîn Münşî'nin tevcîd ilmiyle alakalı iki eseri bulunmaktadır. Bahsi geçen teliflerin ikisi de İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*'sine yapılmış şerhlerdir. Konusu aynı olan iki eserden *Manzûme-i İbn Cezerî*'nin dili Arapça'dır ve eserde İbnü'l-Cezerî'nin beyitlerinin tamamına şerh yapılmıştır. Eser, bu çalışmadaki kendi başlığında kısaca tanıtılmıştır. Diğer risâle ise bu çalışmanın asıl konusu olan *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*'dir. Bu eserin dili ise Osmanlı Türkçesi'dir. Bu eserde İbnü'l-Cezerî beyitlerinin “harflerin mahreç ve sıfatları” bahsine şerh yapılmıştır. Milli Kütüphane, Yazmalar ve Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eser Kütüphanesi katalogları tarandığında eserin 4 adet nüshası tespit edilmektedir. Bunlar;

1. Balıkesir Mutasarrıf Ömer Ali Bey Kütüphanesi nüshası, 268/2 arşiv numarasında olup 223 sayfalık büyük bir koleksiyonun 19b-61a varakları arasında bulunmaktadır. Nesih hattıyla yazılan eserin sayfa satır sayısı 13'tür. Buradaki maddeler kırmızı, içerik ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Eserde giriş cümlesi öncesinde besmele bulunur. Çalışma çalışmasında da esas alınan bu nüsha 1203 yılında istinsâh edilmiştir. Eserin başlangıç cümlesi,

الحمد لله وسلام على عباده الذين اصطفى وبعد...

Şeklinde olup bitiş cümlesi ise şöyledir:

تمت الحروف بعون الله الملك الوهاب...

2. Burdur İl Halk Kütüphanesi'ndeki 121/5 numaralı nüsha, farklı risâlelerin bulunduğu bir mecmuanın 64 ile 79'ncü varakları arasında yer almaktadır.

3. Burdur İl Halk Kütüphanesi'ndeki 503/9 numaralı nüsha, büyük bir kitabın 151 ile 170'nci varakları arasında yer almaktadır. Her sayfasında 17 satır bulunan nüshanın yazı türü

nesta'lıktır.⁴⁰ Risâlenin cümle başları kırmızı, içerik siyah mürekkeple yazılmıştır.

4. Burdur İl Halk Kütüphanesi'ndeki 985/2 numaralı nüsha, başka bir kitabın 8b-16a varağında bulunmakla beraber bu nüshanın son kısmında eksik varaklar bulunmaktadır.

2.3. Müellifin Faydalandığı Eserler

Müellif eserinin ilk varağında İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimesi*'ni Türkçe'ye çevirmeyi amaçladığını bunu yaparken de bazı eserleri kaynak gösterdiğini belirtmiştir. Bunlar; Ali el-Kârî şerhi olan *Minehü'l-Fikriyye*, Mısır târîki ana kaynaklarından *Hırzül-emânî ve vehü't-tehânî*, *Ca'berî Şerhi*, İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr-i Kebîr* ve *Temhîd*'idir. Müellif konuyla ilgili şunları aktarmaktadır: “Ve dahi onda olan konular az olup okumaya kifayet edecek miktarda olmadığı için Aliyyü'l-Kârî şerhinden ve Şâtıbiyye şerhi Câ'berîden ve Nâzımın (İbnü'l-Cezerî'nin) *Neşr-i kebîr*'inden ile *Temhîd*'inden ve ğayrilerinden faydalanarak, imkân buldukça mesele tamamlanmaya çalışıldı.”⁴¹

2.4. Eserin İhtiva Ettiği Konular

Müellif, eserde genel olarak harflerin mahreç ve sıfatlarını açıklamıştır. Bu açıklamaları yaparken de çeşitli coğrafyalarda harflerin telaffuzlarıyla ilgili ihtilaf edilen konulara yeri geldiğince değinmiştir. Bununla birlikte sesin, harfin ve mahrecin tanımı, harflerin adedi ve isimlendirilmesi, mahreç bağlamında dişlerin tanımı, harflerin mahreç ve sıfatlarının tanıtımı, çeşitli coğrafyalarda tilâvet esnasında mahreç ve sıfat konusunda

⁴⁰ Nesta'lık; ta'lik yazının, okuma ve yazma güçlüklerinden, harf bünyelerinde görülen aşırı, girift ve karmaşık çizgilerin ortadan kaldırılıp nesih yazısı ile birleşmesinden doğan bir yazı çeşididir. Bkz. Ali Alparslan, “Nesta'lık”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/11-15.

⁴¹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 20b.

yapılan farklı uygulamalar, tecvîdin tanımı ve gerekliliği, vakıf-ibtidâ, lahn-ı celî, lahn-ı hafî gibi konulara eserinde kısa kısa yer vermiştir.⁴²

2.4.1. Esere Giriş

Münşî, eserin girişine gelenekten ayrılmayarak besmeleyi, ardından da hamdele ve salveleyi yazarak başlamıştır. Münşî, bu girişin ardından eseri yazma gerekçesini bir cümleyle beyan etmiştir. Buna göre okumaya yeni başlayanlar, kendisinden, İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimesi'*ne Türkçe şerh yapmasını istemektedir. Konuyla ilgili eserde şöyle denilmektedir: “Bilesin ki Şeyò Cezerî'niñ naômını baèøi mübtedileriñ iltimÀsıyla Türkçe taúíre şurýe olundı.”⁴³

2.4.2. Sesin Tanımı

İletme özelliği olan bir ortamda basınç meydana gelmesiyle oluşan mekanik dalgaların yayılmasına “ses” denir. Sesin tam anlamıyla meydana gelmesi için iletici bir ortamda uyarıcı bir kaynağın olması ve bu uyarıyı algılayarak beyinde anlamlandıracak sağlıklı bir kulağın olması gerekmektedir.⁴⁴ Münşî, ses tanımını sade bir anlatımla yaparken öncelikle nefese vurgu yapmış, insanın içerisinden doğal olarak çıkan havaya nefes (soluk), nefesin bir istekle duyurulmasına da ses denildiğini, belirtmiştir. Müellifin bu hususta şöyle demiştir. “Bilesin ki; insanın içerisinden çıkan hava ki ona nefes yani soluk derler. Yalın, doğal haliyle tabîî şekilde, gerekli olarak tercihsiz çıkar.

⁴² Müellif eserini belli bir disiplin içerisinde yazmamıştır. Şöyle ki o, bir konu bittiğinde aynı satırdan diğer bir meseleye geçiş yaparak eserine devam etmiştir. Eser baştan sona okunduğunda bahsi geçen konu başlıklarının belirginleştiği anlaşılmaktadır. Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 20b-45b.

⁴³ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 20b.

⁴⁴ Çiğdem Aladağ, “Ses Eğitiminde Register Kavramı ve Ses Türleri” *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Müzik ve Sahne Sanatları Dergisi / UMSSD 1 (2017)*, 29.

Ol nefes irade kuvvetiyle çıkıp işitilirse ona savt (ses) yani avaz ve ses derler. Şimdi savt (ses) nefesin işitilmesi oldu.”⁴⁵

2.4.3. Harfin Tanımı

Mastarının isim formatı olan harf, “birşeyin uç tarafı, yani” anlamlarına geldiği gibi “meylettirmek, saptırmak” manalarında da kullanılmaktadır. Çoğul olarak “hurûf” şeklinde ifade edilmektedir. Belirleyici özelliği olması sebebiyle alfabeyi oluşturan karakterlerin her birine “harf” denilmektedir. Harfler, cümle oluşumundaki çeşitli rolleri dolayısıyla farklı isim kalıplarıyla da tanımlanmışlardır.⁴⁶ Münşî, “harfi” tanıtırken, sesle ilgili yapmış olduğu tanımla bağlantı kurarak bir mahrece bağlı olarak çıkan sese harf denildiğini zikretmiştir. Şöyle ki ona göre harf; “Eğer, ol savt (ses) mehâricden birine dokunup çıkarsa ona harf derler. Şimdi harf mahrecinden çıkan savt (ses) oldu.”⁴⁷ şeklinde tanımlanır. Sesle ilgili tarifi sonrasında sesle kastettiği şeyin hece harfleri olduğuna dikkat çeken Münşî, Arapça’nın yirmi dokuz harften oluştuğunu ifade etmiştir.

همزة ا ب ت ث ج ح خ د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ك ل م ن و ه
لاي⁴⁸

Bu sıralamayı lügat tertibi olarak zikreden Münşî, harfler için mahreçlerine göre gruplandırma yapıldığını beyan etmiş, çocuklara talim ettirilirken bu lügat tertibinin uygulandığından bahsetmiştir.⁴⁹ Ayrıca o, harflerin mahreç tertibine eserinin devamında yer vermiştir. Münşî’ye göre her bir harfin bir görüntüsü bir de ismi vardır. O, harfin yazılışının harfin görüntüsü,

⁴⁵ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 20b.

⁴⁶ İsmail Durmuş, “Harf”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/158-163.

⁴⁷ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 20b.

⁴⁸ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 20b.

⁴⁹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 21a.

harfin telaffuzunun da ismi olduğunu belirterek, yirmi dokuz sûrenin başındaki “hurûf-u mukatta’a” harflerinin ise isimleriyle okunduğunu belirtmiştir.⁵⁰

Hurûf-u hecânın tanıtımını yaptıktan sonra “elif (l)” hususunda kısa bir not düşen Münşî, iki şeye “elif (l)” denildiğini belirtmektedir. Bunlardan biri elif-i meddiye (l) diğeri de hemze elif (•)’tir. Elif-i meddiye yazıda var olup okunuşta yoktur. Hurûf-u hecâdan kastedilen asıl elifse hemze eliftir ki bu, hareke kabul etmektedir. Münşî, aynı zamanda hemze elife sadece elif demenin de câiz olduğunu belirtmektedir.⁵¹

Hemze, boğazın nihayetinden çıkan harfe denilmektedir. Vasl ve kat’i hemzesi şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan vasl hemzesi yazıda olsa da geçiş halinde okunmayan hemzedir; bu sebeple med sebebi olmamaktadır. Kat’i hemzesi ise yazıda ve okumada var olan hemzedir. Medde sebep olan asıl hemze kat’i hemzesidir. Hemzenin bu çeşidi, harekelidir. Buna göre hemze, harekeli veya harekesiz şekilde med harfinden sonra konumlanırsa med sebebi sayılmaktadır. Şöyle ki o, med harfinin mâkablindeki harfin, med harfi doğrultusunda bir elifi aşacak şekilde uzatılmasını sağlar.⁵²

İstinsâh edilen Hz Osman Mushafı’nın yazımında belirlenen ve ashâbın üzerinde ittifak ettiği kırâatte uyulması zaruri olan imlâ kurallarına (resm-i hat) göre hemze, kelimedeki bulunduğu konum itibarıyla farklı şekillerde yazılmaktadır. Ebû Amr ed-Dânî *el-Muknî fî ma’rifeti mersûmi mesâhifi’l-emsâr* adlı eserinde hemzenin yazımını şu şekilde belirtmiştir;

a) Hemze, sakın olduğunda ائذْنِ لِي kelimesinde olduğu gibi

⁵⁰ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 21a.

⁵¹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 21a.

⁵² Mehmet Ali Kurt, *Kur’ân-ı Kerim’i Okuma Kâideleri/Tecvîd* (İstanbul: Ege Basım, 2015), 37.

mâkablindeki harfin harekesi cinsinde bir harfin üzerine yazılır.

b) Hemze, أَيُوب kelimesindeki gibi kelime başında harekeli olduğunda mutlak sûrette elif üzerine yazılır. سَأَنْزَل gibi hemzeye zâid bir harf bitişse de bu durum değişmez.

c) Hemze, سَأَل sözcüğünde olduğu gibi kelime ortasında bulunduğunda kendi harekesi cinsinden bir harf üzerine yazılır.

d) Hemze, لَوْ لَوْ sözcüğünde olduğu üzere kelimenin sonunda bulunduğu kendinden önce bulunan harfin harekesi cinsinde bir harf üzerine yazılır.

e) Hemze, مَلْء kelimesindeki gibi kelimenin sonunda olup mâ kabli de sakın olursa yalnız yazılır.⁵³

Münşî, hurûf-u heceyi okunuşlarıyla da eserinde zikretmiştir. Buna göre isimleriyle sayılan harfler şu şekildedir;

همزة با تا ثا جيم حا خا دال ذال را زاي سين شين صاد ضاد طا ظا عين غين فا
قاف كاف لام ميم نون واو ها لام الف يا.

Bu tertipte iki harfle okunanların medleri tabîi med olup bir elif miktarıdır. İkişer harfliler tabîi medle çekilir. Bunlardan زاي de ikişer harfliler içerisindedir. Çünkü bunda bulunan ي onu را'dan ayırmak içindir. Hemze dışındaki üçer harfliler medd-i lâzım hurûf-u muhaffettir. Kırâat imamı İmâm Âsım'ın kırâatinde bu tarz yerler, dört elif miktarı med olunurlar. 'Ayn (ع) ve ğayn (غ) harfleri ise meddi lindirler. Bunlar; iki veya üç elif miktarı meddederek okunurlar.⁵⁴

2.4.4. Mahrecin Tanımı

Mahrecin bilinmesi, hurûf-u hecânın seslerini tam olarak ortaya çıkarmayı sağlayan en önemli unsurdur. Mahreç (مخرج),

⁵³ Ebû ' Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *el-Muknî fi ma'rifeti mersûmi mesâhifi'l-emsâr*, çev. Hatim Salih Ed-Damin, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2016), 371.

⁵⁴ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 21a.

mef'al (مفعّل) veznindedir. Çoğulu mehariç'tir (مخارج).⁵⁵ Arapça sarf ilmi açısından ism-i mekân (اسم مكان) olan "mahreç" in lügat tanımı "çıkış yeri" olarak yapılmıştır. Terim olarak yani Kur'ân okuma kâidelerinin belirlendiği tecvîd ilmi literatüründe ise İslâm âlimleri çeşitli tanımlar yapmıştır. Bu hususta "harfin çıkıp belirdiği yer" e mahreç denir.⁵⁶ Yapılan tariflerin çoğunda mahreçlerin "harfin işitilmesini sağlamak amacıyla kullanılan ağız, boğaz, ağız boşluğu vb. yerler" den ibaret olduğu ifade edilmektedir.⁵⁷ Buna göre harfi çıkarmak için kullanılan ve harf sesinin duyulduğu bölgeye "mahreç" denilmektedir. Çoğulu ise "mehâriç" dir.⁵⁸

Boğazın nihayetinden dudaklara kadar (dudaklar dâhil) yapılmış olan mahreç bölgelerinin bazıları hakikî bazıları da takdiri mahreç olarak kabul edilmektedir. Şöyle ki harfin sesi belirli bir mahreç bölgesine dayanarak ve temas ederek çıkarılırsa bu mahreç "mahrec-i muhakkak" olarak adlandırılır. Halk (حلق), dil (لسان) ve dudaklar (شفتين) "mahrec-i muhakkak" tırlar. Şayet harfin sesi belirli bir mahreç bölgesine değil de geniş bir mahreç alanına yayılmak suretiyle, bir yere dayanmadan ve temas etmeden çıkarılırsa bu mahreç "mahrec-i mukadder" olarak adlandırılır. Boğaz ile ağız boşluğu olan cevf (جوف) ve "ğunne" nin mahreci olan hayşûm (خيشوم) "mahrec-i mukadder" dirler.⁵⁹ Bu mahreç bölgeleri barındırdıkları cüz'î mahreçlerle birlikte ilerdeki başlıklarda tanıtılmışlardır.

İncelemeye konu olan eserinde Münşî, mahreci; "Bil ki mah-

⁵⁵ Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 59.

⁵⁶ Muhammed Mekki Nasr. Cüreysi, *Nihâyetü'l-kavlü'l-müfîd* (Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiyeye, 2014), 51.

⁵⁷ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 51.

⁵⁸ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 59.

⁵⁹ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââtü'l-aşr*. (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2016), Cilt 1, 198.

reç, harfin çıkıp belirmediği ve sesinin işitildiği yere derler” şeklinde tarif etmiştir. Münşî, eserinde mahreç tanımından sonra “hakikî, takdirî” diye mahreç ayırımına gitmese de sadece hakikî mahreçle ilgili bir not düşmüştür. Buna göre iki cismin çarpışmasıyla harfin sesini saklayıp işitilecek miktarı çarpışma kavî olmadıkça mahreç-i muhakkak (hakiki mahreç) olmaz. Müellif konuyla ilgili şunları söylemektedir: “İmdi mücerred teâdüm cismin ile maðrec-i müteóauúúú olmaz, MÀdem ki iki cismin arasında óarfñ sesi áaúlayub işidilecek miúdÀrı teâdüm úaví olmadúca.”⁶⁰

2.4.5. Mahreç Bağlamında Dişlerin Tanımı

Münşî, eserinde öncelikle insanın ağzı içerisinde bulunan dişlere temas ederek mahreç ve sıfat konusunun anlatımına bir hazırlık yapmıştır. O, insanda otuz iki diş olduğunu zikrettikten sonra gruplar halinde bu dişlerin tecvid literatüründeki isimlerini yazmıştır.⁶¹

İnsanoğlunun yaratılışı gereği ağzında otuz iki diş bulunmaktadır.⁶² Tecvîd eserlerinde bu âzâlar senâyâ, nevâciz, davâhin, enyâb, davâhik ve rabâ’iyyât şeklinde isimlendirilmiştir. Buna göre ağzın ön bölümünde, her yönde birer tane olan dişlere “senâyâ” ismi verilmiştir. Bunların sayısı dördtür.⁶³ Senâyâ denilen dört dişin ikisi ağzın üstünde iki tanesi altındadır. Yani üst tarafta gelişmiş iri iki dişle bunların alt paralelinde bulunan iki dişe “senâyâ” denir.⁶⁴ Senâyâ dişlerin ardında ağzın her kenarında birer adet olan dişler ise “rabâ’iyyât” dişleri-

⁶⁰ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 20b.

⁶¹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 21a.

⁶² Saçaklızâde, Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer’âşî, *Cühdü'l-mukall*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed (Umman: Dâr-u ‘Ammâr, 1429/2008), 118; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

⁶³ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukall*, 118.

⁶⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

dir. Bunlar, ağızda dört adet bulunmaktadır.⁶⁵ Senâya dişlerin müteâkibinde “enyâb” dişleri bulunmaktadır. Bunlar da her yönde birer tane bulunmaktadır.⁶⁶ “Davâhık” dişlerine gelince bunlar, enyâb isimli dişlerin ardında bulunup her tarafta birer tane olmak suretiyle toplam dört tanedir. Bunlardan farklı olarak bir de “davâhîn” dişleri vardır.⁶⁷ Bu grup, toplam on iki adet olup ağız iç bölgesinin bir tarafında altı diğer tarafında da altı tane bulunarak devâhik isimli dişleri takip etmektedirler.⁶⁸ Devâhik dişleri ise yanlarda üçer tane olmak üzere, altısı çenenin üstünde altısı çenenin altında bulunurlar.⁶⁹ Gruplandırılan diş türleri içerisinde nevâciz isimli dişlere gelince bunlar, sağ ve solda iki tane olup ağız içerisinde boğaza doğru son dört dişler olarak son kısımdadırlar. Bunlar; biri alt bölgede biri üst bölgede⁷⁰ olup davâhîn grubunu takip etmektedirler.⁷¹ Halk arasında buluğ çağı veya yirmilik diş denilen dişler de bunlardır.⁷² Kimi insanın ağızında bunlar çıkmaz,⁷³ yani bu tür ağız yapısına sahip insanlarda nevâciz dişleri bulunmayabilir.⁷⁴ Daha üst bir gruplandırmayla toplamda yirmi adet olan davâhik, nevâciz ve davâhîn dişlerine adrâs dişleri de denilmiştir.⁷⁵ Her tarafta sayısı beştir toplamda da yirmi adras dişi vardır.⁷⁶

Münşî, yapılmış olunan tanımlar paralelinde açıklamalarla dişleri şu şekilde gruplandırmıştır: “Adrâs, davâhık. davâhın,

⁶⁵ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

⁶⁶ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 118; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

⁶⁷ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

⁶⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

⁶⁹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 118; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

⁷⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

⁷¹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 118.

⁷² Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

⁷³ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

⁷⁴ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 118.

⁷⁵ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 118.

⁷⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

nevâcizin hepsine “adras” denir ki bunların toplamı yirmi dîştir. Bunlar, her tarafta beşer tane bulunurlar.”⁷⁷

2.4.6. Mahreçler ve Bölgeleri

Herhangi bir harfin mahrecini tespit edebilmek için evvela harfi sakin kılmak veya harfe bir şedde vermek ardından da harfin mâ kabline hemze koyarak harfi telaffuz etmek gerekir.⁷⁸ Zikredilen uygulama esnasında harfin ses olarak belirdeği yer harfin mahrecidir.⁷⁹ Örnek vermek gerekirse bâ (ب) ’nün mahrecini bulabilmek için bâ (ب) sakinleştirilir, yani kendisine sükûn verilir. Kendisinden öncesine de hemze (إ) getirilmek suretiyle (بُ) formatında okunarak durulduğunda dudaklar birbirine kapatılır. Bu uygulama bâ (ب) ’nün dudak mahreç bölgesinden çıktığını gösterecektir.⁸⁰ Münşî, mahreç tespitini bu minvalde anlatmakla beraber harfin sıfat özelliğinin tespitinin de bu şekilde olabileceğini belirtmiştir.⁸¹

On yedi mahreç bölgesi olduğu hususunda Halil b. Ahmed (ö. 130/747), Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî (ö. 465/1072), İbnü'l-Cezerî, Mekkî b. Ebî Tâlib ve ismi zikredilmeyen birçok kırâat âlimi hemfikirdirler.⁸² On altı mahreç bölgesi olduğu görüşünde fikir bildiren âlimler ise Şâtübî (ö. 590/1194),⁸³ Ca'berî⁸⁴ (ö. 732/1332)

⁷⁷ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 21b.

⁷⁸ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2019), 190; Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 97; Celeleddin Karakılıç, *Tecvid İlmi (Kur'ân-ı Kerim Okuma Kâideleri)* (Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2018), 33.

⁷⁹ Karakılıç, *Tecvid İlmi (Kur'ân-ı Kerim Okuma Kâideleri)*, 33.

⁸⁰ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 99; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 190; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 33.

⁸¹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 21b.

⁸² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/158; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 58; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 191; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 98.

⁸³ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 58.

⁸⁴ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 191.

ve Sîbeveyhi' (ö. 180/770) dir.⁸⁵ Mahreç bölgelerinin on yedi veya on altı olduğu görüşünde olanların dışında on dört mahreç bölgesi olduğunu bildiren âlimler de olmuştur. Bunlar, Ferrâ (ö. 207/822), Cermî (ö. 255/840), İbn-i Keysân (ö. 299/912) ve Ebû Alî Kutrûb Muhammed b. el-Müstenir b. Ahmed'dir (ö. 210/825).⁸⁶

Münşî de eserinde, cumhûrun görüşüne atıfta bulunarak aslî harflerin mahreçlerinin on yedi olduğunu belirtmiştir. Münşî, ğunne'nin kendine has bir mahreç bölgesi olduğunu kabul ederek ğunne'yi de aslî harflerden saymıştır. Hurûf-u fer'iyye'nin Hafs kırâatî'nde üç adet olduğunu belirten Münşî, bu fer'î harfleri nûn-u muhfât, hemze-i müsehhele ve elif-i mümâle şeklinde zikretmiş, yeri geldiğinde bu harflere tanım yapacağını notunu düşmüştür.⁸⁷

Çeşitli mahreç bölgelerine yayılmış olan aslî harflerin adedi yirmi dokuzdur. Küllî olarak mahreç bölgeleri ise beş tanedir. Bunların isimleri cevîf (ağız ve boğaz boşluğu), halk (boğaz), lisân (dil), şefeteyn (dudaklar) ve hayşûm (geniz boşluğu) şeklinde zikredilmektedir.⁸⁸ Eserin bu bölümünde müellif, sırayla harflerin mahreç bölgelerini tanıtmış; fakat küllî mahreç tanımı yapmadan direkt harflerin cüzî mahreç bölgelerini ele almıştır.⁸⁹

2.4.6.1. Cevf (جوف) Bölgesi

Boğazın nihayetinden başlayarak dudaklara kadar olan boğaz ve ağzın içindeki boşluktur. Med harflerinin çıkış yeri olan

⁸⁵ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 58.

⁸⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 58; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 191.

⁸⁷ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 21b.

⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/198-202; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 11-16; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 70-76; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 59; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 190.

⁸⁹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 22a.

bu mahreçteki harflere hurûf-u cevfiyye, hurûf-u hevâiyye,⁹⁰ hurûf-u meddiyye, hurûf-u 'illiyye de denilmektedir.⁹¹ Bu mahrecin harfleri ise vâv, yâ ve eliftir.⁹²

Müellif, “ilk mahreç bölgesi boğaz ile ağız boşluğudur” diyerek med harflerinin buradan çıktığını belirtmiştir. O, harfleri belirtirken de İbnü'l-Cezerî gibi elif için fetha harekeli harften sonra gelen sâkin elif, vâv için zamme harekeli harften sonra gelen sâkin vâv, yâ harfi için de esre harekeli harften sonra gelen sâkin yâ ifadelerini kullanmıştır.⁹³ O, üç harfin örneğini de *او تينا* ve *نوحيا* kelimelerinde birleştirmiştir. Münşî, med harfleri olması hasebiyle uzatma ölçüsüne de değinmiş, elif harfine atıfta bulunarak ölçüleri resmetmiştir. Şöyle ki bir elif miktarı uzatmanın “elif”; iki elif miktarı uzatmanın “elif elif”; üç elif miktarı uzatmanın “elif elif elif”; dört elif miktarı uzatmanın “elif elif elif elif”; beş elif miktarı uzatmanın “elif elif elif elif elif” diyebilecek kadar bir zamandan oluştuğunu zikretmiştir.⁹⁴

2.4.6.2. Boğaz (حلق) Bölgesi

Küllî mahreç bölgelerinin ikincisi olan boğaz mahreç bölgesi üç kısımda incelenmiştir. Bunlar boğazın sonu (aksa'l-halk), boğazın ortası (vesatu'l-halk) ve boğazın ağza açılan yeri (edne'l-halk) isimleriyle tanıtılmaktadır.⁹⁵ Bu üç bölge boğazın göğse bitişik yerinden başlayarak dil kökünün bulunduğu bölgeye kadarki kısmın tamamına yayılmıştır. Hurûf-ı halk denilen boğaz harfleri bu bölgelerden çıkarılmaktadır.⁹⁶ Aşağıda bu

⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/158; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 60.

⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/158; Kurt, *Kur'ân-ı Kerim'i Okuma Kâideleri/Tecvid*, 37.

⁹² Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 61.

⁹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/158; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 60; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 191; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 99.

⁹⁴ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 22a.

⁹⁵ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 99-100; Demirhan Ünlü, *Kur'ân-ı Kerim'in Tecvidi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 71.

⁹⁶ Ali el Kârî Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultan Muhammed el Kârî el Herevî,

üç bölge tanıtılmış, bunların hangi harfleri barındırdıkları da zikredilmiştir.

Aksa'l-Halk:⁹⁷ Boğaz bölgesinin ilk mahreci “boğazın sonu (أقصى الحلق)”⁹⁸ yani boğazın son bulup göğsün başladığı yerdir.⁹⁹ Hemze (ء) ve hâ (ه) harfleri bu mahreçten çıkarılmaktadır. İki harfi içinde barındıran mahrecin göğse yakın olan kısmından hemze (ء), hemen üstünden de hâ (ه) harfi çıkmaktadır.¹⁰⁰ Münşî de bu hususta “cüzî mahrecin ikincisi boğazın nihayetidir, ibtidâ harfi (ilk harf) olan hemze ve hâ harfi buradan çıkar.” demiştir.¹⁰¹

Bu mahreç bölgesinden med harfi olan elifin de çıktığının iddia edildiğini yani hemze, hâ ve med harfi olan elife ait mahreç bölgesidir denildiğini belirten Mer’âşî, bu iddianın mecaz olduğunu dile getirmiştir. Daha sonra o, med harfi olan elifin ağız ve boğaz içerisindeki mahreç bölgesine ait olduğunu söylemiş; cumhûrun da bu harfi cevî bölgesine dâhil harflerden saydığını belirtmiştir.¹⁰² İbnü'l-Cezerî ve Muhammed Mekkî bazı âlimlerin bu iki harfin mahrecinin aynı olduğunu söylediklerini, bazılarının da hemzenin mahrecinin önde elifin mahrecinin arkada olduğunu söylediklerini ifade etmişlerdir.¹⁰³ Mekkî b. Ebî Tâlib, öncelikle bu mahreçten hemze çıktığını ardından da elif

el-Minehu'l-fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye, thk. Üsâme Atayâ, tsh. Ahmed Şükrî (Dimeşk: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye, ts.), 8-14; Debreli Hoca Abdülkerim, “Mizânü'l-hurûf ve şifâül-ebdân” (*Tecvîd Risâleleri içinde*), (İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts.), 8-12.

⁹⁷ Cüz'î mahreç bölgeleriyle alakalı verilen alt başlıkların isimleri hakkında bkz. Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 80; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 64.

⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/198-202; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 192.

⁹⁹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 61.

¹⁰⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 61; Debreli, *Mizânü'l-hurûf ve şifâül-ebdân*, 8-12; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 100.

¹⁰¹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 22a.

¹⁰² Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 61.

¹⁰³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/158; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 61.

çıkışını belirtmiştir.¹⁰⁴ Bu husustaki ihtilaflara derinlemesine değinmeyen Münşî'ye gelince o, bu mahreçten önce hemzenin ardından da he (ه) harfinin çıkarıldığı yönündedir.¹⁰⁵

Vasatu'l-Halk: Boğaz bölgesinin ikinci mahreci (وسط الحلق), yani boğazın ortasıdır. Bu bölgeye ait harfler 'ayn (ع) ve hâ (ح) harfleridir.¹⁰⁶ Münşî söz konusu mahreç bölgesinin boğazın ortası olduğunu söylemiş; boğazın ortasından çıkarılan harfler için ise "noktasız 'ayn ile noktasız hâ bundan çıkar" ifadelerine yer vermiştir.¹⁰⁷

Bu harflerden hangisinin önde hangisinin sonra çıktığı hususunda ihtilaf vardır. Şâtıbî, hâ (ح)'daha önce belirlediğini ifade etmiştir.¹⁰⁸ Mekkî'de aynı görüşte olup Sibeveyhi ve bazı âlimlerin ifadelerinden bu görüşü tercih ettiğini zikretmiştir.¹⁰⁹ Hâ (ح)'nın 'ayn (ع)'dan evvel olduğu görüşünü benimseyen bir diğer kırâat âlimi Ebü'l-Hasen eş-Şüreyh (476/1084)'dir. O da bu husustaki görüşünü el-Mehdevî'ye (ö. 430/1038) dayandırmaktadır.¹¹⁰ Münşî'ye gelince onun genel olarak hangi harfin önce çıkarıldığı hususunda detaylı görüş belirtmediği anlaşılmaktadır. Ancak o, eserinde bu mahreçten çıkan harfleri belirtirken önce 'ayn harfini sonra hâ harfini zikretmiştir.¹¹¹

Edne'l-Halk: Boğaz bölgesinin üçüncü mahrecci (ادنى الحلق), boğazın üst kısmıdır. Diğer bir ifadeyle boğazın ağızla buluş-

¹⁰⁴ Seyfüddîn b. Atâillâh el Mısri el-Fedâli, *el-Cevâhîru'l-mudîyye 'ale'l-Mukaddîmeti'l-Cezeriyye*, thk. Azze binti Hâşim Mu'aynî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2000/1425), 74.

¹⁰⁵ Münşî, *Şerhu Mukaddîmeti İbni'l-Cezerî*, 22a.

¹⁰⁶ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 11-26; Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 8-14; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 70.

¹⁰⁷ Münşî, *Şerhu Mukaddîmeti İbni'l-Cezerî*, 22a.

¹⁰⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 61.

¹⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/158; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 61.

¹¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/158; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 61-62.

¹¹¹ Münşî, *Şerhu Mukaddîmeti İbni'l-Cezerî*, 22a.

tuğu bölgedir. (ع) ve hâ (ح) harfleri boğazın üst bölgesi olan bu mahreçten belirirler.¹¹²

Münşî'nin mahreç sıralaması hususunda cüz'î mahreç sıralaması yaptığına daha önce değinilmişti. Münşî cüz'î mahreç sıralamasında dördüncü mahreç olarak bu bölgeyi sıralamaya almış ve "boğaz evvelidir"¹¹³ şeklinde tanımlama yapmıştır.¹¹⁴

Bu mahreç bölgesinde olan harflerin hâgisinin önce belirlediği hususunda ihtilaflar vardır. (ع)'nin önce belirlediğini benimseyen kırâat âlimi Şüreyh,¹¹⁵ Şâtıbî ve İbnü'l-Cezerî'yle¹¹⁶ aynı görüştedir. Şüreyh, bu kararını Sîbeveyhi'ye dayandırmaktadır. Hâ (ح)'nin önce belirlediği görüşünde olan kırâat âlimi ise Mekkî'dir.¹¹⁷ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Hurûf en-Nahvî (h. 525-609/m. 1130-1212), boğazın tümüyle alakalı görüşünü şöyle izah etmiştir; "buradaki her mahreçten tek harf belirir, boğazdan çıktıkları için de bu altı harf boğaz harfleri diye isimlendirilmiştir." Yine en-Nahvî, Sîbeveyhi'nin bu konudaki görüşü hakkında; "O boğaz bölgesinde ayrıma gitmemiş, bu bölgeyi bütün kabul etmiştir. O, zikredilen üç mahrecin bütün olduğuna ve her mahreçte yakınlığı olan iki cüz'î bölge bulunduğu dair fikir beyan etmiştir." demiştir.¹¹⁸ Münşî'ye gelince o, hangi harfin

¹¹² Debreli, *Mizânü'l-hurûf ve şifâül-ebdân*, 8-12; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 204-212; Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstihlaları*, 58.

¹¹³ "Boğaz evveli" ifadesinden boğazın üst kısmını kastettiğini anlamak mantıklı olacaktır. Zira, müellifin, üç bölgeden oluşan boğazın, göğse yakın olan kısmı için "boğazın nihayeti" ifadesini kullanmasından hareketle üstten aşağıya bir sıralama yaptığı anlaşılmaktadır.

¹¹⁴ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 22a.

¹¹⁵ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 62; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 193.

¹¹⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 62.

¹¹⁷ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 62; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 193.

¹¹⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 62; Ebû Bîşr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm b. Muhammed b. Hârûn b. Abdîrrezâk (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1402/1982), 4/433.

önceliği olduğu hususunda görüş belirtmemiş, ğayn ile hâ (خ) buradan çıkar demekle yetinmiştir.¹¹⁹

2.4.6.3. Dil (لسان) Bölgesi

Küllî mahreç bölgelerinin üçüncüsüdür. Dil kökü, dilin en gerisi ve dilin ön dişlere kadar uzanan kısmına yayılarak içinde on cüz'î mahreci bulundurmaktadır. Küllî mahreç bölgeleri içerisinde en geniş olan dil mahreç bölgesinin kısımları aşağıda sırasıyla tanıtılmıştır.¹²⁰

Dil Kökü ve Üst Damak: Dil bölgesinin ilk mahreci, cüz'î mahrecin ise beşincisi olarak tanımlanan aksa'l-lisân (أقصى اللسان), dilin boğaz tarafında en uzak yeri (dil kökü) ve onun karşısında (hızası) bulunan üst damaktır. Kâf (ق), bu mahreçten belirmektedir.¹²¹ Münşî'nin bu mahreç bölgesi hakkındaki tanımı şöyledir: "Büyük dilin sonu ile üst damaktan sarkan etçiğin arasındadır, ondan kâf (ق) harfi çıkar."¹²²

Dil Kökünün Dudak İstikametinde Biraz Altı: Cüz'î mahrecin altıncısı kâf (ك)'in mahrecidir. Kâf (ق)'ın mahrecinin dudak istikâmetinde az önü olan kısım ve buranın paralelinde üst damaktır. Bu kısım kâf (ك)'in belirlediği yerdir. Bu harfler sakin olarak telaffuz edildiklerinde tanımı yapılan yakınlık daha iyi anlaşılmaktadır. Birgivi de bu şekilde görüş beyan etmektedir.¹²³ Bahsi geçen harflerin küçük dil ile münasebetleri dolayısıyla bu harflere lehevî harfler (الحروف اللهوية) de denilmiştir.¹²⁴

¹¹⁹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 22a.

¹²⁰ *İbni'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 113; Çetin, Kur'an Okuma Esasları, 100; Demirhan Ünlü, Kur'an-ı Kerim'in Tecvîdi (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 71.*

¹²¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 62.

¹²² Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 22a.

¹²³ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 63.

¹²⁴ Kurt, *Kur'an-ı Kerim'i Okuma Kâideleri/Tecvîd*, 27.

Münşî, kâf (ك)‘in mahrecini kâf (ق)‘ın mahrecine atıfta bulunarak tarif etmiştir. O, ifadesinde, dilin kökü ile üst damaktan kâf (ق)‘ın, onun ağız istikâmetinde bir parmak önünden de kâf (ك)‘in çıktığını belirtmiştir.¹²⁵

Dil Ortası ve Üst Damak Ortası: Yedinci cüz‘î mahreç, vesatü‘l-lisân (وسط اللسان); dilin ortası ile üst damağın ortasıdır. Bu bölgeden üç harf belirmektedir. Bu üç harf “şeceriyye” ismiyle de anılmışlardır.¹²⁶ Cîm (ج), şîn (ش) ve harekeli (okunan) yâ (ی) harflerinin,¹²⁷ belirlediği mahreç bölgesinde hangisinin önde olduğu hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Şâtıbî ve İbnü‘l-Cezerî‘nin tertibine göre önce cîm (ج), ardından şîn (ش) daha sonra da yâ (ی) çıkmaktadır. Aliyyü‘l-Kârî (ö. 1014/1605)‘nin de görüşü bu şekildedir.¹²⁸ *er-Ri‘âye* adlı eserinde Mekkî, şîn (ش)‘nin cîm (ج)‘den önce belirlediğini söylemiştir. O, bu görüşünü Mehdevî‘ye dayandırmaktadır.¹²⁹

Münşî, yedinci mahreç bölgesi hakkında cumhûrun tarifine yakın bir ifadeyle “büyük dilin ortasıyla beraberindeki üst damağın arasındır” demiştir. O, harflerin çıkış sıralaması hakkında kısa bir açıklama da yaparak ilk başta (ibtida) cîm‘in, akabinde üç noktalı şîn‘in, onun akabinde de altında iki nokta bulunan yâ (ی)‘nin çıktığını ifade etmiştir. Münşî, altında iki nokta bulunan yâ için de med harfi olmayan yâ notunu düşmüştür.¹³⁰

Dil Kenarı ile Üst Azı Dişler: Sekizinci cüz‘î mahreç, hâfetü‘l-lisân (حافة اللسان) olup boylu boyunca dil yanı anlamına gelmektedir. Kapsamı ise dilin sağ ya da sol veya her iki yanıla adrâs

¹²⁵ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni‘l-Cezerî*, 22a.

¹²⁶ İbnü‘l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 64; Ünlü, *Kur‘ân-ı Kerim‘in Tecvidi*, 71.

¹²⁷ İbnü‘l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159; Çetin, *Kur‘an Okuma Esasları*, 101; Ünlü, *Kur‘ân-ı Kerim‘in Tecvidi*, 71; Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerim‘in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 193.

¹²⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 63.

¹²⁹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 63.

¹³⁰ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni‘l-Cezerî*, 22b.

ismi verilen ağzın üst tarafında bulunan azı dişleridir. Dâd (ض) harfi bu mahreçten belirmektedir.¹³¹ Bu harf, dilin hem sağ hem de sol tarafı kullanılarak çıkarılsa da genellikle dilin sol tarafı kullanılır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere dilin sağ yanını veya her iki yanını kullanarak çıkarmak câiz görülmüştür.¹³² Sîbeveyhi'ye göre de harf dilin iki kenarından çıkarılabilir.¹³³ Bu uygulamayı Hz. Ömer'in (r.a) yapabildiği ve yalnız kendisine has bir özellik olduğu da rivâyet edilmiştir.¹³⁴ Şâtibî'ye göre dilin iki kenarını kullanarak bu harfi çıkarmaya çalışmak zor bir uygulamadır.¹³⁵

Kirâat ve tecvîd ilmiyle uğraşan âlimler bu harfin diğer harflere göre daha zor telaffuz edildiğini belirtmişlerdir.¹³⁶ Müellifler bu harf üzerinde özellikle durmuş ve sadece bu harfin telaffuzunu kapsayan risâleler ortaya koymuşlardır.¹³⁷ Hali hazırda da tecvîd ihtilaflarıyla alakalı düzenlenen sempozyumların en önemli başlıklarından birie dâd harfinin çıkarılması meselesidir.¹³⁸

Münşî, dâd (ض)'ın mahreciyle ilgili hemen hemen aynı ifadeleri kullanmıştır. O, dilin temas edeceği dişleri sivri dişin yanındaki azı dişine kadar olan kısım olarak ifade etmiştir. Müellif, uygulama olarak yaptığı tarifte de alt çeneyi az aşağı çekerek dil ortasını yukarı kaldırarak damağa dayayıp, dil yanını da bahsetmiş olduğu azı dişlere yaslamak suretiyle harfin

¹³¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 64; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 193.

¹³² Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 64; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 101.

¹³³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159.

¹³⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 64.

¹³⁵ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 64.

¹³⁶ Saçaklızâde, Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'âşî, *Cühdü'l-mukıll*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed (Umman: Dâr-u 'Ammâr, 1429/2008), 130.

¹³⁷ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 62.

¹³⁸ Fatma Yasemin Mısırlı, *Kur'an Tilâveti Esnasında Harflerin Mahreçlerinde, Sfatlarında ve Tecvid Uygulamaları Hususunda Ülkemiz ile Sâir İslam Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları ve Bu Farklılıkların Değerlendirilmesi*, 8.

belirdiğini zikretmiştir. İstîtâle sıfatının belirebilmesinin de dil ucunu tam damağa yaslamayıp boşta bırakmakla olacağını ifade etmiştir. Münşî, harfin telaffuzunun dilin iki yanıyla yapılmasının zor olduğuna ancak bu uygulamanın sevaplı olacağına ve bu uygulamanın Hz Ömer (r.a)'ın uygulaması olduğuna dair rivâyetlerin bulunduğu da dikkat çekmiştir.¹³⁹

Dil Ucu ile Üst Ön Damak: Dokuzuncu cüz'î mahreç lâm (ل) in belirdiği tarafü'l-lisân (طرف اللسان)'dır. Kapsamı dil ucuyla üstteki ön dişlerin etlerine yakın ön damak olup¹⁴⁰ burası en geniş mahreç bölgesi kabul edilmektedir.¹⁴¹ Mekkî'ye göre bu mahreç bölgesi dil yanının aşağısıyla beraber dilin ön kısmıdır.¹⁴² Mer'âşî'ye göre de dil yanıyla birlikte dâd (ض) in mahrecinin ardındaki üst dişlerin etleridir.¹⁴³

Münşî'ye göre lâm (ل) in mahreci, dilin her iki yanının uçları ve bunlara karşılık gelen diş gruplarının (øavÀóik ve enyÀb ve rubÀèiyyÀt ve ænÀyÀ) etleridir. Yine Münşî'ye göre harfin telaffuzunun dâd (ض) harfinin zıddına dilin yalnızca sağ tarafıyla yapılması çoğunluğun tercihidir. O, bu ifadesine kaynak olarak da Demâmî'nin *Şerhu't-Teshîl'* ini delil göstermiştir.¹⁴⁴

Dil Ucu ile İki Üst Ön Dişlerin Üstündeki Damak: Cüz'î mahreç bölgelerinin onuncusu nûn (ن) un mahreci olup burası dil ucu ve üstteki iki ön dişlerin etlerini kapsamaktadır.¹⁴⁵ Münşî yapılan mahreç bölgesi tanımına ek olarak "lâm (ل) in mahrecinin az altı" dir ifadesini kullanmış ardından da nûn-u izhâr ve nûn-u muhfât'ı birbirinden ayırmak gerektiğiyle alakalı uyarıda

¹³⁹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 22b-23a.

¹⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159.

¹⁴¹ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 62.

¹⁴² Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *er-Ri'âye*, thk. Ahmed Hasan Ferhat (Umman: Dâr-u Umman, 1417/1996), 188.

¹⁴³ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 130; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 64.

¹⁴⁴ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 24a.

¹⁴⁵ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 130-131; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 114; Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2019), 62.

bulunmuştur. Onun konuya dair uyarısı şu şekildedir: “Bu mahreçten çıkan nûn-u izhâr (sakin, harekeli veya şeddeli)’dir. Yani ihfâ edilmeyen nûndur. İhfâ nûnu (nûn-u muhfât), genizden çıkmakta, ağız ve dil ğunnede asla amel etmemektedir.”¹⁴⁶

Dil Ucu ile İki Üst Ön Dişlerin Etleri: Cüz’î mahreçlerin on birincisi râ (ر)nin mahrecidir. Mahreç bölgesi, dil ucunun az miktar arkası ve üstteki ön iki dişin hemen yukarısında bulunan damaktır. Yine dilin üstü ile çıkarılan lâm (ل)’a göre daha içte ve geridedir.¹⁴⁷ Bu harfin nûn (ن)un mahreciyle yakınlığı olduğu da ifade edilmiştir.¹⁴⁸ Cermî ve kendisiyle aynı görüşte olan âlimler, lâm (ل), nûn (ن) ve râ (ر)nin tek mahreçten belirmediğini söylerken; Sîbeveyh, İbnü’l-Cezerî ve Şâtıbî zikredilen harflerde mahreç yakınlığından bahsetmişlerdir.¹⁴⁹ Münşî, mezkûr mahreç bölgesinin tarifini yaparken “Nûn mahrecinin az sonu olan damak etiyle dil arkasıdır, râ buradan çıkar.” demiştir. O, bu ifadesine dayanak olarak da Câ’berînin tanımına yer vermiştir. Câ’berînin tanımı şu şekildedir; *كما قال الامام جعبرى والراء من ظهر اللسان ومحاذية من لثة الثنيتين العليين انتهى* “Dil başının (ucunun) arkası ve üstteki seniyye dişlerin üst paralelinden râ çıkar.”¹⁵⁰

Dil Ucu ile Üst Ön Diş Dipleri: On ikinci cüz’î mahreç, tarafü’l-lisânda (طرف اللسان) tâ (ط), dâl (د) ve tâ (ت)nin mahrecidir. Bu bölgedeki harfler, dil ucunun öndeki üst dişlerin dipleri arasında damağa yükselmesi¹⁵¹suretiyle belirirler.¹⁵² Bunlar; bahsi geçen aralıktan çıktıkları için “nit’iyye” harfleri olarak

¹⁴⁶ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 24a.

¹⁴⁷ Aliyyü’l-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye*, 8-14, Karaçam, *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 204-212.

¹⁴⁸ Mekkî b. Ebi Tâlib, *er-Ri’âye*, 195; Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıll*, 131; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 6.

¹⁴⁹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 65-66; Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıll*, 132.

¹⁵⁰ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 24a.

¹⁵¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159.

¹⁵² İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159; Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıll*, 133; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhid*, 114; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 66; Pakdîl, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 62.

da anılmaktadır.¹⁵³ Üç harfi barındıran mahreçten ilk tâ (ط) harfi, onun az uzağından dâl (د), biraz daha uzağından da tâ (ت) belirlemektedir.¹⁵⁴ Münşî, bu mahrecin, dil ucu ile ön üst iki dişlerin üst yarım kısmı (diş etine yakın olan kısım) olduğunu belirtmiştir. O, harflerin mahrecinden çıkma esnasındaki sıralamayla ilgili farklı bir görüş belirtmemiştir. Münşî, ifadesinde “Bundan ibtidâ (evvela) noktasız tâ (ط), akabinde noktasız dâl (د), akabinde iki noktalı tâ (ت) çıkar.” demiştir.¹⁵⁵

Dil Ucu ile Alt Ön Dişlerin Üstü: Cüz’î mahreçlerin on üçüncüsü safir harflerinin mahrecidir. Harfleri sâd (ص), sîn (س) ve zay (ز)dir.¹⁵⁶ Bu mahreç bölgesi, dilin ince ucu ile alt ön dişlerin üst kısmıdır.¹⁵⁷ Safir harflerinin ön dişlerin az üstüyle dil ucu arasında belirlediğini söyleyen Sibeveyh, “ön diş” ifadesiyle üst veya alt bölgedeki diş grubundan hangisini kastettiğiyle ilgili bir kayıt düşmemiştir.¹⁵⁸ Mekkî, konuyu aynı ifadelerle açıklarken¹⁵⁹ “alt ön dişlerin az üstü” ifadesini kullanarak Sibeveyhi’nin tanımında zikredilen kapalılığa da açıklık getirmiştir.¹⁶⁰ Zikredilen harflere mahreçten çıkışları esnasında sivri dil ucu baskısı ve ıslık sesine benzer bir ses gelmesi sebebiyle eseliyye harfleri (hurûf-u eseliyye) de denilmiştir.¹⁶¹ Mahreç bölgesinin iç kısmından sâd (ص), orta bölümünden sîn (س), çıkışından da zây (ز) belirlemektedir. Bınlardan zây (ز)de mahreç biraz sıkıştırılırken diğer harflerde mahreç daha gevşek bırakılır.¹⁶²

¹⁵³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 66.

¹⁵⁴ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 133; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 66.

¹⁵⁵ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezeri*, 24a.

¹⁵⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/160; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 70.

¹⁵⁷ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/160; Debrelî, *Mizânü’l-hurûf ve şifâül-ebdân*, 8-12.

¹⁵⁸ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

¹⁵⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 209-211-215.

¹⁶⁰ Mustafa Kemal Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 67.

¹⁶¹ Ünlü, *Kur’ân-ı Kerim’in Tecvîdi*, 73.

¹⁶² Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 63.

Münşî'nin saffîr harflerinin mahreci hakkındaki tarifinde cumhûrun görüşünden farklı bir ifade serdettiği görülmektedir. O, cumhûrun işaret ettiği "İki alt ön dişlerin üst yarısıdır" tanımına "üst ön dişlerin safhalarıdır" ifadesini de eklemiştir. O, harflerin çıkış sıralaması hakkında ise cumhûrun görüşünden ayrılmayarak "Bundan ibtidâ ãÀd èaúabinde sín èaúabinde zÀy çúarlar." demiştir.¹⁶³

Dil Ucu ile Üst Ön Dişlerin Uçları: On dördüncü cüz'î mahreç dil ucunun üst yüzü ve öndeki iki üst dişlerin baş tarafıdır.¹⁶⁴ Bu mahreç bölgesinden zâ (ظ), zâl (ز) ve sâ (س) belirlemektedir. Bu gruptaki harflerle ilgili yakınlık, bahsi geçen harflerin telaffuzunda dilin dışı doğru yapmış olduğu (dil ucunun dişlerin arasından dışarı çıkması) hareketle bağlantılıdır.¹⁶⁵ Bu üç harfin tamamının uygulamasında dil dışarı yönlü hareket etmekten en çok sâ (س)'nin telaffuzunda dışarı çıkmaktadır. Zâl (ز) harfi de zâ (ظ) harfine göre daha dışarıdadır.¹⁶⁶ Bu grupta bulunan harflere "liseviyye" harfleri de denilmektedir. Böyle anılmalarında diş etiyile çıkmaları¹⁶⁷ ve diş etlerine bağlı¹⁶⁸ görülmelerinin etkisi büyüktür.¹⁶⁹ Harfler hakkında bu ismi kullanan kırâat âlimlerinden biri de Halil b. Ahmed'dir.¹⁷⁰

Münşî, söz konusu mahrecin tanımını ve harflerinin sıralamasını yapılan açıklamalara paralel şekilde zikretmiştir. O, dil ucunun hangi harfte dışarı daha çok çıktığıyla alakalı zikredilen tertibi kendisi de aynı şekilde eserinde işlemiştir. Münşî, bu tertibi kendisine has ifadeyle, "Bu üçü dil uci azıcú dişlerden

¹⁶³ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 24a.

¹⁶⁴ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 134; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 114; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 67.

¹⁶⁵ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 134; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 67.

¹⁶⁶ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 134; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 67.

¹⁶⁷ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 134; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 67.

¹⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/160.

¹⁶⁹ Mekkî b. Ebi Tâlib, *er-Ri'âye*, 140.

¹⁷⁰ Mekkî b. Ebi Tâlib, *er-Ri'âye*, 140.

dışarı çıkar lâkin ôÀ úatí az çúar. ÔÀl andan ziyÀ çúar âÀ ôÀlden ziyÀdece çúar.” diyerek kaleme almıştır.¹⁷¹

2.4.6.4. Dudak (شفة) Bölgesi

Tamamı iki cüz’î mahreçten ibaret olup¹⁷² dört harfin çıkışı için kullanılan alandır.¹⁷³ Bu kısımda bahsedilen iki cüz’î mahreç bölgesi ve kapsadıkları harfler incelenecektir:

Üst Ön Diş Uçları ile Alt Dudağın İçi: On beşinci cüz’î mahreç fâ (ف)’nın mahrecidir ki iki üst ön dişlerin başlarıyla alt dudağın içi veya karnıdır. Yani alt taraftaki dudak ortası ve üstteki ön iki dişin ucunun buluşmasıyla fâ harfi belirmektedir.¹⁷⁴ Münşî’nin fâ (ف) ‘nun mahrecinin tanımı hakkında farklı bir ifade bulunmamaktadır.¹⁷⁵

Alt ve Üst Dudaklar: On altıncı cüz’î mahreç iki dudak (شفتين)’tır. Yani iki dudağın arası olup bu bölgeden üç harf belirmektedir. Bu gruptaki harfler bâ, mîm ve vâv’dır.¹⁷⁶ İki dudağın orta kısımlarının birbirine kuvvetle kapanmasıyla bâ, dudak uçlarına yakın yerlerin hafif şekilde birbirine kapanmasıyla mîm, dudak uçları kapanmadan büzülüp ileri doğru uzatılarak da vâv harfi belirmektedir.¹⁷⁷ Sîbeveyh ve İbnü’l-Cezerî bu şekilde tanım yapmış fakat İbnü’l-Cezerî,¹⁷⁸ vâv (و) harfini “med harfi olmayan vâv” şeklinde kayıt altına almıştır.¹⁷⁹ Saçaklızâde’nin

¹⁷¹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 24a- 24b.

¹⁷² Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 103; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 63; Önder, *Tecvid İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 77.

¹⁷³ Ünlü, *Kur’ân-ı Kerim’in Tecvidi*, 74.

¹⁷⁴ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 135; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 114; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 67; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

¹⁷⁵ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 25a.

¹⁷⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

¹⁷⁷ Debreli, *Mizânü’l-hurûf ve şifâül-ebdân*, 8-12; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 204-212.

¹⁷⁸ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 114.

¹⁷⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/160.

terkibi de sırasıyla bâ (ب), mîm (م) ve vâv (و) şeklindedir.¹⁸⁰ O da bâ ve mîm harfleri için düşmüş olduğu kayıta, telaffuzda dudakları bir miktar açmakla bâ (ب) , iki dudağın birbirine kapanmasıyla da mîmin (م) belirlediğini ifade etmiştir.¹⁸¹ Bu görüşü belirten başka bir kırâat âlimi de Muhammed Mekki'dir.¹⁸² Münşî'ye gelince o, kısa bir cümleyle bu mahreci "İki dudak arasındır." şeklinde zikretmiştir. O, hangi harfin önce belirlediği hakkında ise "Bundan ibtidâ vâv ğayr-i meddiye (med harfi olmayan vâv), akabinde bâ (ب), akabinde mîm-i muzhura çıkarlar." demiştir. O, bu sıralamanın Şâtıbî'nin sıralaması olduğunu ve Cezerî'nin de Şâtıbî'ye tâbî olduğunu belirtmiştir.¹⁸³

2.4.6.5. Hayşûm "Nûn-u Muhfât'ın Mahreci"

Tek mahreç olup buradan ğunne çıkmaktadır. Aksa'l-enfi denilen bölge burun ve boğaz boşluğundan ibarettir.¹⁸⁴ Buranın başlangıcı burun delikleri bitiş noktası ise küçük dil yakınıdır.¹⁸⁵ Yirmi dokuz harf içerisinde ihfâ uygulanmasının yalnızca kendisinde yapıldığı nûn (ن) ve dudak ihfâsı (ihfâ-i şefevî)'nin kendisinde gerçekleştirildiği mîm (ğunneli mîm) bu mahreçten belirmektedir.¹⁸⁶ Bu mahreç için "geniz kovuğundan ibarettir" ifadesi de kullanılmaktadır.¹⁸⁷ Harften ayrılması mümkün olmayan aslî sıfatlar arasında zikredilen ğunne, hayşûm diye isimlendirilmiş olan bu mahreç bölgesine ait bir sıfattır.¹⁸⁸

Bu kısımda ğunnenin nasıl olduğunu özetlemek mahreç

¹⁸⁰ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 135.

¹⁸¹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 135.

¹⁸² Muhammed Mekki, *Nihâye*, 67.

¹⁸³ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 25a.

¹⁸⁴ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 137.

¹⁸⁵ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 63.

¹⁸⁶ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 137.

¹⁸⁷ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 104; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 63; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 196.

¹⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 106.

bölgesinin tanıtılmasında daha aydınlatıcı olacaktır. Sâkin nûn veya tenvinde bulunan zâid sâkin nûn ve de sakin mîm'in telaffuzunda burnun kapatılmasıyla ğunne sıfatı belirlemektedir. Bu uygulama esnasında iki harfte de değişim gerçekleşecek harfler ğunneli şekilde belireceklerdir.¹⁸⁹ Ğunne'nin aslî sıfatlar arasında sayılmasının sebebi de bu telaffuz esnasında harfteki değişimdir.¹⁹⁰ Münşî, kısa bir açıklamayla hayşûmu, "geniz kovuğudur" diyerek tanıtmış; ihfâ edilen nûn ve her ğunnenin buradan çıktığını belirtmiştir.¹⁹¹

Müellif, mahreçlerin tanıtımını bitirdikten sonra mahreçler hakkında genel görüşlerine yer vermiştir. Ona göre cevî ve hayşûm dışında on beş mahreç vardır ve bunlar hakikî mahreçlerdir (mahrec-i muhakkak). Çünkü bu mahreçlerde iki cismin buluşması sebebiyle harf sıkılır ve kesilir. Şiddet harflerinde bu çarpışma kuvvetliyen rihvet sıfatlı harflerde zayıftır. Cevf ve hayşûm ise takdirî mahreçtirler (mahrec-i mukadder). Zira cevî mahrecinde kesinlikle iki cismin buluşması gerçekleşmez ve med harflerinin telaffuzunda ne bir baskı ne de bir kesiklik olur. Bunlar geniş bir alandan zahmetsizce çıkarılırlar. Cevfe hakikî mahreç demek farazidir, çünkü hakikî mahreç olmanın şartı harfin kendisinde baskı ve sıkıştırma olup sesinin kesilmesidir. Cevf mahrecinde ise böyle bir durum yoktur. Hayşûm için de aynı durum geçerlidir. Bu ikisine de hakikî mahreç denmesi okuyucunun telaffuz anında iradesiyle sesi kesebilmesi sebebiyledir.¹⁹²

¹⁸⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/434; Önder, *Tecvid İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 80.

¹⁹⁰ Ali el Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye fî Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 93; Mahmut Hakkı Bayır, *Hamza Hüdaî ve Tecvid-i Edâiyye İsimli Eserinin Tecvid Literatüründeki Yeri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 49.

¹⁹¹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 25a.

¹⁹² Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 25a-25b.

2.5. Sıfatın Tanımı

Lügatte, genel tanımıyla nişan, alamet manalarına gelmekteyken bir şeyin göz alan tarafına, belirleyici özelliğine; konumuna ve beyaz gibi çeşitli manalar ile anılan şeye¹⁹³ de denilmektedir. Tecvîd ıstılahında ise sıfat, harfin mahreçte belirlediği esnada harfin sesine ârız olan keyfiyete (harfin karakterize edilmesi) denilmektedir.¹⁹⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, farklı bir tanım kullanarak “Allah’ın harflerde yaratmış olduğu tabiattır.” şeklinde sıfatı tarif etmiştir.¹⁹⁵

Tanım olarak anlatılan sıfatların üç türlü faydası bulunmaktadır. Bunlar, mahreçleri aynı olan harflerin birinden ayrılmasını sağlamak, harflerin kuvvetli olanını zayıf olanından ayırmak ve farklı mahreçlerdeki harflerin telaffuzunda güzellik meydana getirmektir.¹⁹⁶

Münşî, sıfatın tarifini “Sıfat deyu harflerle kaîm olan manalara derler.” şeklinde yaptıktan sonra bu sıfatların tamamının mastar kelimeler olduğunu ve yumuşaklık sertlik gibi özellikleri bildirdiklerine değinmiştir. O, sıfatın tanımıyla alakalı kısa bir tanım yaptıktan sonra mahreç ve sıfatın ne işe yaradığıyla alakalı farklı bir tasvir yapmıştır. Onun tasvirindeki ifadeleri şöyledir; “Mahreç teraziye benzer. Terazi birşeyin azlığını çokluğunu nasıl belirlerse mahreç de harfin çıkış yerinin miktarını; uzunluğunu ve kısalığını belirler. Sıfat ise mihenge benzer. Altın ve gümüşün iyisi kötüsü nasıl mihenklerle anlaşılırsa harfin kuvvetlisi, zayıfı, azlığı, çokluğu, nefes cereyanının akması veya hapsolmesi da sıfatla anlaşılır. Mahreç ve sıfat harfi ziyade veya noksandan korur; fâsid olmuş bir telaffuzdan koruyup sağlıklı bir telaffuz olmasını sağlar.”

¹⁹³ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77.

¹⁹⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77.

¹⁹⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 115.

¹⁹⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77.

Sıfatların sayısı başlığına geçmeden önce Münşî mahreç ve sıfatın Allah'ın insanlara bir hikmeti olduğuna değinmiş böyle bir hikmet olmasa insanların birbiriyle iletişiminin mümkün olmayacağını belirtmiştir. Bu hususa da bir örneklendirme yapan Münşî, “insanların hepsinin sesi aynı olsaydı yani hayvanlar gibi sadece belli sesleri çıkarsalardı “su” demek için yalnızca “bu” ya da “hu” diyebilselerdi anlatmak istedikleri şeyi anlamazlardı”, demiştir.¹⁹⁷

2.5.1. Sıfatların Sayısı

Harflerin sıfatları konusunda ilk ele alınacak konu sıfât-ı lâzımeler konusudur. Sıfât-ı lâzımelerin sayısının kaç tane olduğu hususunda değişik rakamlar ileri sürülmüştür. Birgivî'nin on dört¹⁹⁸ olarak zikrettiği bu sayıyı kırk dörde kadar çıkaran âlimler de mevcuttur.

İbnü'l-Cezerî'ye göre harflerin sıfatları on yedidir. Bu hususta İbnü'l-Cezerî'ye muvafakat eden âlimlerin sayıcı oldukça fazladır.¹⁹⁹ Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî el-Anezî (ö. 243/857), harflerin sıfatlarını kırk dörde kadar çıkarmıştır.²⁰⁰ Birgivî (ö. 981/1573)'ye göre de bu sayı daha azdır yani harflerin sıfatları ona göre on dördttür. Yine bu sayı hususunda Birgivî'ye muvafakat eden âlimler vardır.²⁰¹ İbnü'l-Cezerî'nin zikrettiği adedin altında fikir beyan eden bir diğer âlim de *Nûniyyeti'l-İmâmü's-Sehâvî*'nin şârihi Ali b. Muhammed es-Sehâvî (ö. 902/1426)'dir ki ona göre sıfatlar on altıdır.²⁰² Cezerî'ye eşlik

¹⁹⁷ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 25b-26a.

¹⁹⁸ Adem Çatal, *Sahaflar Şeyhizâde Mehmed Es'ad Efendi'nin "el-Virdü'l-Müfid Fi Şerhi't-Tecvîd" İsimli Eseri* (İstanbul: İlahiyat Yayınları, 2022), 46.

¹⁹⁹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77.

²⁰⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77.

²⁰¹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77.

²⁰² Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77.

eden âlimlerden örnek vermek gerekirse, Mer'âşî de İbnü'l-Cezerî gibi bu sayıyı on yedi olarak telaffuz etmiştir.²⁰³

Münşî, sıfatların adedi hakkında kendi görüşünü beyan etmeden önce Cezerî'nin *Mukaddimesi*'nde on sekiz sıfat zikrettiğini belirtmiş, ardından da kendi görüşüne yer vererek Kur'ân talebesine gerekli olanların sayısının on yedi olduğunu bildirmiştir. Bunun sebebi olarakta inhirâf sıfatının faydasının şüpheli olduğunu öne sürmüştür. Kendi düşüncesinin beyanından sonra ise risalesinde hangi sıfatları anlattığını şöyle ifade etmiştir; "Cezerî *Mukaddimesi*'nde zikrettiği on sekiz sıfata *Neşr'i-Kebiri*'nde iki sıfat daha ilave etti, bu ikisini ve *er-Riâye* sahibi Mekkî b. Ebi Talib'in eserinde bahsettiği kırk dört sıfattan önemli gördüğümüz üç sıfatı daha ekleyerek yirmi üç sıfatı risalede işledik."²⁰⁴

2.5.2. Sıfatların sınıflandırılması

Harflerin sıfatlarının sınıflandırılması öncelikle lâzımî (aslî) ve ârizî oluşları hususunda yapılmaktadır. Lâzımî sıfatların sınıflandırılması ise harflerin sıfatlarının zıt (zıtlı ve zıtsız) oluşlarına göredir. Zıtlı veya zıtsız sıfatlar da kuvvet derecelerine (kuvvetli ve zayıf) göre tasnif edilmişlerdir.²⁰⁵ Bu başlık altında müellifin eserinde işlemiş olduğu sıfat grupları eserdeki sıralama esas alınarak anlatılmıştır.

Yirmi üç sıfatın anlatımına eserinde yer vereceğini zikreden Münşî, bu sıfatları zıddı olan sıfatlar ve zıddı olmayan sıfatlar diye iki gruba ayırmıştır. Ona göre zıddı olan sıfatların sayısı on beştir. Bunların isimleri ise hems, ceahr, rehâvet (rihvet),

²⁰³ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 77.

²⁰⁴ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 26a.

²⁰⁵ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezerî*, hzr. ve trc. M. Sadi Çöğenli (Erzurum: ts.), 1-5.

şiddet, beyniyye, isti'lâ, istifâle, itbâk, infitâh, tefhîm, terkîk, ismât, izlak, hafâ (ihfâ) ve izhârdır. Zıddı olmayan sıfatların sayısı ise sekizdir. Zıddı olmayan sıfatların başka bir harfte bulunmamasının nedeni ise sıfatın zıddı olmaması sebebiyle değil de o sıfatın bir veya birkaç harf grubuna ait olmasından kaynaklanmaktadır. Müellif zıddı olmayan sıfatların adedini sekiz olarak belirtse de bahsi geçen sıfatların isimlerini bu kısmında beyan etmemiştir.²⁰⁶

2.5.3. Sıfât-ı Lâzime

Harfte kesinlikle bulunması gereken keyfiyetlere (harfin karakterize etmek) ve harfin kendisini (zâtını) oluşturan özelliklere sıfât-ı lâzime denir. Bu sıfatlarla ilgili farklı kavramlar da kullanılmıştır. Bunlardan bazıları “sıfât-ı vâcibe” ve “sıfât-ı zâtiyye”dir.²⁰⁷ Bu tür sıfatlarda yapılan hatalar, Kur’ân tilâveti uygulama hataları başlıklarından “lahn-ı celî” gurubunda değerlendirilir ki namazda mananın bozulacağı şekilde bu tür hataların yapılması namazı bozabilmektedir.²⁰⁸ Lahn konusuna eserinin son bölümlerinde yer verildiği için bu bölümde sıfât-ı lâzımelerin terkinde nasıl bir hata olduğu konusu işlenmemiştir.

2.5.3.1. Hems (الهمس) Sıfatı

Hems, lügatte sesi gizlemeye denir.²⁰⁹ Gizli ses şeklinde de lügatlerde yer bulmuştur.²¹⁰ Tâhâ sûresinde geçmekte olan

²⁰⁶ Münsî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 26a-26b.

²⁰⁷ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 199; Adem Çatal, *Sahaflar Şeyhizâde Mehmed Es’ad Efendi’nin el-Virdü’l-Müfid fi Şerhi’t-Tecvîd İsimli Eseri*, (Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 28.

²⁰⁸ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 68.

²⁰⁹ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 79; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 115.

²¹⁰ İbni’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/161; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 115.

hemsê (هَمْسًا) ibaresinin “fısıltı” şeklinde tefsir edilişi de bu manayı desteklemektedir.”²¹¹ İstilahta ise hems, harf harekeli (daha çok) formatta telaffuz edilirken mahreç bölgesine dayanma gereğinin fazla olmaması (mahreçte aralık bırakılması) sebebiyle nefesin sesle beraber akıtılmasına denir.²¹² On adet hems sıfatlı harf bulunmakta olup²¹³ bunlar, (فحشه شخص سكت) şeklinde terkip edilmiştir.²¹⁴ Bu terkipteki harflerden kâf (ك) ve tâ (ت) da şiddet sıfatı da bulunmaktadır. Bu sebeple şiddet sıfatı uygulamasında mahreçte aralık bırakılamayacağından hems sıfatı uygulaması yapılamıyor gibi anlaşılmaktadır. Bu durumun açıklaması şu şekildedir. Bahsi geçen iki harfin uygulamasında iki aşama bulunmaktadır. İlk aşamada şiddet sıfatı hızlıca uygulanıp mahreç kapatılır, hemen ardından hems sıfatı uygulanması için hızlıca mahreç açılır. Bu şekilde ses nefesle beraber akıtılmış olur ki ses azdır nefes cereyanı çoktur. Bu harflerdeki duruma ‘mehmûse-i şedîde’ denilmektedir.²¹⁵

Münşî, hemsin tanımıyla harflerin terkibi hususunda yapılanlara ek olarak hems sıfatlı harflerin üçünden örnek vererek ا ح اث şeklinde harfler sakin kılındığında nefes cereyanının belli olacağını bildirmiştir.²¹⁶

2.5.3.2. Cehr (الجهر) Sıfatı

Lügatte sesi yükseltmek, âşikâr hale getirmek getirmek, ilan

²¹¹ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Hail Altıntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), Tâhâ 45/108.

²¹² İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 97; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 79.

²¹³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 116; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 97; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 201; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 79.

²¹⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 79; Karakılıç, *Tecvid İlmî*, 42; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 116.

²¹⁵ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 27; Mehmet Ali Sarı, *Kur'ân-ı Kerim'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları* (İstanbul: ts.), 55; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 69.

²¹⁶ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 26b.

ve açıklama yapmak gibi manalara gelmektedir.²¹⁷ İstîlâhî olarak da harfi harekeli halde (daha çok) telaffuz ederken mahreç bölgesine dayanma gereğinin kuvvetli olması gereği nefes cereyanının hapsedilmesine denmektedir. Bu sığta sahip harflerde mahrece dayanma ihtiyaçı çok fazladır.²¹⁸ Cehr sığatı hemsin zıddı olması sebebiyle hems sığatlı harflerin dışındaki on sekiz harf cehr sığatlı harfleri oluşturmakatadır. Bunlar; ظل قوِ رِيضِ اذ (ظل قوِ رِيضِ اذ) (ظِل قَوِ رِيضِ اذ) Şeklinde terkiP edilmiştir.²¹⁹

Münşi, cehr sığatını aynı Şekilde ağkladıktan sonra bazı hatırlatmalar yapmıştır. Ona göre cehr sığatında nefesin akmamasının sebebi kuvvetli sığat olması dolayısıyla mahreci ağmamaktır. Cehr harflerini “mechûra” ismiyle tanıtan Münşi, harflerin terkiPini aynı Şekilde sunmuş; fakat bunların adedini on dokuz olarak zikretmiştir. Münşî’ye göre bunun örneklendirmesi Şöyledir; Úaçañ اذ dediğimizde nefesin çoğu akmamaktadır. Bu iki harf gibi olanlarda az bir nefesle ses akar. Nefesin çoğu ise hapsolur. Aynı Şekilde اق اب dediğimizde sesle nefesin hapsolduğu anlaşılır.²²⁰

2.5.3.3. Şiddet (الشددة) Sığatı

Lügatte, kudret ve kuvvet gibi manalara gelmektedir.²²¹ Istilahta da harfi sâkin halde (daha çok) telaffuz ederken mahrece dayanma ihtiyaının kuvvetli olması gereği sesin ve nefes cereyanının hapsolmesine (asla akıtılmamasına) denilmektedir.²²²

²¹⁷ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 78.

²¹⁸ Mekkî b. Ebi Tâlib, *er-Ri’âye*, 117; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 78; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 98; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 202.

²¹⁹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 78.

²²⁰ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 26b-27a.

²²¹ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıll*, 143; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 81; Karakılıç, *Tecvid İlmî*, 43.

²²² Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 81.

Rihvet sıfatının zıddı olan şiddet, sekiz harfte bulunmaktadır. Bunlar, (اجد قط بكت) şeklinde terkip edilmiştir.²²³

Münşî, şiddet sıfatını yapılan tanım paralelinde kaleme aldıktan sonra uygulamanın nasıl oduğıuyla alakalı bir tasvir yapmıştır. Buna göre o, sesin ve nefesin çıkabileceğı bir boşluk bulamayacağı şekilde harfin mahrecine güç vermek gerektiğinden bahsetmektedir. Sıfata ait harfleri 'şedîde' ismiyle kaleme alan Münşî, dâl ve cîm harfinden örnek vererek اء, اد, اء şeklindeki harfler sâkin okunduğunda sesin ve nefesin akmayacağını belirtmiştir. O, son olarak şiddet sıfatının zıddı olarak rihvet sıfatının yanında beyniyye sıfatını da zikretmiştir.²²⁴

2.5.3.4. Rihvet (الرخصة) Sıfatı

Sözlükte gevşek ve yumuşak olma²²⁵ manasına gelen "rihvet" tecvîd ıstılahında ses ve nefesin beraber akması şeklinde tanıtılmıştır. Ses ve nefesin beraber akmasının sebebi harf sakin (daha çok) halde telaffuz edildiğinde mahreç bölgesine dayanma ihtiyacının kuvvetli olmamasındandır.²²⁶ Rihvet sıfatının zıddı şiddettir. On altı adet rihvet sıfatlı harf bulunmakta olup bunlar, (خس حظ شص هز و ضغت یا فذ) şeklinde terkip edilmiştir.²²⁷ Bu harfleri tespit edebilmek, şiddet ve beyniyye harfleri dışında kalan harfleri belirlemekle mümkündür. Çünkü zıtlı sıfatların hiçbirinde ara bir sıfat yokken şiddet ve rihvet sıfatları arasında 'beyniyye' ara sıfatı bulunmaktadır. Beyniyye sıfatının harfleri ise (لن عمر) terkipindekilerdir. Bunlarla şiddet sıfatlı harfler (اجد

²²³ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 143; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/161; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 81; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 116.

²²⁴ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 27a.

²²⁵ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 81; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 202; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 117.

²²⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 81; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 117.

²²⁷ Mekkî b. Ebi Tâlib, *er-Ri'âye*, 118-119.

قط بکت dışındakiler rihvet sıfatlı harfler olarak kabul edilmiştir.²²⁸ Elif (ا)'in hem şiddet hem de rihvet grubunda anılmasının sebebi ise bu harfin harf-i med olduğunda rihvet, harekelendiğinde ise şiddet sıfatlı olmasındandır.²²⁹

Münşî, yapılan tanıma ek olarak rihvetin zayıf sıfatlardan olduğunu, bunun için de mahrece dayanmayı az yapıp bir hava menfezi bırakarak buradan nefesle beraber sesi akıtmak gerektiğini belirtmiştir. Yine Münşî, rihvet harflerinin sayısını cumhurun on altı olarak kabul ettiğini belirterek tanımında verilen terkibi zikretmiştir. O, cümlesinin devamında ise اح اس اط اظ اذ şeklinde harfler sakın okunduğunda bu bahsettiği akışın belli olacağına dair örnek vermiştir.

Münşî, burada rihvet harfleri hakkında Sehâvî'nin *Kitâb-ı Sîbeveyh*'in şerhindeki sözlerine yer vermiştir. Seyrânî'nin sözleri: "Kırâat imamları bazı harflere 'musavvit' bazılarına da 'ehrâs' ismini verdi. Musavvitle kendisinde sesin aktığı harfleri kastettiler, bunlar ise صاد ضاد زای ظا ذال ثا harfleridir, ehrâs ile de telaffuz anında kendisinde sesin akmadığı şiddet harflerini kastettiler." Münşî, bu söze atıfta bulunarak musavvit harflerle rihvet harfleri kastediliyor, demiştir.

Münşî bu başlıkta rihvet harflerinin sayısı hakkında kimilerinin vâv (و), yâ (ي) ve elif (ا)'i beyniyye harflerinden sayarak beyniyye harflerinin sayısını on üç olarak kabul ettiklerini, Şâtıbî ve İbnü'l-Cezerî'nin ise cumhûra tâbî olduklarını beyan etmiştir.²³⁰

²²⁸ Ahmed b. Muhammed el-Mağnisî, *Terceme-i Cezerî* (İzmir: 1301 Mecmua içinde), 110; Karakılıç, *Tecvid İlmî*, 41-83.

²²⁹ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, 70.

²³⁰ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 27a-27b.

2.5.3.5. Beyniyye (البينية) Sıfatı

Lügatte “ara” veya “orta” manasına gelen²³¹ “beyniyye” terim olarak sesin ne tam manasıyla akması ne de hapsolması anlamına gelmektedir.²³² Rihvet ve şiddet sıfatı arasında bir haldir.²³³ Genel görüşe göre beş adet beyniyye sıfatlı harf bulunmaktadır. Bu görüşte olanlar beyniyye harflerini (لن عمر) şeklinde terkip etmişlerdir.²³⁴ Yedi adet beyniyye sıfatlı harf olduğu hakkında görüşler de kaynaklarda geçmekte olup bu görüşün ürünü olan terkip (لم يرو عن) şeklinde oluşturulmuştur.²³⁵

Münşî'nin beyniyye sıfatı hakkındaki görüşleri şöyledir. İki şey arasında olan şeye ‘beyniyye’ denir ki bunun için ‘tevassut’ ismi de kullanılmaktadır. Harf söylenirken iki şey arasında olması gerektiği için harfe şiddet ve rihvet harflerinin ortasında bir ses verilmelidir. Yani harf söylenirken ne rihvet harfinin sesinin akıtılması gibi kâmil bir akıtma yapılmalı ne de şiddet harfinin hapsolması gibi kâmil manada kapatma yapılmalı; yani sesin ve nefesin biraz akması biraz da hapsolması sağlanmalıdır. Çünkü beyniyye, kuvvetli ve zayıf sıfat arasında bir sıfat olduğundan harfin mahrecine itimad (dayanma) itidalli olmalıdır. Ne şiddet sıfatında olduğu gibi çok tesâdüm (dayanma) kavî (güçlü) üzeredir ne de rihvet sıfatında olduğu gibi tesâdüm (dayanma) zayıflık üzeredir. Bu harfler beş tanedir ki bunlar, لن عمر harfleridir. Ne zaman ki اع ال şeklinde harfler sakın okunsa lâmin ve ‘aynın azıcık akıp hâ (ح) mahrecine varıncaya kadar sarkması

²³¹ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 205; Pakdil, *Ta’lim Tecvîd ve Kıraat*, 70.

²³² Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 144; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 83; Pakdil, *Ta’lim Tecvîd ve Kıraat*, 70.

²³³ Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 117.

²³⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/161; Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 144.

²³⁵ Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdilmü’min b. el-Vecîh (h. 741), *el-Kenz fi’l-kırââtî’l-âşr*, thk. Hâlid el-Meşhedânî (Kâhire: Mektebetü’s-Sekâfeti’-d-Diniyye, 2004), 1/169; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 117.

gerekir, dediler. İmdi bazı kârîlerin, belki de çoğunun يدع اليتيم gibi kelimelerde 'ayn harfinin sesini sadece şiddet sıfatlı harfmış gibi hissetmeleri (okumaları) açık hatadır. Şu halde نعبد kelimesinin 'aynı نعب لافزının lâmu gibi nutk olunmalıdır. Yani sesleri biraz akmalıdır. Dahası, ان ام şeklinde nûn ve lâm harfleri sakin okunduğunda bunların sesleri evvelkilerden, yani lâm ve 'ayn harflerinden bir miktar ziyadeli (fazla) akar. Yani bunlarda beyniyye sıfatının dışında ğunne sıfatı da vardır. Diğer beyniyye sıfatlı harflerin dışında nûn ve mîm harflerinin sesleri ise genizde akmalıdır. Amma râ harfinin rihvet sıfatlı gibi sesinin kâmil manada akıtılması kendisinde ayrıca tekrîr sıfatı olmasındandır ki râ'da tekrîri icrâ ancak mahrecini sıkıp dil ucu titretmekle olur. Bu durum şiddet sıfatı dışında, ses cereyanının kâmil manada akıtılmasıyla mümkün olur. Tekrîr sıfatının tafsîlâtı da yeri geldiğinde anlatılır.²³⁶

Bu kısımda Münşî'nin, beyniyye sıfatının daha iyi anlaşılabilmesi için rihvet ve şiddet sıfatlarını tafsîlatlandırma ihtiyacı duyduğu anlaşılmaktadır ki devam eden cümleleri şöyledir: "Şiddet ve rihvetten her biri kendi içinde "şedîd-i mehmûse ve şedîd-i mechûre, rihve-i mehmûse ve rihve-i mechûre" diye ikiye ayrılır. Rihve-i mehmûselerde ses ve nefesin akması birlikte olurken, rihve-i mechûrelerde ses ile beraber nefesin üçte biri akar. Sebebi de sesin aktığı yerde doğal olarak nefesin bir kısmının da akması gerektiğidir ki sesi oluşturan şey aslında nefestir. Sehâvî, İbn-i Nâzım (İbnü'l-Cezerî'nin oğlu) ve Aliyyü'l-Kârî, rihveti bu şekilde açıklamışlardır. Rihve-i mechûrde ise nefesin üçte ikisi haps olur, akmaz. Zira rihve-i mechûrda bir sıfat kuvvet ile bir sıfat zaîf cem oldu. Şu halde zayıf sıfatın rüknu sesken, kuvvetli sıfatın rüknu nefestir. Ses ise nefese galiptir ki ses aktığında nefesin akmasını, ses haps olduğunda

²³⁶ Münşî, Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî, 27b-28a.

nefesin hapsolmasını gerektirir. Câberdî ile Aliyyü'l-Kârî'ye göre azcık ses akar, nefes akmaz. Gerek ol cehr-i (cehr), şiddete mukârîn (yakın) olsun gerek rihvete mukârîn olsun demek açık bir yalandır. Zirâ yukarıda gördüğün gibi cehr şiddete mukârîn olursa nefesi tamamıyla hapseder. Amma rihvete mukârîn olursa nefesin çoğunu hapsedip nefesin üçte birine tesir edemez. Üçte bir kadar nefesi rihvet sıfatında akıtmak sese tabi olmakla mümkün olur. Şedîde-i mehmûse ise sadece ك ve ت harfleridir. Her ne zaman اك ات denilse bu harflerin sesleri evvela tamamen kesilip akmaz. Bu da şiddet sıfatının hakkıdır. Sonunda mahreci kopararak nefes tamamıyla akıtılır. Bu hems sıfatının hakkıdır.”

Müellif bu bölümde bahsi geçen harflerin meydana gelişini zamanın bölünmesine vurgu yaparak örneklendirmektedir. Buna göre şedîde-i mechûrede ses ve nefes tamamen hapsolur. Bunun sebebi kendilerine ait olan iki sıfatında (şiddet ve cehr) kuvvetli oluşlarıdır. Dolayısıyla şiddet sıfatında sesin tamamının hapsolması, cehr sıfatında ise nefesin tamamının hapsolması gerekir.²³⁷

2.5.3.6. Kalkale (القلكلة) Sıfatı

Lügatte hareket etmek, ızdırap ve vurmak manalarına gelen kalkale; tahrîk, kımıldatma ve titretme anlamlarında da kullanılmıştır.²³⁸ İstilahta kalkale, harfin telaffuzu esnasında kuvvetli bir ses işitilinceye kadar mahrecin kımıldatılmasıdır (sarsılmasıdır).²³⁹ Bu sıfat grubunun harfleri beş tane olup bunlar (قطب جد) şeklinde terkip edilmişken,²⁴⁰ Saçaklızâde'nin

²³⁷ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 28b-29a-29b.

²³⁸ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 148; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 210.

²³⁹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 148.

²⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*, 101; en-Neşr, 1/161; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kiraat*, 72.

terkibi ise (ود بطق) şeklidir.²⁴¹ Bahsi geçen harflere her zaman kalkale sıfatlı harflerdir, demek mümkün değildir. Zira mezkûr harflerin bu sığata sahip olabilmeleri için sakın bir halde kelimenin orta veya son kısmında bulunmaları gerekmektedir.²⁴² Cehr ve şiddet sıfatı bulunan hemzeyi de kalkale harflerine dâhil eden âlimler vardır.²⁴³ Fakat cumhûrun görüşü bu şekilde değildir.²⁴⁴ Sebebi ise Mekkî'nin rivayetidir ki o, kalkale sıfatının hemze üzerinde uygulanmasının öğürmeye veya öksürmeye²⁴⁵ benzediğini söylemiştir. Şuna da değinmek gerekir ki kalkale harfinin sesi okuyan kişinin yanındakilerin işitebileceğinden az olmamalı ve bu harfler şeddeliymiş gibi de okunmamalıdır. Yine harfin sıfatını zayıf yapmamak gerekir ki bu harfe hareke vermeye sebep olabilmektedir.²⁴⁶

Müellif, kalkale sıfatının açıklamasını üst paragraflarda rihvet sıfatına yapmış olduğu detaylandırmalara bağılı olarak yapmış ve bunu genel tecvîd eserlerindeki sıralamanın aksine ist'ila sıfatından önce ele almıştır. Ona göre şedîde-i mechûre harflerine (اجد قطب) harflerine ait iki sıfat da kuvvetlidir ki bu harfler sakın oldukları zaman ses ve nefes akıtılmadığı için sesleri tamamen kaybolur. Dolayısıyla bunların seslerini ortaya çıkarabilmek için hapsedilen sese kuvvet uygulamak gerekir. Uygulanan bu kuvvet esnasında ortaya çıkan zâid sese edâ ehli kalkale demektedir.²⁴⁷

Münşî, yaptığı tanımdan sonra, kâf (ك) ve tâ (ت) harflerini

²⁴¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 124.

²⁴² Mağnisî, *Terceme-i Cezerî*, 110; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 223-224.

²⁴³ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 92.

²⁴⁴ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 150.

²⁴⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 134; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 150; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 92.

²⁴⁶ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 66; Kurt, *Kur'ân-ı Kerim'i Okuma Kâideleri/Tecvîd*, 32.

²⁴⁷ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 29b.

kalkaleden saymanın mümkün olmayacağını vurgulamıştır. Zira bu harflerin söylenişlerinin sonunda zayıf bir ses vardır, bunun sebebi de kendilerinde hems sıfatı özelliği olmasındandır. Dolayısıyla bunlar, kalkale harflerine göre daha yavaş sarsılırlar. Bu durum aralarındaki farkı ortaya koyar. Münşî, bu satırda cümlesine delil olarak kalkalenin lügatteki manasını zikretmiş, kuvvetli şeylerin çıkardıkları sese veya birşeyi kımıldatmaya kalkale denildiğini belirtmiştir.²⁴⁸ Münşî'ye göre kalkale, şiddet ve cehr sıfatlarının karışımından oluşmuştur ve bütün sıfatlar içerisinde en kuvvetli olanıdır.²⁴⁹

Müellif, kalkale harflerinin aslî sıfatlardan olduğunu, bu sebeple asla (harekeli veya sâkin; vakf veya vasl halinde) harften ayrılmadıklarını, harekeli olduklarında kalkale sıfatına ihtiyaç duymadıklarını ancak sakin olduklarında zâtlarının belirebilmesinin kalkale sıfatıyla mümkün olacağını bildirmiştir.²⁵⁰

Kalkale harfinin sesinin hangi hareke doğrultusunda olacağına da değinen Münşî, vasl halinde mâ kablindeki harfin harekesi doğrultusunda zayıf gizli bir ses çıkacağını, vakf halinde ise harfi şeddelemek gibi olacağını bildirmiş, bu durumun *Mukaddime*'de²⁵¹ geçen "وبين مقللا ان سكتا وان يكن في الوقف كان ابينا" beytini açıkladığını zikretmiştir.²⁵²

Münşî, hemzede hem şiddet hem de cehr sıfatı olmasına rağmen bu harfte kalkale yapmanın hatalı olacağını vurgulamıştır. O, hemzenin kalkalesi durumunda Mekki'nin bahsettiği öğürme sesine benzeyen zor bir sesin oluşacağını oysa hemzenin kolay ve kibarca çıkarılması gereken bir sesi olduğunu bildirmiştir. O,

²⁴⁸ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 29b-30a.

²⁴⁹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 30a.

²⁵⁰ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 30a.

²⁵¹ "Kalkale harfi sakin olduğunda kalkaleyi belirt, şayet kalkale harfi vakf halinde gelirse daha fazla belirt" demektir. Bkz. İbni'l-Cezeri, *Mukaddimetü'l-Cezeri*, 1-5.

²⁵² Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 30a.

hemzenin vakf durumunda yalnızca iskân-ı mahz ile okunması gerektiği durumda ise mahrece kuvvet vererek sesini ortaya çıkarmanın vacip olduğunun rivâyet edildiğini belirtmiştir ki kalkalesi açık olsa da bu durum değişmez. من شيء من يشاء.²⁵³

2.5.3.7. İsti'lâ (الاستعلاء) Sıfatı

Lügatte yükselmek²⁵⁴ manasına gelirken ıstılahta ise harflerin telaffuz edildiği sırada dilin köküyle birlikte üst damağa kaldırılmasına denir.²⁵⁵ Bu esnada dilin yukarı yönlü hareket ediyor olmasından dolayı ist'îlâ harfleri kalın okunmaktadır.²⁵⁶ İsti'lâ sıfatlı harflerin sayısı yedidir. Bunlar (خص ضغط قظ) şeklinde terkip edilmiştir.²⁵⁷ *en-Neşr* adlı eserinde İbnü'l-Cezerî harf sıralamasını farklı tutarak ter kibini (قظ خص ضغط) şeklinde yapmıştır.²⁵⁸ Bunlardan sâd (ص), dâd (ض), tâ (ط) ve zâ (ظ) ist'îlâ sıfatıyla beraber itbâk sıfatına da sahiptirler ki kalınlıkları diğerlerine göre daha dolgun olur.²⁵⁹ Üç harekeyle de kalın okunabilen harfler olması sebebiyle İbnü'l-Cezerî bunlara tefhîm sıfatlı harfler de demiştir.²⁶⁰ Mekkî'ye göre ist'îlâ sıfatına sahip en kuvvetli harf ise kâf (ق) harfidir.²⁶¹

Sıfat hakkında yapılan tanımdan farklı olarak Münşî, sadece 'ist'îlâ' yerine 'müst'aliye' kavramını kullanmıştır. Bunun dışında harflerin adedi, terkîbi, uygulamalarındaki oluşum ve

²⁵³ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 30a-30b.

²⁵⁴ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 118; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 70; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 206.

²⁵⁵ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîl*, 151; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 82; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 70.

²⁵⁶ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 70.

²⁵⁷ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîl*, 151; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 118.

²⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/161.

²⁵⁹ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 71.

²⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/161; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 82.

²⁶¹ Mekkî b. Ebi Tâlib, *er-Ri'âye*, 124.

ıtbâk özelliğine sahip olanları hakkındaki ifadeleri, yukarıdaki bilgilerle hemen hemen aynıdır.²⁶²

2.5.3.8. İstifâle (الاستفالة) Sıfatı

Sözlükte, aşağıda olmak,²⁶³ alçalmak²⁶⁴ anlamlarına gelen istifâle, ıstılâhî olarak harfin telaffuzu esnasında dilin üst damağa yükselmeden ağzın dibinde kalması demektir.²⁶⁵ Bu sığata 'inhifâd' da denilmiş, İbn-i Cinnî (ö. 392/1002) gibi bazı âlimler eserlerinde bu isme yer vermişlerdir.²⁶⁶ İsti'la sıfatının zıddı olması²⁶⁷ gereği isti'la harfleri dışında kalan yirmi bir harf istifâle harfleri olarak belirlenmiştir.²⁶⁸ Bunlar sırasıyla (ا ب ت ث ج ح) harfleridir. Fakat bu harflerden hükmü'r-râ kuralına tâbî olan râ (ر) ve lafzatullah kuralına tabi olan lâm (ل) bazı durumlarda kalın, bazı durumlarda ise ince okunabilmektedir. Yani bu iki harfin ist'ilâ veya istifâle sıfatlı olabilmeleri kurallarına göre şekillenebilmektedir.²⁶⁹

İstifâle sıfatı başlığı altında müellif, yapılan aşıklamalara ek olarak, bu sıfatın zayıf karakterli olduğunu vurgulamış ve istifâle yerine 'müstem'ile' kavramını kullanmıştır. Müellif, lâm (ل) ve râ (ر) harfiyle ilgili yapılan aşıklamalara ise med harfi olan vâv (و) ve elif (ا)'i de eklemiştir. Ona göre lâm (ل) ve râ (ر)'yla

²⁶² Münsî, *şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 30b.

²⁶³ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 207; Karakılıç, *Tecvid İlmî*, 46.

²⁶⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 85.

²⁶⁵ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 85-86; Karakılıç, *Tecvid İlmî*, 46-47; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 207; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 118; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 71.

²⁶⁶ Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdi, *Sırru sinâ'ti'l-i'rab*, thk. Hasan Hindâvî, (b.y.y.: ts.), 1/62.

²⁶⁷ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 207.

²⁶⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 123-124; el-Vecîh, *el-Kenz fi'l-kirâati'l-aşr*, 1/169; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 86.

²⁶⁹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 225; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 71.

beraber med harfi olan vâv ve elif'in ist'ilâ veya istifâle sıfatlı olabilmeleri kurala bağlıdır. Dolayısıyla bu harflerin durumlarını kendilerinden öncekiler belirler. Bunlar hangi sıfat özelliğine (ist'ilâ, istifâle) sahipse bu harfler de o sıfat özelliğini taşırlar. Çünkü med harfi olan vâv (و) ve elif (ل) daima sakindirler, bu sebeple mâ kablindeki harfe tâbî olurlar.²⁷⁰

2.5.3.9. Itbâk (الاطباق) Sıfatı

İnfitâh sıfatının zıddı olan itbâk, lügatte ulaşmak, uyuşmak, bitişmek, yapışmak gibi anlamlara gelmekteyken,²⁷¹ istilâhî olarak dilin ortasının telaffuz esnasında üst damağa kalkarak üst damağa yapışması anlamına gelmektedir. Itbâk sıfatında dil kökünün üst damağa yükselişi ve harfin kalınlığı isti'la harflerindeki yükseliş ve kalınlıktan daha fazladır.²⁷² İbnü'l-Cezerî, bu sıfatın ismini 'müntabika' ve 'mütbekâ' kavramlarıyla da zikretmiştir.²⁷³ Arap alfabesi içerisinde itbâk sıfatı özelliğini taşıyan harfler (ص ض ط ظ)'dır.²⁷⁴ Müellif, itbâk sıfatı hakkında yapılan tanıma ek olarak, bunun kuvvetli sıfatlardan olduğunu belirtmiş, sıfatın ismi hakkında ise 'mutbak' kavramını kullanmıştır.²⁷⁵ Bu bağlamda müellif, kısa bir tanım yaptıktan sonra itbâk sıfatlı harflerin telaffuzunda dilin kapanma ölçüsü ve sesin kesilmesiyle alakalı harfler arasında bir derecelendirme yapmıştır. Ona göre her itbâk sıfatlı harf aslında ist'ila sıfatlıdır; ama her ist'ilâ sıfatlı harf itbâk sıfatlı değildir. Sebebi ise itbâk sıfatının ist'ilâyı gerektiriyor olmasıdır. Itbâk sıfatlı harfler içerisinde telaffuz anında dil kökünün üst damağa kalkması ve

²⁷⁰ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 30b-31a.

²⁷¹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 152; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 86.

²⁷² Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 86; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 152.

²⁷³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/161.

²⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/161; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 152; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 208.

²⁷⁵ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 31a.

sesin kesilmesi ise en çok tâ (ط)'da cereyan etmektedir. Sebebi bu harfin şiddet ve cehr sıfatlı oluşunun yanında mahreç bakımından da itbâka en yakın yerde olmasıdır. Bu durum sâd (ص) ve dâd (ض) harfinde orta hallidir. Yani ses ve nefes biraz akıtlır. Bunun sebebi bu harflerin hems ve rihvet sıfatına sahip olmaları ve mahreçlerinin tâ (ط)'nunkinden biraz daha uzakta olmasındandır. Sesin kesilmesinin en az olduğu itbâk sıfatlı harf ise zâ (ظ)'dır. Bu harfte sesin kesilmesinin az olması da harfin rihvet sıfatlı ve mahrecinin itbâk mahallinden uzakta olmasıdır.²⁷⁶

2.5.3.10. İnfîtâh (الانفتاح) Sıfatı

İtbâk sıfatının zıddı olan infitâh, sözlük olarak açılma, ayrılma gibi anlamlara gelmektedir. İstîlâhî olarak ise harfin telaffuz edildiği esnada dilin yukarı kalkmaması suretiyle damaktan ayrılması, damağa yapışmamasıdır. Bu uygulamada ses, damak ve dil arasına sıkışmamış olur.²⁷⁷ İtbâk sıfatının zıddı olması gereği bu sığa sahip olan harflerin dışında kalan yirmi dört harf, infitâh sıfatına sahiptir.²⁷⁸ Bunlar, bazı kaynaklarda Muhammed Mekkî'nin, "Kim zenginliğe sahip olup zekâtını verirse ona rahmetini içirmesi Allah için bir haktır" diye tercüme ettiği²⁷⁹ "من اخذ وجد سعة فزكا حق له شرب غيث"²⁸⁰

Müellif, infitâh sıfatını yapılan tanım paralelinde açıkladıktan sonra infitâh ve istifâle sıfatları arasındaki farka dikkat çekmiştir. Ona göre infitah sıfatlı bazı harfler istifâle sıfatına sahip olmak zorunda değildir. Çünkü uygulamada her ne kadar dil damaktan ayrılrsa da infitâh sıfatı istifâleyi gerektirmez.

²⁷⁶ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 31a-31b.

²⁷⁷ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 153; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 208.

²⁷⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 123; el-Vecîh, *el-Kenz fi'l-kırâati'l-'aşr*, 1/169.

²⁷⁹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77.

²⁸⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 119.

Örneğin “خ، غ، ق” harfleri infitâh sıfatlı olsalar da istifâle sıfatına sahip değildir. Bunun aksine istifâle sıfatına sahip olan harfler, infitâh sıfatına da ihtiyaç duyarlar.²⁸¹

2.5.3.11. Tefhîm (التفحيم) Sıfatı

Tefhîm sıfatının tanımını yapmadan önce şuna değinmek gerekir ki bu sıfat günümüz tecvîd yazarlarının eserlerinde bazılarında sıfât-ı lâzımelerden sayılmış, bazılarında ise sıfât-ı ârizalardan kabul edilmiştir. İbnü'l- Cezerî'ye göre ist'îlâ harflerindeki ist'îlâ sıfatı ve kalınlık (tefhîm), sıfât-ı lâzımelerden sayılmaktadır.²⁸² Münşî de bu doğrultuda tefhîm sıfatını sıfât-ı lâzımelerin arasında işlemiştir.²⁸³

Tefhîm, lügatte bir şeyi büyükmek ve kalınlıktırmak anlamlarına gelmektedir.²⁸⁴ Tecvid ıstılahında ise harfin telaffuzu esnasında dil kökünün üst damağa kalkması sebebiyle harfe bir kalınlık gelmesi ve ağzın içinin ses ile dolmasına tefhîm denmektedir.²⁸⁵

Tefhîm harfleri:²⁸⁶

- İst'îlâ harflerinin tamamı. (خص ضغط قظ).
  - Kalın harflerden sonra med harfi olarak gelen vâv ve eliftir. Örnek; (خاسرون، اصاب، قال).
  - Fetha veya damme harekeden sonra gelen Lafza-i Celâl'in lâmı. (الله)
  - Kalın okunması gereken yerde kalın okunan râ. (رُسلا، فراشا).
- gibi.

Tefhîm sıfatı hakkında eserinde 'müfahham' kavramını

²⁸¹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 31b.

²⁸² Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 75.

²⁸³ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 31b.

²⁸⁴ Kadir Güneş, "Tefhîm", *el-Mu'cemü'l-'Arabi/Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Mek-tep Yayınları, 2014), 880.

²⁸⁵ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 149; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 77.

²⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimeti'l-Cezeri*, 1-5; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 75.

kullanan Münşî'nin tanımı da hemen hemen aynıdır. Kendisi, tarif yaptıktan sonra tefhûmin güçlü bir sıfat olduğunu vurgulayarak, ist'îlâ harflerinin yedi, kalın okudukları durumlarda râ ve lafzatullâh lâminin iki, hepsinin toplamının da dokuz harf olduğunu belirterek tefhûm harflerinin sayısı hakkında basit matematiksel bir anlatım tercih etmiştir. Fakat o, med harfi olan vâv ve elife değinmemiştir.²⁸⁷ Münşî, bu konu hakkında daha sonra detaylı bilgi vereceğini belirttikten sonra İbnü'l-Cezerî'nin tefhûm harfleri hakkında yapmış olduğu derecelendirmenin anlatımına geçmiştir.²⁸⁸

İbnü'l-Cezerî'ye göre tefhûm harflerinin kalınlığı kendi aralarında beş derecedir.

1. Hepsi içerisinde en üstünü elifli fethanın tefhûmidir.²⁸⁹ (طال، قال، ران)
2. Elifli fethanın tefhûminin biraz düşüğü, elifsiz fethanın tefhûmidir.²⁹⁰ (خرقها)
3. Elifsiz fethanın bir alt derecesi, mazmûmun tefhûmidir.²⁹¹ (نمارق)
4. Mazmûmun tefhûminin bir alt derecesi, sâkinin tefhûmidir.²⁹² (ذرنى، اغنى)
5. Sakinin tefhûminin bir alt derecesi de meksûrun tefhûmidir. Bu hal, murakkiklerin tefhûmine karîbdir.²⁹³ (صراط مستقيم، ختامه)

²⁸⁷ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 31b-32a.

²⁸⁸ Münşî'ye göre İbnü'l-Cezerî, tefhûmi beş mertebeye ayırmıştır. Bkz. Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 32a.

²⁸⁹ Münşî'nin bu madde için vermiş olduğu örneklerden "elifli fethanın tefhûmi" cümlesiyle kalın harflerden sonra gelen med harfi olan elifin kastedildiği anlaşılmaktadır.

²⁹⁰ Bu maddede zikrettiği örnekten, "elifsiz fethanın tefhûmi" ifadesiyle ince harften sonra gelen med harfi olan elifin kastedildiği anlaşılmaktadır.

²⁹¹ Bu maddede zikrettiği örnekten, "mazmûmun tefhûmi" ifadesiyle kalın harflerdeki ötre hareketinin sesinin kastedildiği anlaşılmaktadır.

²⁹² Bu maddede zikrettiği örneklerden, "sakinin tefhûmi" ifadesiyle kalın harflerin sakın hallerindeki tefhûminin kastedildiği anlaşılmaktadır.

²⁹³ Bu maddede zikrettiği örneklerden, "meksûrun tefhûmi" ifadesiyle esre hareketli

Tefhîm hakkında İbnü'l-Cezerî'nin derecelendirmesini zikrettikten sonra müellif, bu konuda kendi görüşlerini kaleme almıştır. Ona göre ist'ilâsı fazla olan harfin tefhîmi de fazladır. Bunun sebebi tefhîm sıfatının ist'ilâ sıfatına tâbî oluşudur.

- Kâf (ك) harfinin tefhîmi ğayn (غ) ve hâ (ح)'nın tefhîminden fazladır. Çünkü ist'ilâsı onlara göre fazladır. Bu ikisi, yani ğayn (غ) ve hâ (ح) ise ist'ilâ ve tefhîm husunda eşittirler.

- Itbâk sıfatlı harflerin tefhîmi de yalnızca ist'ilâ sıfatı harflerden fazladır. Zira itbâk sıfatı iki yönlüdür; birinde dilin ortası üst damağa yükselir, birinde de dilin kökü üst damağa yükselir. Bu sebeple onda iki kat tefhîm vardır.

- Itbâk sıfatlı harfler arasında da tâ (ط), diğerlerine göre daha fazla tefhîme sahiptir. Bunun sebebi de tâ (ط)'nın sıfatlarının hepsinin kuvvetli sıfatlardan olmasıdır. Bu durum tâ (ط)'nın, bütün harfler içerisinde en kuvvetlisi olduğunu da göstermektedir.²⁹⁴

2.5.3.12. Terkîk (İnce) (الترقيق) Sıfatı

Tefhîm sıfatının zıddı olan terkîk, lügatte zayıflatmak, inceltmek ve yumuşak kalpli olmak gibi manalara gelmektedir.²⁹⁵ Tecvîd istilâhında ise harfin telaffuzu esnasında dil kökünün üst çeneye kaldırmayarak aşağıda tutmak böylece harfin zatına bir yumuşaklık (incelik) getirmektir. Kısaca ağzın içini sesle doldurmaktan ibarettir.²⁹⁶ Bu özelliğe sahip olan harfler maddelerle sıralanmıştır. Bunlar tefhîm sıfatı taşıyanların dışındakilerdir.

Terkîk harfleri:²⁹⁷

---

kalın harflerin kastedildiği ve bunların ince harflerin tekîkine yakın olduğu anlaşılmaktadır.

²⁹⁴ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 32a.

²⁹⁵ Güneş, "Terkîk", *el-Mu'cemü'l-'Arabi*, 495.

²⁹⁶ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 77; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 149.

²⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezerî*, 1-5; Kurt, *Kurân-ı Kerîm'i Okuma Kâideleri'l-Tecvîd*, 33.

- a) İst'ilâ harfleri dışında kalan yirmi bir harf. (ا ب ت ث ج ح د ذ ر ز س ش ع ف ك ل م ن و ه ي)
 b) İnce harflerden sonra gelen ve med harfi olan vâv (و), yâ (ی), elif (ا). (ماكان، قلوبهم، فيه)
 c) Mâ kablinde esre hareke bulunan Lafza-i Celâl'in lâmi. (في سبيل الله)
 d) İnce okunması gereken durumda bulunan râ (ر). (رجالا، قدیر)

Kırâat kaideleri hükmünce tefhîm sıfatlı harflerin kalın, terkîk sıfatlı harflerin ince okunması vâciptir.²⁹⁸

Müellifin terkîk hakkındaki ifadeleri yapılan tanımı desteklemektedir. Buna ek olarak o, terkîk harfleri için 'murakkaka' kavramını kullanmış,²⁹⁹ tanım yaptıktan sonra ise tefhîm ve terkîk arasındaki farklara değinmiştir. Ona göre med harfi olan vâv (و) ve elif (ا)'in, tefhîm veya terkîk sıfatına sahip olabilmelerini kendilerinden önceki harf belirlemektedir. Fakat yâ (ی) harfinin durumu böyle değildir. Bu harf med harfi olsun ya da olmasın hiçbir harfe tabi olmadan daima şiddetli bir terkîk ile okunur. (فيل، في) gibi. Özellikle (غير، خير) gibi kelimelerde yâ (ی) harfinin terkîkine gayet ihtimam gereklidir. Şayet ihtimam gösterilmezse tefhîm sıfatlı harf terkîk sıfatlı harfi kendisine çekerek kalın okutur, yani ona galip gelir. Terkîk sıfatını telaffuz etmek için aşağıda kalan dil kökünü birden tefhîm için yukarı kaldırmak zor olacağından dil, ikisini de tek cihetten amel etmek isteyecek ve tefhîmi tercih edecektir. Şöyle ki يغشى , يخشى gibi kelimelerdeki yâ (ي) ve şîn (ش) harflerini terkîk ile okumak vacip iken kimileri bunları kalın okurlar. Ayrıca با صحاب الله ve اقرتم kelimelerinin hemzelerini; احطت , ححصص kelimelerindeki hâ (ح)'yı; وليتلف kelimesindeki ikinci lâm (ل)'ı, على

²⁹⁸ Bu şer'î bir hüküm olmayıp, kırâat imamlarının nakillerini ifade eden bir hükümdür.

²⁹⁹ Münşî, Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri, 32b.

من ve مخمصة (ل)'1; ولا الضالين الله kelimelerinde ise birinci lâm (ل)'1; مرض kelimelerindeki mîm (م)'leri; برق ve باطل kelimelerindeki bâ (ب)'ları; صدر kelimesindeki yâ (ي) ve dâl (د)'1, صدور kelimesinde ise yalnız (د)'i; نصر الله ve ناصرك kelimelerindeki nûn (ن)'ları; الفصل kelimesinin fâ (ف)'sını; مطلع kelimesindeki mîm (م)'i ve lâm (ل)'1 ve bunlara benzer kelimelerdeki terkîk sıfatlı harfleri ince okumak vacip iken bunların hepsini kalın okurlar.³⁰⁰

Münşî, aslî harflerin terkîkinde yapılan hataları örneklendirdikten sonra med harfi olan vâv ve elif'in terkîki hakkında uyarılarda bulunmuştur. Bu harfler terkîk sıfatlı harflerden sonra bulduklarında terkîk sıfatlarının hakkıyla belirebilmesi için öncelikle kendilerinden önceki harfin terkîkini hakkıyla yapıp, uzatma ölçüsü ne kadar ise o miktarda harfin harekesini işb'a (doyurmak) etmek gerekir. Bu hareke fetha ise elif (ل), zamme ise vâv (و) doğar.

Meddin ne evvelinde ne ortasında ne de âhirinde tefhîm şaibesine götürmeksizin bunları mâ kablinin harekesinin inceliğine muvâfık kılmak gerekir. Bir misal olarak, öncelikle deyip sonra آ ماء ناء تاء آ diyerek harflere ziyade med katmak niyetiyle medd-i tivâl (uzun med) üzere okuyup sese kulak verilir ki terkîk sıfatlı harfin harekesini uzatmada tefhîm şâibesi olup olmadığı kişiye açık olur. Aynı şekilde ي م م ع ن ن ل ل ب يا ايها، يوعون، ناس، نون، يعقلون، يعلمون، gibi harfleri ikileyerek söyledikten sonra، نون، ناس، نون، يا ايها، يوعون، ناس، نون، يعقلون، يعلمون، gibi kelimelerde kullanıp tefhîm şâibesi olup olmadığını fehmeylemeli. Çünkü terkîk sıfatlı harfler ister fetha ister zamme harekeyle harekelensin harfin hadd-i terkîki (ince okunması) eşittir.³⁰¹

³⁰⁰ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 32b-33a.

³⁰¹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 33a-33b.

2.5.3.13. Izlâk (الاذلاق) Sıfatı

Izlâk, lügat olarak “süratli olmak, kolaylaştırmak”, “birşeyin ucu” anlamlarına gelmektedir. Tecvîd ıstılahında ise bu sifata sahip harfleri telaffuz ederken dilin çabuk olmasına ve harfi kolaylıkla telaffuz etmesine denilmektedir.³⁰² Dilin çabuk olmasından maksat harfe, kendisinde olmadığı halde hareke vermek ya da harfi ğunneli gibi okumaktan sakınmaktır. Altı harfte izlâk sıfatı bulunmaktadır. Bunlar (فر من لب) şeklinde terkip edilmiştir.³⁰³

Müellif, izlâk sıfatını “âsanlık (yumuşaklık) ve lisân-ı serî olmak (dilini seri olması)” şeklinde kısaca tarif ettikten sonra “bu harfler (فر من لب) ısmât sıfatının zıddı olanlardır, isimleri ise ‘müzlekâdır” demiştir.³⁰⁴

2.5.3.14. İsmât (الاصمات) Sıfatı

İsmât, lügatte “menetmek” anlamına gelmektedir. Terim anlamı ise bu sifata sahip harflerin telaffuzunun zor olmasıdır.³⁰⁵

İsmât sıfatının harfin yapısıyla bir ilişkisi yoktur. Kelime oluşumunda telaffuzu zor olan harflerin belirlenmesi ve bunların yanyana gelerek zorluk oluşturmalarını önlemek amacıyla kelime yapısıyla ilişkilendirilmiştir. Şöyle ki bu sifata sahip harflerin telaffuzundaki zorluk sebebiyle dört, beş, altı harfli (rubâî, humâsî, südasî) kelimelerde bu harflerin yan yana gelmesine mâni olunmuştur. İsmât sıfatlı harflerin telaffuzundaki güçlüğü önlemek için Arap dilindeki kelimeler izlâk sıfatlı harflerle beraber bulunurlar. Bu durumda izlâk harfleri, ısmât harflerindeki ağırlığı giderip, çok harfli kelimelerin telaffuzunda hafiflik temin

³⁰² İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezerî*, 1-5; Mağnisî, *Terceme-i Cezerî*, 110; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 235.

³⁰³ Kurt, *Kur'ân-ı Kerim'i Okuma Kâideleri/Tecvîd*, 31.

³⁰⁴ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 33b.

³⁰⁵ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 75.

ederler. İzlâk harflerinin dışında kalan yirmi iki harf (ا ت ح ح ا) ise ısmât sıfatını hâizdir.³⁰⁶

Münşî, ısmât³⁰⁷ sıfatını yapılan tanım paralelinde açıkladık-tan sonra kimilerinin, (عسجد، عسطوس) gibi kelimelerin ısmât sıfatı kuralına uymadığı yönündeki eleştirilerine cevap vermiştir. O, bu kelimelerin Arapça olmadığını, mu'arrib³⁰⁸ kelimelerden olduğunu beyan etmiştir.³⁰⁹

Genel olarak ısmât harfleri tanıtılırken “izlâk harflerinin dışındaki harflerdir” ifadesi kullanılmaktayken; Münşî, bu ifadeye “med harfleri dışındakiler” cümlesini de eklemiştir. Buna sebep olarak o, med harfleri yalnız mâ kablilerindeki harfin harekesiyle okunabildikleri için bunların izlâk veya ısmât diye vasıflanamayacaklarını göstermiştir.³¹⁰

2.5.3.15. Safîr (الصفير) Sıfatı

Lügatte kuş türü hayvanların çıkardığı ıslığa benzeyen seslere denir.³¹¹ İstilahta harflerin telaffuzu esnasında kuvvetli ve keskin bir ıslık sesinin çıkması olarak tarif edilir. Safîr harfleri zây (ز), sîn (س) ve sâd (ص)'dir.³¹²

Safîrle ilgili tanımlamalar “ıslık” kavramı etrafında şekillen-dirilmiş olup birbirine yakın tanımlamalardır.³¹³ Muhammed Mekkî, sıfatın, safîr harflerine eşlik ederek telaffuz esnasında dudaklar arasından zâid ses olarak belirlediğini açıklamıştır.³¹⁴

³⁰⁶ Kurt, *Kur'ân-ı Kerim'i Okuma Kâideleri/Tecvîd*, 31; Karakılıç, *Tecvid İltmi*, 61.

³⁰⁷ Münşî, bu sığata sahip harfler için 'musmete' kavramını kullanmıştır. Bkz. Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 34a.

³⁰⁸ Mu'arrib, sonradan Arapça'ya dâhil edilen yabancı kökenli kelimeler için kullanılan bir kavramdır. Bkz. Hüseyin Elmalı, “el-Muarreb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2020), 30/325-326.

³⁰⁹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 33b.

³¹⁰ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 33b-34a.

³¹¹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 157; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 89.

³¹² İbni'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 101; Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 124.

³¹³ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 157.

³¹⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 89.

Sâfir sıfatı hakkında Müellif tanım olarak farklı bir şey söylememiş fakat sıfatın harfleri hakkında bazı ayrıntılar not etmiştir. Mesela, sîn (س) harfi, tefeşşî sıfatı taşımayan fakat rihvet ve hems sıfatı taşıyan harflere göre sâfir sıfatı özelliğiyle daha kuvvetliyken, sâfir sıfatının dışındaki bütün sıfatlarda kuvvet seviyesi aynıdır. Örnek olarak, sîn (س) harfi, bu sıfatla sâ-i müselles (ث)‘den kuvvetliyken, şîn-i müsellese (ش)‘den kuvvetli değildir. Çünkü şîn (ش)‘daki tefeşşî sıfatı sîn (س)‘dekinden daha kuvvetlidir. Aynı şekilde sâd (ص)‘daki itbâk sıfatı sîn (س)‘deki safir sıfatından kuvvetlidir. Zây (ز)‘ın da diğer ³¹⁵rihvet ve cehr sıfatlı harflere nazaran kuvvetli olması safir sıfatıyla olurken sîn (س) harfinden kuvvetli oluşu cehr sıfatıyla mümkündür.

Yukarıdaki açıklamalarının ardından Münşî, harflerin sıfat özellikleriyle birbirlerine karşı kuvvet derecelerinin şekillenmesiyle ilgili özet mâhiyetinde açıklamalara yer vermiştir. Kendisinde bulunan sıfatların güçlü oluşuyla diğer harflere göre en kuvvetli harf, tâ-i mühmele (ط)‘dir. Zira onda zayıf sıfat yoktur, onun bütün sıfatları kuvvetlidir. Bu sebeple ondan ekvâ (daha kuvvetli) hiçbir harf yoktur. Tâ (ط)‘nın dışındaki harflerin birbirlerine karşı kuvvetliliği ise çoğunlukla izâfidir. Şöyle ki bir harfin başka harfe göre kuvvetli oluşu, başka sıfatlarda ortaklığı bulunup, kuvvet sıfatıyla farklılığı bulunan harfe nazar edilerek ölçülür. Mesela, hâ (ح)‘nın kuvvetliliği hâ (ه)‘ya nazar edilerek ölçülür.³¹⁶

2.5.3.16. Lîn (اللين) Sıfatı

Lîn, yumuşak olmak demektir. Uygulama olarak, fetha hareketli harften sonra gelen ve sakin olan vâv ile yâ harflerini dile zorluk vermeksizin, zahmetsiz olarak okumaktır. Bu harflerin

³¹⁵Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 34a

³¹⁶Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 34a.

'lîn' sıfatına sahip olabilmeleri için mâ kablerinde fetha harekeli bir harfin bulunması şarttır.³¹⁷

Lîn harfleri bazı durumlarda med sebebi olabilmektedirler. Harf-i lîn olma özelliklerine sahip olmalarının ardından sükûn gelirse bu harfler med sebebi olurlar. Bu medde medd-i lîn de denir. Bu hal şöyle de açıklanabilir; harf-i lînden sonra sükûn (ârizî veya lâzımî) gelirse medd-i lîn olur.

Bu meddin hükmü câizdir ve iki kısımda incelenir.³¹⁸

1) Medd-i lîndeki sükûn, ârizî sükûn olursa (vakf halinde var olan, vasl halinde yok olan); medd-i ârızın hükmü gibidir.³¹⁹ Yani son harfin harekesi üstün ise üç vecih³²⁰ (tûl 3 elif, tevassut 2 elif, kasr 1 elif), esre ise dört vecih (tûl 3 elif, tevassut 2 elif, kasr 1 elif, kasr ile revm³²¹ 1 elif), ötre ise yedi vecih (tûl 3 elif, tevassut 2 elif, kasr 1 elif, kasr ile revm 1 elif, tûlla işmâm³²² 3 elif, tevassutla işmâm 2 elif, kasr ile işmâm 1 elif, kasr ile revm 1 elif) câizdir.

2) Medd-i lîndeki sükûn, lâzımî sükûn olursa, tûl ve tevassut olmak üzere iki vecih câizdir. Tûlün ölçüsü 3 elif, tevassutun ölçüsü ise 2 eliftir. (كهيحص),³²³ 324(عسق) kelimelerindeki 'ayn (ع) harfleri medd-i lîndir ve iki vecih okumak câizdir.

³¹⁷ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 45; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 213.

³¹⁸ Medd-i lîn bahsinin detaylı bilgisi için bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 348; Muhammed Emin Molla Efendi, *Umdetü'l-hullân fi idâh-i Zübdeti'l-'irfân*, (İstanbul: 1287), 304.

³¹⁹ Medd-i lînde, medd-i ârizâ göre med miktarları bir mertebe düşüktür. Bkz. Kurt, *Kur'ân-ı Kerim'i Okuma Kâideleri/Tecvîd*, 44.

³²⁰ Vecih, imam, râvî ve râvînin râvîsi dışında okuyucunun rivâyet edilen seçeneklerden biriyle okumayı tercih etmesidir. Bkz. Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstihlaları*, 178.

³²¹ Revm, harekeyi hafif bir ses ile (hareke sesinin üçte biri) okumaktır. Bkz. Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstihlaları*, 137.

³²² İşmâm, zamme harekeye işaret etmek için sükûndan sonra dudakları ötre pozisyonuna götürmektir. Bkz. Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstihlaları*, 97.

³²³ Meryem, 19/1.

³²⁴ Şûra, 42/1.

Harf-i med (med harfleri) ile lîn harfleri arasında uygulama farkı bulunmaktadır. Diğer med harfleri kendisinden önceki harfin harekesi meylinde kendisinden önceki harfi uzatırken, lîn harfinde uzatılma işi bizzat harfin üzerinde gerçekleştirilmektedir. Lîn harfinden sonra lâzımî sükûn bulunduğu kasr (1 elif) vechinin olmaması da uzatma işleminin lîn harfi üzerinde yapılmasına (tabîi meddin bulunmamasına) bağlanmaktadır.³²⁵

Eserinde sıfat hakkında 'lîniyye' ve 'leyyin' kavramını kullanan Münşî'nin tanımı aynıdır. Tariften sonra lîn harfleri için (ويل، يوم، عليهم، بين، ايديهم) kelimelerini örnek vermiştir. Med ölçüleri hususunda da tanımın paralelinde ifadeler yer veren müellif de kasr vechinin câiz olmamasının sebebini medd-i lînde tabîi meddin olmayışına bağlamaktadır.³²⁶

2.5.3.17. İnhirâf (الانحراف) Sıfatı

İnhirâf, lügatte "meyletmeye, bir yöne eğilmeye" denir. Tecvîd istilâhında ise bu sıfatın harflerini telaffuz ederken dilin yukarıya meyletmesine denir. İnhirâf sıfatlı harfler lâm (ل) ve râ (ر)'dir.³²⁷ Bunlardan lâm (ل)'da dil ucu dilin önden aşağısına doğru, râ (ر)'da dilin gerisine doğru kıvrılmaktadır.³²⁸ Münşî, inhirâf sıfatının tanımıyla alakalı farklı bir konuya değinmemiştir. Bununla beraber o, inhirâf sıfatlı harflerin ismi için 'munharif' kavramını kullanmıştır.³²⁹

2.5.3.18. Tekrîr (التكرير) Sıfatı

Lügatte bir şeyi tekrarlamaya denir.³³⁰ İstilâhî anlamı ise harfin telaffuzu esnasında çok fazla olmamak kaydıyla dil ucunda

³²⁵ Kurt, *Kur'ân-ı Kerim'i Okuma Kâideleri/Tecvîd*, 44.

³²⁶ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 34b-35a.

³²⁷ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 87; Muhammed Mekki, *Nihâye*, 45; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 218.

³²⁸ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 73.

³²⁹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 35a.

³³⁰ Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 108.

titreme meydana gelmesidir.³³¹ Bu sıfat, kendisini (tekrîri) kabul edebilmesi nedeniyle sadece râ (ر) 'ya mahsustur.³³² Ancak bu sıfat tekrîr (tekrar etmek) ismini almakla beraber uygulamada amaç, râ (ر) 'da tekrara düşülmesini engellemektir.³³³ Bu bağlamda okuyucu bu sıfatı harf şeddeliyken korumaya dikkat etmeli³³⁴ dilin tekrar tekrar titremesi suretiyle oluşacak garip sesi ortaya çıkarmamalıdır.³³⁵ Saçaklızâde 'ye göre ise tekrardan kaçmakla ilgili uyarılar, titremenin tamamen kaybolması anlamına gelmemektedir. Böyle bir uygulamada harf şiddet sıfatıyla telaffuz edilmiş olur.³³⁶ İbnü'l-Cezerî ise râ (ر) 'nın şeddeli durumundaki okunuşuyla ilgili şöyle demiştir: "واخف تكريرا اذا تشددوا", yani râ şeddeliyken tekrîr sıfatını hafif, gizli yap.³³⁷

Müellif, esesinde tekrire genişçe bir yer ayırmıştır. Ona göre tekrar, anlam olarak birşeyi bir kez ya da daha fazla geri götürmektir. Uygulamada ise dilin ucuna yakın yerinin arka yüzünü damağa sıkıca bastırarak dili titrer gibi yapmaktır. Bu kısımdan sonra müellif, tekrîrin ihmali ya da abartılması durumunun sıkıntılarından bahsetmiştir. Buna göre tekrîr kuvvetli bir sıfat olup râ (ر) 'ya mahsustur. İsmi ise "mükerrere" dir. Yine tekrîr, râ (ر) 'dan asla ayrılmaz. Bunun için râ (ر) 'nın belirmesi gerçek manada titremesine bağlıdır. Aksi halde ses tâ (ط) gibi belirir. Tabii bununla birlikte tekrîri çokça belli etmek hatalı olur ki onu güzelce yapmak vâciptir. İkisinin ortasını bulmak ise dilin uç kısmına yakın yerinin arka yüzünü³³⁸ üst damağa muhkem şekilde yapııştırıp sürçtürmekle mümkün olur. Kârîye

³³¹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 94.

³³² Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 130; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 105.

³³³ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 94.

³³⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 131; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 106.

³³⁵ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 94.

³³⁶ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 157; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 94-95.

³³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezerî*, 1-5.

³³⁸ "Dilin arka yüzünü üst damağa değdirmek" ifadesinden dilin geriye doğru kıvrılarak meyletmesi anlaşılmaktadır.

bunu uygulamak vâciptir. Zîra kârî, dilin ucunu damağa gevşek tutarak dili titretmeye çalışırsa şeddesiz râ (ر) 'dan iki tane, şeddeliden ise dört hatta daha fazla râ (ر) getirmiş olur.³³⁹

Tekrîrin nasıl olmasıyla ilgili bilgi verdikten sonra Münşî, İmâm Ca'berî ve diğer kırâat âlimlerinin bazı sözlerine yer vermiştir. Onun konuyla ilgili cümleleri şöyledir. "İmâm Ca'berî ve diğerleri dedi ki râ (ر)'yı tekrîr (abartmak) lahndir. Bunu öğrenmek ise vâciptir. Bu hal tekrîrdan kaçınmak içindir, yoksa amel etmek için değildir. Sihri ondan korunmak için öğrenmenin vâcip olduğu gibi."³⁴⁰ Münşî, çeşitli âlimlerin görüşlerine yer verdikten sonra kendi düşüncelerine devam etmiştir. Buna göre "râ (ر) harfi mükerreredir" denilirse, şunu bilmeli ki bu cümle râ'daki tekrîri izhâr etmek lahndir manasındadır. Oysaki tekrîrin özünde fazlaca abartmaktan kaçmak vardır. Bu durumda "tamamıyla tekrîri yok etmek, tamamıyla izhâr tekrîriyle muttasıftır" demek yanlıştır. Çünkü âlimler asıl tekrîrde (titretme) tekrîri abartmamak gerektiğini söyledikleri gibi, hatalı olan tekrîri tamamen yok etme fiilinden de sakınmak gerektiğini söylerler. Bu söylenenlerden gâfil olanlar Nâzım'ın "onun tekrarı lahndir" sözlerinden şaşıp, tekrîrin ne olduğunu bilmeyip asıl tekrîri izhâr-ı tekrîr (tekrîri terketmek) sanarak (الرحمان، الرحيم) gibileri (اروحيمن، اروحييم) diye okurlar. Yalnız olan râ (ر) 'ları (şeddesiz) da mesela (اكبر) gibileri (اكبرو) şeklinde okurlar. Bunun sebebi dillerinin ucunu damağa sıkıştırmayıp gevşek bırakmalarıdır. İzhâr-ı tekrîr dediğim budur. Bu bölümde Müellif, böyle davrananlar için eleştiride bulunarak onların şeyhlerini taklid ettiklerini ve istidlâl³⁴¹ derecesine ulaşamadıklarını söylemiştir.³⁴²

³³⁹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 35a.

³⁴⁰ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 35a.

³⁴¹ İstidlâl, "yol gösterme ve rehberlik etmek" anlamındadır. Bkz. Abdulkuddüs Bingöl, "İstidlâl", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2001), 23/323.

³⁴² Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 35b.

Münşî, konuyu, şeddeli râ (ر) hakkındaki düşüncelerine yer vererek bitirmiştir. O, bu hususta “en kuvvetli şeddeli harf, şeddeli râ (ر)’nın ta kendisidir” manasındaki (اقوى المشددات هو (اقوى المشددات) ibareye yer vermiştir. Şu halde râ (ر) şeddetsiz olsa da şeddeli râ (ر) gibi telaffuz edilmelidir. Zîra bu harfin tekrîrini hem gizlemek (abartmamak) hem de izhâr (yok etmek) edip yok etmemek gerekir. Bu da harfin mahrecini sıkıp, harfi şeddeli gibi okumakla mümkün olur.³⁴³

2.5.3.19. İstîtâle (الاستطالة) Sıfatı

İstîtâle “uzamak” demektir.³⁴⁴ İstilahta ise dâd (ض)’ın telaffuzu esnasında, dil kenarının üst azı dişlerinden lâm (ل) harfinin mahrecine kadar uzamasına denir.³⁴⁵ Bu esnada seste bir uzama meydana gelmektedir. Yalnız dâd harfine mahsus olan istîtâle, bu harfi kendisiyle benzeştiği zâ (ظ)’dan ayırmaktadır. Şayet bu sıfat zâ harfinde de olsaydı ikisini birbirinden ayırmak mümkün olmazdı.³⁴⁶

Dâd (ض) harfi Türkçe’de bulunmayan bir harf olup, Kur’ân harfleri içerisinde telaffuzu hususunda en çok ihtilaf yaşanan harftir.³⁴⁷ Bu ihtilaf o kadar yaygındır ki aynı bölgede Kurân ilmiyle uğraşan kâriflerde bile farklı telaffuzlar duyulabilmektedir. Bu ihtilafın çıkış noktası, harfin mahreç ve sıfatıyla alakalı kaynaklarda bir ihtilaf oluşu değil, okuyucunun tam bir bilgiye sahip olmadan almış olduğu ta’lim eğitimidir.³⁴⁸

³⁴³ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezeri*, 35b.

³⁴⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 96.

³⁴⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 134; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 107.

³⁴⁶ Kurt, *Kurân-ı Kerim’i Okuma Kâideleri/Tecvîd*, 32.

³⁴⁷ Dâd harfine dair daha önceleri süregelen tartışmalar, Farşılar’la Türkler’in Müslüman olmaları sonucunda daha da artmıştır. Bu tartışmalar daha ziyade bu harfin çıkarılmasına yöneliktir. Konuyla ilgili bkz. Ahmet Gökdemir, “Osmanlı’da Dâd Harfi Tartışmaları Bağlamında Ali b. Süleyman el-Mansûrî’nin Yeri”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (2017), 245-257.

³⁴⁸ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 94.

Harfin mahreç bölgesi “mahreçler” başlığında işlenmiştir. Mahreç bölgesinin hatırlanması açısından kısaca İbnü'l-Cezerî'nin, dâd harfiyle alakalı *Mukaddime*'deki beyti aşağıda verilmiştir.

والضاد من حافظه اذ وليا لاخراس من ايسر او يمنها³⁴⁹

Metin “Dâd (ض) harfi dilin yanısı ve azı dişlere temas ettirilerek, dilin sağ veya sol tarafından çıkarılır” anlamındadır.³⁵⁰ Daha geniş bir açıklama yapmak gerekirse dâd harfinin çıkarılışı şöyledir:

Dilin sol veya sağ veya her iki yanısı üst azı dişlere hafifçe değdirilir. Bu esnada dilin kökü ve ortası damağa yükselir. Dilin ucu ise serbesttir. Dil kenarı ile azı dişler arasından zâ (ظ) olmayan bir ses çıkar ki bu ses dâd (ض)'a ait olup kalın, uğultulu ve yumuşaktır. Bazıları dâd harfini ön üst dişlerin dibinden çıkarıp tâ harfi gibi okurlar ki bu yanlıştır. Şayet öyle olsaydı bu iki harfin mütecânis olması gerekirdi. Dolayısıyla biri diğerine idğâm edilirdi. Hâlbuki böyle olmuyor, (فمن اضطر) ifadesinde olduğu gibi bunları izhâr edilerek okunuyor.³⁵¹ Yine dâd (ض) sakın olduğunda sanki tâ (ط) harfiymiş gibi (اط) demek suretiyle kalkale yapmak da hatalı bir uygulamadır. Çünkü bu kalkale sıfatına sahip bir harf değildir.³⁵² Bu harfin hakkıyla telaffuzu pratikte, ehil olan bir hocanın ağzından eğitim almakla mümkündür.

Münşi; istitâleyi, bu harfi söylerken harfin sesi nevâcizin beraberisi olan dil kenarından davâhinin tamamı olan dil kenarına varıncaya kadar, yani beş üst adrâs ile beraberisi olan dil kenarı arasında sesi akıtmaktır, şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bu kuvvetli sıfatlardandır. Harfi yalnızca “dâd-ı mu'ceme” (ض)'dir.

³⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezerî*, 1-5.

³⁵⁰ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 94.

³⁵¹ Kurt, *Kurân-ı Kerîm'i Okuma Kâideleri/Tecvîd*, 28.

³⁵² Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 94.

Mahrecinin tamamına dek sesi üzere ziyade edilir. Daha fazla uzamaz. Nasıl ki kılıç kınını geçmez, ses de mahrecini geçmez. Harfin ismi ise “müstetile” dir.³⁵³

Bu harfin istitâle sıfatıyla kavî olması, istitâle sıfatının dışında olan bütün sıfatlarda ortaklığı bulunan harfe nazar edilerek ölçülür. Bu hususta kıyaslama yapılacak harf ise “zâ-i mü’ceme” (ظ) dir. Şuna benzer ki sâd (ص) ın itbâk ile kavî olması ancak sîn (س) e göredir. Yine tâ (ط) ile zâ (ظ), sâd (ص) dan ekvâdır. Zirâ sâd (ص) da hems bulunurken, diğerlerinde hem şiddet hem de cehr sıfatı bulunmaktadır.³⁵⁴

Konunun son bölümünde Münşî, bazı âlimlerin sözlerine şu şekilde yer vermiştir: “Ebû Hayyân *Teshîl Şerhi*’nde, Şeyh Râzî *Şâfiye Şerhi*’nde ve Hâfız Ebû Şâme ile İmâm Ca’berî *Şâtîbî* şerhlerinde derler ki (ض، ظ، ذ، ز) bu dört harf mu’cemelerdir. Bunlarda üfürük sesine benzeyen bir fışlıtı vardır ki ona ‘nefh’ derler. Yine Ca’berî dedi ki nefh sıfatı kaviyyendir.”³⁵⁵

2.5.3.20. Tefeşşî (التفشي) Sıfatı

Tefeşşî, lügatte yayılma ve çoğalma anlamlarına gelmektedir.³⁵⁶ İstilah anlamı ise harfin telaffuzu esnasında sesi, zâ (ظ) nın mahrecine kadar damak ile dil arasında yaymaktır.³⁵⁷ Bu sıfat şîn (ش) harfine mahsustur.³⁵⁸

Müellif, tefeşşî sıfatının lügat tanımını aynı şekilde yaparken, terim anlamı tarifinde rüzgâr sesinden bahsetmektedir. Ona göre (ش) harfini söylerken vasad-ı lisân (dilin ortası) ile hanek-i

³⁵³ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 36b-37a.

³⁵⁴ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 37a.

³⁵⁵ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 37a.

³⁵⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 95.

³⁵⁷ el-Vecîh, *el-Kenz fi'l-kırââti'l-aşr*, 1/171; Mekkî b. Ebi Tâlib, *er-Ri'âye*, 134-135.

³⁵⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 95.

âla (üst çene) arasında çok rüzgar sesi peydah olup, ağız içine dağılıp, zâ (ظ)’nın mahrecine kadar uzar.³⁵⁹

İstitâle ile tefeşşî sıfatlarının lügat ve terim manalarının benzeştiğini dile getiren müellif, şu ifadelere yer vermiştir: Tefeşşî ıstılâhı ile istitâle lügaviyesi birbiriyle benzeşir. İstitâle-i ıstılâhî ise tefeşşî-i lügaviyesiyle benzeşir. Şîn harfine mahsûs kuvvetli sıfat olan sıfatın ismi “mütefeşşî”dir. Bu sıfatın kuvveti itbâk ve safir sıfatı olmayan rihve-i mehmûselerle ölçülür.³⁶⁰

Münşî, eserinde konu hakkında kendi düşüncelerini belirttikten sonra tefeşşî sıfatının sadece şîn harfinde değil başka harflerde de bulunduğu görüşünde olan âlimleri de zikretmiştir. Şöyle ki nâzım *Temhîd*’inde ve *Neşr*’inde, Mekki *Riâye*’sinde Ca’berî de *Şâtıbiyye Şerhi*’nde zikrettiler. Bazı ulemâ (ميم، شين، ضاد)، (ميم، شين، ضاد، صاء، سين، ضاد)، (م، ميم، شين، ضاد)، (م، ميم، شين، ضاد)، (م، ميم، شين، ضاد)، (م، ميم، شين، ضاد) zikredilen sekiz harfte tefeşşî sıfatı bulunmaktadır. Onlar, buna, mîm (م)’in ğunneli oluşunu, şîn (ش) ve sâd (ص)’ın yayılmasını, fâ (ف)’nın teeffüflü oluşunu, râ (ر)’nın tekrîrli oluşunu, sâd (ص) ile sîn (س)’in safirli oluşunu, dâd (ض)’in istitâleli oluşunu sebep gösterdiler. Lakin nâzım *Temhîd*’inde bunların üçüne itiraz ederek dedi ki “Kim mîm (م)’i ğunnenen dolayı tefeşşîli saydıysa o vakit nûn (ن)’u da tefeşşîden kılması vâcibdir. Çünkü nûn (ن)’da daha fazla ğunne vardır. Yine safir sebebiyle sâd (ص) ile sîn (س)’i tefeşşîden sayan kimse, safirli olması sebebiyle zây (ز)’ı da tefeşşîden sayması lazımdır. Yani “tercih bilâ muraccih”³⁶¹ lazım gelir.³⁶²

Münşî, konunun son bölümünde Sibeveyh’in eserinden³⁶³

³⁵⁹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 37a.

³⁶⁰ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 37a.

³⁶¹ “Tercih bilâ muraccih”, birşeyin diğerine tercih edilmesi, yine “tercih ettiren bir sebep veya zât olmadan olmaz” manasındadır. Bkz. Taftazânî, *Şerh-i Makâsîd*, 2/129. İbnü’l-Cezerî, örneklerdeki tercih sebeplerinin bahsetmiş olduğu harflerde de olduğunu, bu yüzden birbirlerinden ayrılmamaları gerektiğini vurgulamaktadır.

³⁶² Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 37a-37b.

³⁶³ Müellif, burada Sibeveyhî’nin eserinin ismini vermemiştir. Fakat vermiş olduğu

ve Sayrâfi'den bazı örnekler vermektedir. Sibeveyh kitabında mustalih (مصطلح) kelimesinde tâ (ط) harfinin sâd (ص) 'a idğâmının câiz olduğu fakat aksi durumun caiz olmadığını, aynı şekilde muddaci'ü (مضطجع) kelimesinde tâ (ط) harfinin dâd (ض) 'a idğâmının câiz olduğunu, fakat aksi durumunun caiz olmadığını belirtir. İmam Sayrâfi *Kitâb-ı Sibeveyh Şerhi*'nde şöyle demiştir: “Sâd (ص) ile dâd (ض) mütevassıt olup tâ (ط) ehrâs olduğu için diğer ikisine bunda idğâm câiz değildir. Yani onların sesi çok olup tâ (ط) 'nın sesi çıkmadığı için onların bu harf üzerinde fazilet ve şerefleri vardır. İki harf bunda idğâm olursa şerefleri tamamen yok olur ki sanki büyük çanak küçük çanak içine koyulmuş olur. Münşî, Sayrâfi'nin bu sözlerini, dâd (ض) 'ın sesinin tâ (ط) 'nın 'harfinin sesi gibi değil de zâ (ظ) 'nın sesi gibi olduğuna delil göstermiş, hiç delil olmasa da Sayrâfi'nin bu sözlerinin akli olan için yeterli olacağını eklemiştir. Münşî'ye göre Sibeveyh'in (ولم تكن فى السمع كالطاء)³⁶⁴ şeklindeki ifadesi bunu belirtmektedir.³⁶⁵

2.5.3.21. Hafâ (الخفاء) Sıfatı

Sıfatların en zayıfı olarak kabul edilen hafâ, lügatte “gizlenmek” manasına gelmektedir. İstilahta ise harfleri okurken kendisinden önceki harfe katıldığı zaman, harfin sesinin gizlenmesine denir.³⁶⁶ Med harfleri olan vâv (و), yâ (ي), elif (إ) ve müfret müzekker gâib zamiri olan hâ (ه) hafâ harfleridir. Bunlar kendisinden önceki harfe katıldıklarında; sesleri, önceki harfin harekesi doğrultusunda kalır. Buna örnek vermek gerekirse (ران) kelimesindeki râ (ر) 'dan sonra gelen elifin sesi râ (ر) 'nın

örneklerin Arapça sarf ilminin örnekleri olduğundan yola çıkarak, mezkûr telifin, Sibeveyhi'in Arap dili grameriyle alakalı eseri *el-Kitap* olabileceği düşünülmektedir.

³⁶⁴ “Sesler içerisinde tâ (ط) 'nın sesi gibi bir ses yoktur” anlamındadır.

³⁶⁵ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 37b-38a.

³⁶⁶ Temel, *Kırâat ve Tecvid İstihlaları*, 69.

harekesi doğrutusunda kalmalı, kelime rââne (رآان) gibi bir formata dönüştürülmemelidir.³⁶⁷

Hafâ, bazı kaynaklarda müstakil bir başlık olarak işlenmemiştir. Bunun sebebi sıfatların adedi hususunda âlimler arasında ittifak olmamasıdır.³⁶⁸ Münşî ise hafâyı müstakil bir başlık olarak ele alırken, bu hususta yapılan tanımın dışında bir açıklamada bulunmamıştır.³⁶⁹

Münşî sıfatlar konusunun sonunda bir harfin hangi sıfatlara sahip olduğunu ayrı ayrı sıralamıştır. Bunları tablo düzeninde göstermek daha uygun olacaktır.

Tablo 3.1. Harflerin Sıfatlarının Tabloda Gösterimi³⁷⁰

Hemze (ء)	Cehr	Şiddet	İstifâle	İnfitâh	Ismât	Terkîk	Zühûr	
Bâ (ب)	Cehr	Şiddet	İstifâle	İnfitâh	Iz lâk	Kalkale	Terkîk	
Tâ (ت)	Hems	Şiddet	İstifâle	İnfitâh	Ismât	Terkîk		
Sâ (ث)	Hems	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	Ismât	Terkîk		
Cîm (ج)	Cehr	Şiddet	İstifâle	İnfitâh	Ismât	Kalkale	Terkîk	
Hâ (ح)	Hems	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	Ismât	Terkîk		
Hâ (خ)	Hems	Rihvet	İsti'lâ	İnfitâh	Ismât	Tefhîm		
Dâl (د)	Cehr	Şiddet	İstifâle	İnfitâh	Ismât	Kalkale	Terkîk	
Zâl (ذ)	Cehr	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	Ismât	Terkîk		
Râ (ر)	Cehr	Beyniyye	İstifâle/ İsti'lâ ³⁷¹	İnfitâh	Iz lâk	İnhirâf	Tekrîr	Tefeşşî
Zây (ز)	Cehr	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	Ismât	Safir	Terkîk	
Sîn (س)	Hems	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	Ismât	Safir	Terkîk	

³⁶⁷ Kurt, *Kurân-ı Kerîm'i Okuma Kâideleri/Tecvîd*, 32.

³⁶⁸ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 74.

³⁶⁹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 38a.

³⁷⁰ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 39b-40a.

³⁷¹ Râ harfinin isti'lâ veya istifâle sıfatlı oluşu kurala bağlıdır. Buna göre râ, tefhîm veya terkîke de sahip olur. Bu husus tefhîm bahsinde incelenmiştir.

Şîn(ش)	Hems	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	Ismât	Tefeşşî	Terkîk	
Sâd(ص)	Hems	Rihvet	İsti'lâ	İtbâk	Ismât	Safir	Tefeşşî	Tefhîm
Dâd(ض)	Cehr	Rihvet	İsti'lâ	İtbâk	Ismât	İstitâle	Tefeşşî	Tefhîm
Tâ(ط)	Cehr	Şiddet	İsti'lâ	İtbâk	Ismât	Kalkale	Tefhîm	
Zâ(ظ)	Cehr	Rihvet	İsti'lâ	İtbâk	Ismât	Tefhîm		
Ayn(ع)	Cehr	Beyniy-ye	İstifâle	İnfitâh	Ismât	Terkîk		
Ġayn(غ)	Cehr	Rihvet	İsti'lâ	İnfitâh	Ismât	Tefhîm		
Fâ(ف)	Hems	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	Iz lâk	Terkîk		
Kâf(ق)	Cehr	Şiddet	İsti'lâ	İnfitâh	Ismât	Kalkale		
Kâf(ك)	Hems	Şiddet	İstifâle	İnfitâh	Ismât	Tefhîm		
Lâm(ل)	Cehr	Beyniy-ye	İstifâle	İnfitâh	Iz lâk	İnhirâf	Terkîk	
Mîm(م)	Cehr	Beyniy-ye	İstifâle	İnfitâh	Iz lâk	Ġunne	Terkîk	
Nûn(ن)	Cehr	Beyniy-ye	İstifâle	İnfitâh	Iz lâk	Ġunne	Terkîk	
Vâv(و)	Cehr	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	Ismât	Terkîk		
Hâ(ه)	Hems	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	Ismât	Terkîk		
Yâ(ي)	Cehr	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	Ismât			
Elif(ا)	Cehr	Rihvet	İstifâle ³⁷²	Hafâ	Med			

Müellif, her harfin sahip olduğu sıfatları ayrı ayrı zikrederken bazı harfler için not mahiyetinde ara cümlelere yer vermiştir.³⁷³

Buna göre;

- Hâ (ح), üç noktalı sâ (ث) gibidir. (كالتاء المثلث)
- Dâl (د), cîm harfi gibidir. (كالجيم)
- Kâf (ك), üstünde iki noktası bulunan tâ (ت) gibidir. (كالتاء للثناء الفوقية)
- Nûn (ن), mîm (م) gibidir. (كالميم)

³⁷² Elifin istifâle sıfatı alması şarta bağlı olup bu mevzu, istifâle bahsinde ele alınmıştır.

³⁷³ Bu ara cümleler sıfatlar tablosuyla aynı varaklarda bulunmaktadır. Münşi, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 39b-40a.

• Vâv (و) için zikredilen sıfatlar med olmayan vâv (و) içindir. Lîn harfi olan vâv (خَوْف) da da bunların dışında lîn sıfatı vardır. Med olan vâv (سوء) 'ın farkı ise cehr ve rihvet sıfatından başka ihfâ ve med sıfatına sahip olmasıdır. Onu infitâh, istifâle, terkîk, tefhîm ve ismât sıfatlarıyla resmetmek yanlıştır. Bunların mâ kabline tâbî olduğunu unutmama. Med harfi olan yâ (قيل) ve elif (ماء) de böyledir.

• Yâ harfi med olup olmamak ve lîn olmak hususunda, vâv ile aynıdır.

Buraya kadar sayılan sıfatlar iki nesnenin yanyana gelmesiyle değil de harflerin bireysel hallerinde de zâtlarında bulunan sıfatlardır. Bir sıfatın oluşması harfin zâtıyla değil de başka bir şeyin önünde veya arkasında bulunmasıyla oluşuyorsa bu sıfat sıfât-ı ârızadır. Durum böyle olunca lîn sıfatını aslî sıfatlardan saymak Nâzım'ca münasip değildir. Ancak kalkale sıfatı sadece harf sakin olduğunda değil, harekeliyken de harften ayrılmadığı için sıfât-ı lâzımelerden saymıştır.³⁷⁴

2.6. Harflerin Mahreç ve Sıfatlarının Faydası

Mahreç harfin doğup belirlediği yerin doğru tespit edilebilmesini sağlamaktadır. Bu sayede sıfatı farklı olup aynı mahreçte toplanan harfler de bilinmiş olur.³⁷⁵

Sıfatların üç türlü faydası bulunmaktadır. Bunlar; mahreçleri aynı olan harflerin birbirinden ayrılmasını sağlamak, harflerin kuvvetli olanını zayıf olanından ayırmak ve farklı mahreçlerdeki harflerin telaffuzunda güzellik meydana getirmektir.³⁷⁶

Müellif, konunun girişinde harflerin mahreç ve sıfatlarının birbiriyle benzeşmesinin veya zıt olmasının harflerin sesine etkisine değinmiştir. Şöyle ki sıfatlarının hepsi birbirinin aynı

³⁷⁴ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 40a-40b.

³⁷⁵ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 59.

³⁷⁶ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 77.

olan harflerin sesleri birbirine benzer. Herhangi bir zıt sıfata sahip harfler ise çoğu sıfatta benzeşse de sesleri aynı olmaz. İki harf arasında mahreç farklılığı varken sıfatlarının çoğunun benzeşmesi, seslerinin aynı olmasını sağlamaz. Bu durumun aksine, sıfatlarının çoğu zıt olup mahreçleri aynı olsa yine sesleri farklı olur.³⁷⁷

Mahreç ve sıfatların sese etkisini anlatarak konuya giriş yapan Münşî, mahreç ve sıfat yönünden birbiriyle benzeşen harflerin ayırt edici özelliklerini örnekleriyle anlatarak konuya devam etmiştir. O, bu mevzûya eserinde yer vermesindeki amacının da okuyucuların eğitimlik yaptıklarında, talebeleri tarafından taklit edilecekleri esnada seslerinde bir bozukluk veya şüphe bulunmaması olduğunu beyan etmiştir.³⁷⁸

Evvela şunu bilmek gerekir ki mahreçleri bir olan harfler, sıfatlarıyla ayrıştırılırlar. Hiçbir harf sıfatlarının tamamında veya mahreciyle diğer bir harfle büsbütün aynı olamaz. Bu mümkün değildir. Zira bunun aksini düşünmek iki harfi bir saymaktır.³⁷⁹

- Hemze ile hâ (ه), cehr, şiddet ve zühûr sıfatlarıyla birbirlerinden ayrışır. Bu sıfatlar hemzede uygulanmazsa hemze, hâ (ه) gibi olur. Çünkü diğer sıfatlarda birdirler.

- ‘Ayn (ع) ile hâ (ح), cehr ve beyniyye sıfatlarıyla birbirlerinden ayrılırlar. Bu sıfatlar ayn (ع)’da uygulanmazsa ‘ayn (ع), hâ (ح) gibi olur. Çünkü bu iki harf, mahreçlerinde ve bu iki sıfat dışındaki sıfatlarda birdirler.

- Ğayn (غ) ile hâ (خ), cehr sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar. Bu sıfat ğayn (غ)’da uygulanmazsa hems uygulanmış olur ki ğayn (غ), hâ (خ)’ya döner. Çünkü bu iki harfin cehr dışındaki sıfatlarıyla mahreçleri birdir.

³⁷⁷ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 40b-41a.

³⁷⁸ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 41a.

³⁷⁹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 40b-41a.

• Kâf (ق) ile kâf (ك), cehr ve isti'lâ sıfatlarıyla birbirlerinden ayrılırlar. Bu sıfatlar kâf (ق)'da uygulanmazsa kâf (ق), kâf (ك) gibi olur.

• Cîm (ج) ile yâ (ي) şiddet sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar. Bu sıfat cîm (ج)'de uygulanmazsa rihvet uygulanmış olur ki bu durumda cîm (ج), yâ (ي) gibi olur. Çünkü bu harfler, şiddet dışındaki sıfatlarda ve mahreçte birdirler.

• Cîm (ج) ile şîn (ش), cehr ve şiddet sıfatlarıyla birbirlerinden ayrılırlar. Bu sıfatlar cîm (ج)'de uygulanmazsa, mahreç tefeşşîyi barındırdığı için cîm (ج)'de de tefeşşi olur ve cîm (ج) şîn (ش) gibi olur.

• Şîn (ش) ile yâ (ي), hems sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar. Bu sıfat şîn (ش)'de uygulanmazsa şîn (ش), ya (ي) gibi olur. Çünkü hemsin zıddı cehrdir. Cehr ise yâ (ي)'nin sıfatıdır.

• Dâd (ض) ile zâ (ظ), istitâle ve mahreç farklılığıyla birbirlerinden ayrılırlar. Dâd (ض) harfinde istitâle uygulanmazsa dâd (ض), zâ (ظ) gibi olur.

• Lâm (ل) ile (ع), mahreç farkıyla birbirlerinden ayrılırlar. Çünkü mahreçleri farklı olmasa onlardaki sıfatların, sesin ihtilafında bir tesirleri yoktur.

• Nûn (ن) ile lâm (ل), ğunne ile birbirlerinden ayrılırlar.

• Râ (ر) ile lâm (ل), tekrîr sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar.

• Tâ (ط) ile dâl (د), itbâk sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar.

• Tâ (ط) ile tâ (ت), itbâk ve cehr sıfatlarıyla birbirlerinden ayrılırlar. Tâ (ط)'da itbâk ve cehr uygulanmazsa tâ (ط), tâ (ت) gibi olur.

• Dâl (د) ile tâ (ط), infitâh sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar.

• Dâl (د) ile tâ (ت), cehr sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar.

• Tâ (ت) ile dâl (د), hems sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar.

• Sâd (ص) ile (س), itbâk sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar.

Çünkü sâd (ص)'da itbâk uygulanmazsa infitâh uygulanmış olur ki infitâh sîn (س)'in sıfatıdır.

- Zây (ز) ile sîn (س), cehr sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar.
- Zâ (ظ) ile zâl (ذ), itbâk sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar.
- Zâl (ذ) ile sâ (ث), cehr sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar.
- Sâ (ث) ile zâl (ذ), hems sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar.
- Fâ (ف), sâ (ث) ve hâ (ه) harflerinden mahrecinin farklı olması dolayısıyla birbirlerinden ayrılırlar. Çünkü bunlar sıfatlarda birdirler.

- Vâv (و) ile fâ (ف), cehr sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar.
- Bâ (ب) ile mîm (م), şiddet sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar.³⁸⁰

2.7. Tecvîd İlmine Genel Bakış

Tecvîd, lügatte birşeyi güzel ve hoş yapmak manasına gelmektedir.³⁸¹ Tecvîdin istılahta ise birçok tarifi vardır. Ancak bu başlıkta meşhur olan iki tarif zikredilmiştir.

“التجويد اعطاء الحروف حقها من كل صفة ومستحقها ورد كل واحد لاصله”

Bunlardan birincisine göre tecvîd, harflere her sıfattan hakkını ve müstehakkını vermek ve herbir harfi aslına götürmektir.³⁸²

“التجويد ملكة يقتدر بها على اعطاء كل حرف حقها ومستحقها”

Diğer tarife göre ise tecvîd, her harfin hakkını ve müstehakkını vermeye muktedir olunan bir melekedir.³⁸³

Tariflerde geçen kelimelerin ifade ettiği manalara gelince;³⁸⁴

1. Hakkahâ (حقها)‘dan maksat sıfât-ı lâzımelerdir.
2. Müstehakkahâ (مستحقها)‘dan maksat sıfât-ı ârızâlardır.
3. Liaslihî (لاصله)‘den maksat mahreçlerdir.

³⁸⁰ Maddelerin tamamı için bkz. Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 41a-42b.

³⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *et-Tenhid*, 9; Hamza, *Tecvîd-i Edâiyye*, 2; Debreli, *Mizânü'l-hurûf ve şifâül-ebdân*, 26.

³⁸² Debreli, *Karabaş Tecvîdi*, 4.

³⁸³ Debreli, *Mizânü'l-hurûf ve şifâül-ebdân*, 26.

³⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezerî*, 7.

Bu tariflerden, tecvîdin üç şeyden meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bunlar, yani mahreç ve sıfatlar (lâzîmî vee ârîzî) bilinmedikçe tecvîdin esası bilinemez. Çünkü tecvîd ilminin konusu, Kur'ân kelimelerinin harfleridir.³⁸⁵

Tecvîd'i ilim olarak öğrenmek ve bilmek farz-ı kifâyedir. Uygulamada ise Kur'ân okuyan kimsenin kırâatını lahn-ı celîden kurtaracak kadar tecvîde riayet etmesi farz-ı 'ayn, lahn-ı hafîden kurtaracak kadar tecvîde riayet etmesi ise farz-ı kifâyedir.³⁸⁶

Bu ilmi öğrenmenin gayesi Allah (cc)'ın emrine uygun davranmaktır. Çünkü Allah (c.c), Kur'ân-ı Kerîm'de “ورتل القرآن ترتيلا”³⁸⁷ “Kur'ân-ı açık açık, tane tane tertîl ile oku” buyurmaktadır.³⁸⁸

Tecvîd ilminin farz olduğuna dair delillere gelince; buna Kur'ân-ı Kerîm'den delil, “ورتل القرآن ترتيلا”³⁸⁹ “Kur'ân-ı açık açık, tane tane tertîl ile oku” âyetidir. Burada (ورتل) kelimesi emirdir. Yine Furkân sûresindeki “ورتلناه ترتيلا” “Biz onu tertîl üzere okuduk” manasındaki âyette geçen “tertîl” kelimesi tecvîd manasındadır.³⁹⁰ İbn-i Abbas, “ورتل القرآن ترتيلا”³⁹¹ âyetinden murat, “beyandır” ifadelerini kullanmaktadır.³⁹² Yine Hz. Ali'ye “ورتل القرآن ترتيلا” âyetindeki “tertîl nedir” diye sorulduğunda o, şöyle cevap vermiştir: “الترتيل تجويد الحروف ومعرفة الوقوف” (Harflerin tecvîdini ve vakfları bilmektir.)³⁹³

Fahru'r-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* adlı tefsirinde, Zeccâc'ın bu konu hakkındaki görüşüne yer vermektedir.

³⁸⁵ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 13; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîl*, 4.

³⁸⁶ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 26.

³⁸⁷ Müzzemmil, 73/4.

³⁸⁸ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 13; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 176.

³⁸⁹ Müzzemmil, 73/4.

³⁹⁰ Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 19; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîl*, 5.

³⁹¹ Müzzemmil, 73/4.

³⁹² Talip Akbal, *Kur'ân-ı Kerîm ve İlm-i Ders Notları*, 8.

³⁹³ Akbal, *Kur'ân-ı Kerîm ve İlm-i Ders Notları*, 9.

”قال الزجاج، رتل القرآن ترتيلا بينه تبيينا والتبيين لا يتم بان يعجل في القرآن انما يتم بان يتبين جميع الحروف ويوفى حقها من الاشباع“

Zeccâc “terfîl”le ile şöyle der: “Kur’ân’ı açık açık, tane tane terfîl ile oku. Kur’ân’ı tacillemekle (acele etmekle) beyan tamam olmaz. Ancak her harfi açık açık ve hakkını vererek okumakla tamam olur.”³⁹⁴

Tecvîde sünnetten delil olarak şu rivâyet gösterilebilir: “Ümmü Seleme’ye Hz. Muhammed (sav)’in kırâati hakkında soru sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: ‘Onun kırâati harf harftir.’”³⁹⁵

Konuyla ilgili Katâde’den rivâyet edilen bir diğer hadis şöyledir: Enes b. Mâlik’e Hz. Muhammed (sav)’in kırâati sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: ‘O’nun kırâati medli idi. O, Bismillah (بِسْمِ اللّٰهِ) lafzını meddederek, Rahmân (الرحمان) lafzını meddederek ve Rahîm (الرحيم) lafzını meddederek okurdu.’³⁹⁶ Yine Hz. Aişe (ra)’a Hz. Muhammed (sav)’in kırâati sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “لا كسر دكم هذا لو اراد السامع ان يعد حروفه لعدّها” Sizin gibi okumazdı. Gayet latif bir terfîl ile ağır ağır okurdu. Her ne zaman onun Kur’ân okuduğunu işiten kimse, harfleri saymak istese sayardı.”³⁹⁷

Bu hadîs-i şerîflerden Kur’ân’ı tecvîd ile okumanın farz olduğu sonucuna varılmıştır. Buna göre Kur’ân-ı tecvîd ile okumak farzdır. Çünkü Hz. Muhammed (sav), Cebrail (a.s)’ın okuduğu tecvîd ile harfleri hak ve müstehakıyla, okudu. Ashâbına da böyle talim ettirdi ve onlara “اقرأ كما علمتم” “Kur’ân’ı, ben-

³⁹⁴ Fahreddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer er-Râzî, *et-Tefsîrû'l-Kebîr ev Mefâtîhu'l-Çayb* (Beyrut, 1411), 8/72

³⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 208; Nesâî, *Kitâbü'l-İftitâh*, 181.

³⁹⁶ Sahîhu'l-Buhârî *Fedâilü'l-Kur’ân*, 112.

³⁹⁷ Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020), 6/986-987; Nisâburî, *Çarâibü'l-Kur’ân*, 76.

den öğrendiğiniz gibi okuyunuz” diye emretti.³⁹⁸ Ayrıca Hz. Muhammed (sav), Kur’ân’ı tecvîdi ile okumayı emrederken, tecvîde riayet etmemeyi de yasaklamıştır. O konuyla ilgili şöyle demiştir:

“رب قارئ يقرأ القرآن والقرآن يلعنه”

“Nice Kur’ân okuyanlar vardır ki Kur’ân onlara lanet eder.”³⁹⁹

Tecvîdin icmadan deliline gelince ashâb-ı kirâm, ondan öğrendikleri şekilde okumuşlardır. Hatta sahâbelerden bazıları Kur’ân’ı güzel sesle ve tecvîd ile okudukları için Hz. Peygamber (sav)’in övgüsüne mazhar olmuşlardır.⁴⁰⁰ Abdullah b. Mes’ud konuyla ilgili “جودوا القرآن وزينوه باحسن الاصوات” “Kur’ân’ı tecvîd ile okuyunuz ve seslerin en güzeli ile onu süsleyiniz” demiştir.⁴⁰¹ Bunlar ve benzeri birçok ifadenin varlığı, yine bugüne kadar tecvîdin uygulamalı olarak gelmiş olması üzerinde icmanın olduğuna bir delildir.

Konu ile ilgili İbnü’l-Cezerî’nin *Mukaddime*’sindeki beyitler şöyledir:

من لم يوجد القرآن اثم	ولاخذ بالتجويد حتم لازم
وهكذا منه لنا وصلا	لانه به الاله انزل
وزينة الاداء والقراءة	وهو ايضا حلية التلاوة

Tecvîdi öğrenmek, kat’i bir farzdır. Kim Kur’ân’ı tecvîdsiz okursa günahkâr olur. Çünkü Allah (cc), onu tecvîd ile indirdi ve bize kadar böylece geldi. Tecvîd tilâvetin süsü, edâ ve kırâatin zinetidir.⁴⁰²

Böylece bu ilmin kadın erkek her müslümana farz oluşu kitap sünnet ve icmâ ile sabittir. Buna göre tecvîdi inkâr küfrü

³⁹⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 32.

³⁹⁹ Mağnisî, *Terceme-i Cezerî*, 144.

⁴⁰⁰ Mağnisî, *Terceme-i Cezerî*, 14; Sarı, *Kur’ân-ı Kerîm’i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 39.

⁴⁰¹ Akbal, *Kur’ân-ı Kerîm ve İlm-i Ders Notları*, 10.

⁴⁰² İbnü’l-Cezerî, *Mukaddimetü’l-Cezerî*, 7; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 210.

mucip olacağı gibi onu önemsememek, bildiği halde ihmalkârlık yüzünden Kur'ân'ı tecvidsiz okumak da haramdır.⁴⁰³ İbnü'l-Cezerî bu meyanda, tecvîdi uygulama yönünden insanları üç kısma ayırır. Bilip uygulayıp me'cur olanlar, tecvîdi bildiği halde uygulamayıp mes'ul olanlar ve tecvîdi bilmediği için uygulamayıp ma'zur olanlar.⁴⁰⁴

Eserin son bölümünde müellif, tecvîd ilmiyle alakalı bazı tanımlamalar yapmıştır. Onun tecvîdîn tanımı, tecvîdin temel kaynakları, tecvîdin gerekliliği hakkında yapmış olduğu bu tanımlamalar, kaynak olarak işaret etmiş olduğu âyet, hadis vb. örnekler; bu başlık altında yapılan tanım ve verilen örneklerin paralelindedir.⁴⁰⁵

2.8. Çeşitli Coğrafyalarda Yaşanan Tecvîd İhtilafları

Kur'ân eğitiminde önemli yeri olan tecvîd, kırâat ilmi gibi rivâyet ilmi değil uygulama ilmidir. Temelde rivâyete değil de uygulamaya dayalı oluşu, bu ilim hakkında değişim ve gelişimden söz edilmesine sebep olmuştur. Bu değişim ve gelişim bazen harflerin telaffuzunda bazen de tecvîd kurallarının uygulanışında ortaya çıkmıştır.

Münşî, eserinde sadece harflerle ilgili ihtilaflı meselelere yer vermiş, bu konunun öncesinde de 'lahn-ı celî' ve 'lahn-ı hafî' kavramlarını tanıtmıştır. Buna göre lahn, lügatte hata etmek ve doğrudan sapmak gibi birçok manaya gelmektedir. Istilahta ise Kur'ân kırâatinde, tecvîde uymamak sebebiyle meydana gelen hataya denmektedir.⁴⁰⁶ Konuyla ilgili hatalar, lahn-ı celî ve lahn-ı hafî olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlardan lahn-ı celî (اللحن الجلي), harflerin zât ve lâzımî sıfatlarında yapılan hatalara

⁴⁰³ Debrelî, *Mizânü'l-hurûf ve şifâül-ebdân*, 48.

⁴⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 210.

⁴⁰⁵ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 42b-43a-43b-44a.

⁴⁰⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, 282; Tayyar Altıkulaç, *Tecvidül-Kur'ân*, 7.

denir. Yine celî lahn, açık hata demektir. Şöyle ki yanlışların bu çeşidi, Kur'ân okuyan ve tilâvetin temel kurallarını bilen herkesin anlayabileceği fahiş hatalardır. Lahn-ı celî üç şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan birincisi harfte hatadır. Hatanın bu türü, bir harfi başka bir harfle değiştirmek yahut sıfât-ı lâzimesini değiştirmekle ortaya çıkmaktadır. Mesela tâ (ط) ile dâl (د) harfini, sâd (ص) ile sîn (س) harfini değiştirmek, harf ziyade etmek veya harf noksanlaştırmak bu tür yanlışlardandır. Ziyadeye misal, (مجيد) gibi kelimelerde kalkale yaparken kalkale harfinin sonuna hemze getirmektir. Noksanlaştırmaya misal ise medd-i tabîîleri terk etmektir. Harekede hata ise bir harekeyi başka bir harekeyle değiştirmekle olur. (انعمت عليهم) kelimesini tâ (ت)'nın zammesıyla veya kesrasıyla okumak gibi. Sükûnda hataya gelince bu da sükûnu harekeyle değiştirmekle ortaya çıkan hatadır. (لم يلد ولم يولد) kelimelerindeki sakın dâl (د)'ı ötreyle okumak gibi.⁴⁰⁷

Lahn-ı celî sınıfında oluşmuş hatalar ister manayı bozsun, ister bozmasın kat'î surette haramdır. Bunu yapanlar azaba müstehak olurlar. Dolayısıyla Kur'ân okuyan kimsenin kırâatini lahn-ı celîden kurtaracak şekilde okuması farz-ı 'ayndır. Yapılan yanlışın manayı bozduğu durumda ise namaz bozulmaktadır.⁴⁰⁸

(اللحن الخفي) harflerin ârızî sıfatlarında meydana gelen hatalara lahn-ı hafî denir. Buna gizli hata da denir. Bu tarz yanlışlar, Kur'ân okumada mahir ve mütehasıs kimselerin anlayabileceği türdendir. Lahn-ı hafî, harflerin sıfât-ı ârızâlarında meydana geldiğinden harfin zatında herhangi bir değişim olmaz.

Lahn-ı hafî iki şekilde meydana gelmektedir. Bunlardan birincisi, kırâat ilmiyle alakası olan herkesin anlayabileceği hatalardır. İhâfâyı, iklâbı, izhârı, idğâmı, ğunneyi, terk etmek;

⁴⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 211; Altıkulaç, *Tecvîdül-Kur'ân*, 7-8; Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, 209.

⁴⁰⁸ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, 209.

kalın harfi ince, ince harfi kalın, med ile okunması gerekeni kasrla, kasrla okunması gerekeni medle okumak lahn-ı hafînin birinci kısmında değerlendirilmektedir. İbnü'l-Cezerî, *Temhîd* adlı eserinde hareke ile vakf yapmayı da bu kısımda değerlendirmiştir.

Lahn-ı hafînin bu türünün yapılmasının hükmü tahrîmen mekruhtur. Bunda azab korkusu vardır. Kur'ân-ı Kerîm'in kırâatinde bu tür hatadan korunacak kadar tecvîde riayet etmek de vâciptir.

Lahn-ı hafînin ikinci çeşidi ise kırâat ilminde mâhîr olanların anlayabileceği hatalardır. Râ (ر) tekrîri, nûn (ن) harfinin tadnîni, lâm (ل) ve râ (ر)'nın ince okunması gereken yerde kalın, kalın okunması gereken yerde ince okunması bu tür yanlışlar sınıfında değerlendirilmektedir.⁴⁰⁹

Lahn-ı hafî sınıfında değerlendirilen bu tür hataları yapmak tenzîhen mekruhtur. Bu tarz yanlışları yapan okuyucunun sevabı eksik olur. Dolayısıyla Kur'ân kırâatinde bu tür hatalardan korunacak kadar tecvîde riayet etmek müstehaptır.⁴¹⁰ Şuna da değinmek gerekir ki lahn-ı hafî ile mana değişmez ve namaz bozulmaz. Ancak tilavetteki güzellik ve halavet bozulur.⁴¹¹

Lahn konusunda med mertebelerinde, ğunne ve teşdîdlerdeki hatalar lahn-ı hafînin ikinci kısmındadır. Meddi tabîiyi terk etmek ise lahn-ı celîdir. Medd-i tabîiyi fazla uzatmak ve vacip medleri eksik çekmeye gelince bu da lahn-ı hafîdir.⁴¹² Şâtıbî'nin med ve kasr konusundaki sözü hakkında, Ebû Şâme, "Bu konuda med, hemze veya sükûndan ötürü harfi medlerde yapılan ziyade meddir. Yani medd-i tabîi üzereine yapılan ziyadelihtir.

⁴⁰⁹ Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 28; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 259-262.

⁴¹⁰ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, 209.

⁴¹¹ Akbal, *Kur'ân-ı Kerîm ve İlm-i Ders Notları*, 35.

⁴¹² Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîl*, 85.

Bu da fer'î med demektir. Kasr ise bu ziyadeliği terk etmektir. Bazen de med, harf-i meddin ispat edilmesinde, kasr ise hazfedilmesinde kullanılır" ifadelerini kullanmıştır.⁴¹³

Müellif, Müslüman toplumların Kurân okurken farklı uygulamalar yaptığına işaret etmektedir. Eserinin yazımında buna sık sık değindiğine rastlamak mümkündür. Özellikle o, mahreç ve sıfat başlıklarının sonunda örnekler vererek hataya düşülmesi muhtemel okuyuşları işaret etmiştir. Münşî, özel başlıklarla işlediği bazı harflerin anlatımına geçmeden önce de hatalı okuyuşların okuyucuyu nasıl bir vebale sokacağını anlatmaya zemin hazırlamak maksadıyla 'lahn' konusuna yer vermiş, bunu yaparken de bu başlıkta yapılan açıklamalar paralelinde cümleler kaleme almıştır.⁴¹⁴

2.8.1. Kâf (ك) Harfinde İhtilaf

Bu harfin mahreç ve sıfat bilgileri yukarıda anlatılmıştı. Bu başlıkta yalnızca, harfin Arap ve Türk toplumları arasında ihtilaf sebebi görülen nedenleri ile müellifin bu konudaki yorumlarına yer verilecektir.⁴¹⁵

Genel olarak farklı toplumlar arasında bu harf hakkındaki ihtilaf, dilin yükseltilmesi sonucu sese kalınlık vermek ve harfi tekellüfle telaffuz etmek olarak görülmektedir. İbnü'l-Cezerî, mahreç ve sıfat bilgisine dayanarak bu harfin ince telaffuz edilmesi gerektiğini beyan etmiştir.⁴¹⁶ Ancak istfâle sıfatının gereği dilin ve sesin yükselmemesi gerekirken Türkiye'de, dilin yükseltilmesine bağlı olarak ses yükseltilmektedir. Yine şiddet ve

⁴¹³ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 85.

⁴¹⁴ Münşî, *Şerhu Mukaddîmeti İbnî'l-Cezerî*, 44a-44b-45a-45b.

⁴¹⁵ Çeşitli coğrafyalarda yaşanan tecvîd ihtilafları başlığı içerisinde bulunan alt başlıklarda, yukarıda işlenmesinden ötürü tekrâren mahreç ve sıfat bilgisi verilmemiştir.

⁴¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 150.

hems sıfatı gereği telaffuzda tekellûf olmaması gerekirken aksi yönde uygulamalara rastlanmaktadır.⁴¹⁷

Münşî, kâf (ك) harfinin mahrecini tanıtmış olduğu bölümün ardından, bu harfle ilgili yaşadığı dönemde gördüğü yanlış uygulamalara değinmiştir. Münşî'nin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, kâf (ك) harfiyle ilgili hali hazırda yaşanan ihtilafla kendi dönemindeki tartışma hemen hemen aynıdır. Şöyle ki Münşî'ye göre Arabistan'daki okuyucuların uygulamalarında harfin mahreciyle alakalı herhangi bir sıkıntı yoktur. Ancak onlar harfin istifâle sıfatını doğru uygulamamaktadırlar ki bu da onların harfi isti'lâ sıfatlı telaffuz etmelerine, yani harfin sesine kalınlık vermelerine sebep olmaktadır. Kendisi bu uygulamaya "hâlbuki kâf (ك)'ın hakkı inceliklidir" diyerek itiraz etmiştir. Münşî, Anadolu'daki okuyucuların ise kâf (ك)'ın mahrecinde hata ettiklerini, bu harfi cîm (ج)'in mahrecinden çıkararak yanlış yaptıklarını belirtmektedir.⁴¹⁸

2.8.2. Cîm (ج) ve Şîn (ش) Harflerinde İhtilaf

Bu harflerin çeşitli platformlarda ihtilaf konusu olarak tartışmalarının sebebi telaffuz anında dilin istifâle pozisyonundan ayrılmasıdır. Böyle bir uygulama harfi isti'lâ sıfatına yakın bir pozisyonda okumak demektir. Aynı mahreçten çıkan ve sıfatlarıyla birbirinden ayrışan bu harflerin Türkçe'de de benzer karakterleri bulunması sebebiyle, harfin sesini Türkçe'deki sestene ayırma endişesi bu hataya sebep olabilmektedir.⁴¹⁹

Münşî'ye göre bu iki harfle ilgili yanlış uygulamayı Ana-

⁴¹⁷ Mısırlı, *Kur'an Tilâveti Esnasında Harflerin Mahreçlerinde, Sıfatlarında ve Tecvid Uygulamaları Hususunda Ülkemiz ile Sâir İslam Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları ve Bu Farklılıkların Değerlendirilmesi*, 502.

⁴¹⁸ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 22a-22b.

⁴¹⁹ Mısırlı, *Kur'an Tilâveti Esnasında Harflerin Mahreçlerinde, Sıfatlarında ve Tecvid Uygulamaları Hususunda Ülkemiz ile Sâir İslam Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları ve Bu Farklılıkların Değerlendirilmesi*, 502.

dolu'daki okuyucular yapmaktadır. Onlar, cîm (ج) ile şîn (ش) harfinin mahrecini dil ucuna yakın bölgeden çıkarmaktadırlar. Münşî, bu tespitini Nâzım'ın *Neşr-i Kebîr*'ine atıfta bulunarak delillendirmiştir. Nâzım der ki: "cîm (ج)'i mahrecinden çıkarmaya çalışmak vâciptir. Zirâ mahrecinden farklı bir bölgeden çıkarmaya çalışmak, dil ortasının yayılmasına bu da harfin sesinin 'şîn-i müsellese' sesiyle karışık çıkmasına sebep olur. Nitekim bu hatayı ehl-i Şâm ile Mısır'ın çoğu yapmaktadır." Münşî, Neşr'den alıntı yaptıktan sonra bu harfle ilgili düşüncelerine devam etmektedir. Ona göre dilin kâf (ك) mahreci olan yerini üst damağa değdirerek cîm (ج)'in sesini kâf (ك)'in sesiyle karışık çıkaranlar da vardır. Yemen halkında bu edâ çoktur. Anadolu'da ise (اجتثت) gibi kelimelerdeki cîm'i, şîn-i müsellese gibi çıkarırlar. Mısır ehline gelince onlar, cîm (ج)'i bütün kelimelerde kâf (ك) gibi kırlarlar.⁴²⁰

2.8.3. Dâd (ض) Harfinde İhtilaf

Tecvîd ilminin belki de en büyük ihtilafı olan mevzûsu "ض" harfinin telaffuzu konusudur. Yalnız bu, sadece Türk kırâatçileri ve Arap kırâatçileri arasında yaşanan bir tartışma değildir. İslâm'ın doğuşundan itibaren bu harfin telaffuzu, bu ilimle uğraşanların meşgul olduğu bir konudur. Bunca zamanın birikimi olarak da dâd (ض) harfi hakkında yüz on altı risâle kaleme alınmıştır.⁴²¹ "Fâtîha" sûresindeki "ولا الضالين" kelimesinin hatalı okunuşunun namazı bozabileceği konusunun mezhep kitaplarında uzunca tartışılmış olması da konunun ne denli sıkıntılı bir hal aldığını göstermektedir.

⁴²⁰ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 22b.

⁴²¹ Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Mutevellî, *Risâletü'd-Dâd*, 36-52; Mısırlı, *Kur'an Tilâveti Esnasında Harflerin Mahreçlerinde, Sıfatlarında ve Tecvid Uygulamaları Hususunda Ülkemiz ile Sâir İslam Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları ve Bu Farklılıkların Değerlendirilmesi*, 8.

Temelde şivesel bir problem olduğu gözlemlenen bu konu hakkında otoritelerin ifadelerine gelince Kurtubî, (ö. 656/1258) konuyla ilgili “Günümüzde kurrânın ekserisi dâd (ض) harfini, zâ (ظ)’nın mahrecinden çıkarıyor. Hâlbuki bu harfin doğru telaffuz edilmesine dikkat etmek gerekir. Çünkü dâd (ض)’ı zâ (ظ) olarak çıkarmak harf değişikliğidir.” Dâni, “Te’kitle belirtmek gerekir ki kurrâya düşen dâd (ض)’ı zâ (ظ) harfinden kurtarmaktır. Bu da harfi doğru mahrecinden çıkartıp, istitâle sıfatına uymakla olur. Böyle yapılmazsa mana değişir, dikkatle beyan olunmalıdır” demektedir.⁴²² Mekkî ise bu hususta (ö. 437/1045) “Dil yanlarının azı dişlerine yaptığı basınç bir hava sesine sebep olur. Bu noktada ifrâda kaçılırsa zâ (ظ) veya zâl (ذ) lafzı ortaya çıkar ki bu tağyîr olur, tebdil olur” Buyurmaktadır.⁴²³ İbnü’l-Cezerî’ye gelince o “Dâd (ض)’ı hem mahreci farklı olması hem de harfte bulunan istitâle sıfatı sebebiyle za (ظ) harfinden ayır” derken;⁴²⁴ Sibeveyh (ö. 180/796) de dâd (ض)’ı hakkı güzel edâ edilemeyen harfler arasında sayarak, bu şekilde hakkı verilmeyen dâd (ض)’ı “zayıf dâd” olarak nitелеmektedir.⁴²⁵

‘Tâ’ sesiyle telaffuz; harfi, tâ (ط)’nın mahrecinde çıkarmak ve rihvet sıfatı yerine şiddet sıfatı uygulamakla olur ki hiçbir nâsta harfin mahreci ve sıfatlarıyla alakalı böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Böyle bir uygulamada ortaya çıkan en büyük problem, Dâni’nin işaret ettiği “dilî lâm mahrecine uzanması”, o esnada da Mekkî’nin işaret ettiği “hava sesinin oluşması” durumunun gerçekleşmemesidir. Telaffuz tâ (ط) sesi olarak yapılacaksa ve her harfin kendine özgü ayırt edici özellikleri varsa bu iki harf

⁴²² Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman ed Dâni, *et-Tahdîd fi’l-itkân ve’t-tecvîd* thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed (Amman: 2000), 159.

⁴²³ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 64.

⁴²⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159.

⁴²⁵ Mısırlı, *Kur’an Tilâveti Esnasında Harflerin Mahreçlerinde, Sıfatlarında ve Tecvid Uygulamaları Hususunda Ülkemiz ile Sâir İslam Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları ve Bu Farklılıkların Değerlendirilmesi*, 504-512.

arasındaki fark ne olacaktır sorusu ortaya çıkmaktadır. Harfin zâ (ظ) olarak telaffuzu ise harfi diğerlerinden ayıran belki de en önemli özelliği olan “istitâle” sıfatının uygulanışının abartılmasıyla oluşmaktadır. Türkiye’deki öğreticiler tarafından “arı uğultusu” diye tabir edilen bu ses çok abartıldığında harfin telaffuzu “zâ” sesinde olmaktadır. Dâd (ض) harfinde hems değil de cehr sıfatı olduğu düşünüldüğünde böyle bir uygulamanın cehr sıfatına kaçmanın sonucu olduğu görülebilir. Harfi “zâ” sesiyle okuyanların karşılaştığı sonucu Mekkî, “Bu noktada ifrâda kaçılırsa zâ sesi olur ki bu harfin tebdilidir.” ifadesiyle önceden engellemek istemiştir.⁴²⁶

Türkiye’de İstanbul ve Mısır tariki olarak adlandırılan iki kıraat usûlü okutulmaktadır.⁴²⁷ Mısır tarikinin Osmanlı’daki en önemli temsilcisi Sadrâzam Köprülü Fazıl Mustafa (ö. 1102/1691) Paşa tarafından Osmanlı Toprakları’na davet edilen ve burada ömrünün sonuna kadar birçok talebe yetiştiren Ali b. Süleyman el-Mansûrî (ö. 1134/1721)’dir.⁴²⁸ İstanbul tarikinin Türkiye’deki ilk temsilcisi ise Kanûnî tarafından davet edilip getirilmiş ve İstanbul’da birçok talebe yetiştirmiş olan Şeyh Ahmed el-Mısırî el-Mesyerî’dir.⁴²⁹ Son dönemlerde Mısır tarîki icâzetiyle tanınan ve çokça talebe yetiştiren kırâatçilerden biri Mehmet Rüştü Aşıkkutlu’dur (1901/1980). İstanbul tarîki icâzetiyle meşhur olan ve çokça talebe yetiştiren kırâatçilerden biri de Abdurrahman Gürses’tir (1909/1999).⁴³⁰ Türkiye’de kırâat silsilesinin

⁴²⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 64.

⁴²⁷ Zikri geçen tarihlerle ilgili bkz. Ahmet Gökdemir, “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarihler, Meslekler ve mesleklerin Temel Eserleri”, *FSM İlimi Araştırmalar Dergisi* 13 (2019), 91-123.

⁴²⁸ Ali b. Süleyman’la ilgili geniş bilgi için bkz. Ahmet Gökdemir, Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları, (İstanbul: Ravza Yay., 2018).

⁴²⁹ Muhammed Emin, ‘*Umdetü’l-Hallân fi İdâh-i Zübdeti’l-irfân*, 5; Ahmet Gökdemir, “Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2017), 119.

⁴³⁰ Kıraat ilminin Osmanlı’dan Cumhuriyet dönemine geçişiyle alakalı bkz. Süley-

koşe taşları olarak zikredilen 'reîsü'l-kurrâlardan⁴³¹ olan bu iki ismin de bu harfi okuturlerken "zâ" harfi şüphesi olmadan tedris ettirdikleri bilinmektedir.⁴³²

Sahâbe döneminden itibaren müslüman toplumlar arasında telaffuzunda ihtilaflar yaşanan dâd (ض) harfi hakkında müellif, eserinde, kendi dönemindeki ihtilaflara yer vermiştir. Buna göre "Buhâra'da dahi Bağdat'ın öte yanı olan 'bilâd-ı Şark'ta ve Dağıstan'da okunan dâd (ض), mahreç bakımından doğrudur ve sesi zâ (ظ)'nın sesine benzer. Amma Arabistan, 'bilâd-ı ğarp' ve Anadolu'da okunan, tâ (ط) harfidir ki bu 'dâd-ı mefrûza'dır.⁴³³ Dil ucuyla üst ön dişlerin diblerinden çıkan bir 'muhtebisi's-savt'⁴³⁴ harfidir. Gerçi dişlerinin kenar yanını adrâsa bir miktar dayarlar. Fakat dil ucunu 'usûl-ü senâya' ile birlikte değdirirler. Dil ucunu kavî, kenarını ise zayıf dayarlar. Böylece dilin ucunu kavî şekilde dayadıklarında ses dil ucu ve üst ön dişlerin dibinden çıkar ki bu, tâ (ط)'nın sesi olur." Münşî, buraya kadar anlattıklarına delil olsun diye mahrecin tanımını tekrar hatırlatıp, bu uygulamaların mahreçlerin aslına uymadığını zikretmektedir.⁴³⁵

Bu bölümde müellif, dâd (ض) harfinin uygulamasında on beş sene kadar yanlışlık yaptığını, yani kendisinin de tâ (ط) sesiyle okuduğunu ardından hocaları tarafından gafletten uyandırıldığını, hocalarının talim ettirmeleri sonucu harfi doğru telaffuz etmeyi öğrendiğini ifade etmektedir. Bu talim esnasında yaşadıklarını ise müellif, şöyle aktarmaktadır: Şeyhlerimiz bize

man Kablan, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Kıraat İlmî", *İHYA* 8 (2022), 511-530.

⁴³¹ Reîsü'l-Kurrâ, bir bölgede Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyen hâfızların veya kıraat ilmiyle uğraşan kurrâların başını ifade etmek için kullanılan bir kavramdır.

⁴³² Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 69.

⁴³³ Mefrûza, sebepsiz yere farz kabul edilmiş, iftira edilerek uydurulmuş manasındadır.

⁴³⁴ Muhtebisi's-savt, zorlayarak bir araya getirilmiş manasındadır.

⁴³⁵ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri*, 23a.

doğrusunu öğretilince bir sene kadar çalıştık ama denilmez ki yine de aciz kaldık. Şeyhimiz emretti ki dilinin kenarını üst adrâs ile alt adrâs aralarına sokturup ısırır. Ol ki adrâsa vermeğe alışa dedi. (بِحَمْدِ اللَّهِ وَالْمَنَّةِ) Allah'a hamd ve teşekkür ile... Bu pratik esnasında dilinin yara olduğunu ifade eden Münşî, sonunda dilini ısırılmadan mahreci yakalayabildiğini, on beş senelik süre zarfında harfi dil ucundan tâ (ط) sesiyle çıkardığını ve doğru mahrecin adrâs olduğunu beyan etmektedir.⁴³⁶

Harfin sesinin tâ (ط) sesine benzetilmesi hakkında, Mısır'dan zuhur edip, Mısır'ın etrafına hatta Harmeyn ve Anadolu'ya yayılmıştır diyen müellif, bu hususta İbnü'l-Cezerî ve Aliyyü'l-Kârî'nin sözlerini delil göstermiştir.

“قال الناظم في نشره: ومنهم من يخرجهم ممزوجة بالطاء المهمله وهم اكثر المصريين وبعض اهل الغرب. كما قال على القارى ومنهم من يخرجها طاء مهملة كالمصريين”
 “İbnü'l Cezerî *Neşr*'inde dedi ki: Bazı kimseler dâd (ض)'ı, tâ-i 'mühmele'ye mecederler (karıştırırlar). Bunların çoğu Mısır'lular ve 'ehli ğarb' (batı halkı)'dır. Aliyyü'l-Kârî'nin de “Bazı kimseler Mısır'lular gibi dâd (ض)'ı, tâ-i mühmele olarak çıkarırlar” dediği gibi.”⁴³⁷

Sonuç olarak Münşî'ye göre Anadolu okuyucuları bu harfi tâ (ط)'nın ğunneli şekliyle, Arabistan'daki okuyucular ise halis, kuvvetli tâ (ط) sesiyle okurlar. Harfin doğru telaffuzu için de Razî'nin *Şafiye Şerhi'ne* atıfta bulunan müellif, harfi okurken dil ucunun boşta kalması ve üfürük gibi fışiltılı bir sesin doğmasından bahsetmektedir.⁴³⁸ Eserinde dâd (ض) harfi hakkında farklı toplumlardaki ihtilaflara değindikten sonra bu hususta kendi görüşüne de yer veren müellif, konuyu 'zelletü'l-kârî'⁴³⁹

⁴³⁶ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 23a.

⁴³⁷ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 23b.

⁴³⁸ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 23b-24a.

⁴³⁹ Zelletü'l-kârî, namazın rüknü olan kırâat esnasındaki okuma hatalarını ve bu hataların hükmünü ifade eden bir terkiptir. Bkz. Menderes Gürkan, “Zelletü'l-Kârî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2013), 44/225-227.

açısından yorumlamıştır. Müellife göre “cem’î kütüb-ü tecvîd ve kütüb-ü fıkhîta bundan zahmetli harf yoktur. “Bunu güzel yapabilen insan sayısı çok azdır” sözünün tamamı da yalan olmalıdır. Çünkü Muhammed b. Selem dedi ki “Acem, bu harfleri birbirinden ayırmazlar, ama birbirine tebdîlle namazları fâsîd olmaz.” Ammâ şimdi okunan dâd-ı şedideyi Acem’in nisâları (kadınları) hatta ecnebîleri böyle nutkederler ki onda hiç kimseye ‘usrat (zorluk) yoktur.”⁴⁴⁰

Münşî, dâd (ض) ile başka bir harfin telaffuzda karıştırılması hususu hakkında âlimlerin bazılarının, namazı ifsâd edeceği, bazılarının da zorluktan dolayı namaza bir manisinin olmayacağı görüşünü belirttiklerini bildirmiş ardından kendi düşüncesini eklemiştir. Şöyle ki “şayet iki harfi birbirinden ayırmak meşakkatsiz mümkün olursa, dâd (ض) ile zâ (ظ) gibi dahi sâd (ص) ile sîn (س) gibi ki dâd (ض) yerine zâ (ظ) okusa yahut zâ (ظ) yerine dâd (ض) okusa yahut sâd (ص) yerine sîn (س) okusa yahut aksi olsa ulemâ onun namazı fasîd olur, dedi. Ammâ ekser ulema fâsîd olmaz dedi. Biz de onun namazının fâsîd olmayacağı fetvasını tercih ettik.”⁴⁴¹

2.8.4. Tâ (ط) Harfinde İhtilaf

Bu harfle alakalı ihtilaf mahreç ve sıfat kaynaklı değildir. Mahreç ve sıfat uygulamaları hususunda Arap veya Türk toplumları arasında bir fark yoktur. Durum böyle olunca ihtilafın ses fonetiğinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Arap toplumunda harfin sesi, Türkçe’deki “t” harfinin sesine yakın olmaktadır. Türkiye de ise bu harfin sesi sanki “d” denildiğinde çıkan sesin tok halidir. Arapça’dan Türkçe’ye geçmiş olan ‘şeytan’ kelimesini günlük konuşmada “t” sesiyle telaffuz etmek, Kur’ân

⁴⁴⁰ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 41b-42a.

⁴⁴¹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 42b.

tilaveti esnasında ise “d” sesine yakın okumak, sorunu şekil olarak özetlemektedir.⁴⁴²

Münşî, yaşadığı dönemde, Anadolu’daki kârîlerin bu harfin sıfatında hata ettiklerinden bahsetmektedir. Ona göre Arabistan’daki kârîler, tâ (ط)’yı, harfin hakkı olduğu üzere (harflerin en güçlüsü ve kalını), güçlü okurlar. Yani hata yapmazlar. Ancak Anadolu’daki kârîler sıfatına hems karıştırılmış, böylece tefhîmi zayıflatılmış bir tâ (ط) gibi harfi telaffuz ederler. Böyle bir tâ (ط)’nın, Arapça’daki yirmi dokuz harfle alakası olmadığını da belirten Münşî, buna sebep olarak tâ (ط)’nın hakkının kalınlık olduğunu, tâ (ط)’yı inceltince harfin tâ (ت)’ya dönüşeceğini ifade etmektedir. O, konunun sonunda ise itbâkla tefhîm sıfatı arasında paralel bir ilişki olduğundan ve itbâkın öneminden bahsederek konuyu örneklendirir. Şöyle ki “Sâd (ص) ile dâd (ض)’ın itbâkı orta oldu ise tefhîmi de orta ve birbiriyle beraber oldu. Zâ (ظ)’nın itbâkı onlardan az olduysa tefhîmi dahi onlardan az oldu. Fakat zâ (ظ)’nın tefhîmi, hâ (خ), ğayn (غ) ve kâf (ق) harflerinden ziyadedir.⁴⁴³ Tâ (ط)’da itbâk olmayaydı dâl (د) olurdu. Yine itbâk ile cehr olmayaydı tâ (ت) olurdu. Şimdi tâ (ط)’nın itbâkını giderip tâ (ط) da inceltirse dâl (د) olursa bu tâ-i sahîhadır. Eğer dâ (ط) olursa bu durumda kalın tâ (ط) oluşur ki bu fâsiddir.”⁴⁴⁴

2.8.5. Ğunne Sıfatında İhtilaf

Ğunne sıfatının sadece nûn (ن) ve mîm (م) harfinin sıfatı olduğu hususunda âlimlerin ittifâkı vardır.⁴⁴⁵ Bu da ğunne

⁴⁴² Mısırlı, *Kur’an Tilâveti Esnasında Harflerin Mahreçlerinde, Sıfatlarında ve Tecvid Uygulamaları Hususunda Ülkemiz ile Sâir İslam Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları ve Bu Farklılıkların Değerlendirilmesi*, 502-503.

⁴⁴³ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 32a-32b.

⁴⁴⁴ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 42b.

⁴⁴⁵ Ali Rıza Sağman, *Sağman Tecvidi*, 2. Baskı, (İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1958), 36; Cafer b. İbrahim es-Senhûri, *Kitabu’l-Câmii’l-mufîd fi smâati’t-tecvîd*

sıfatı ve bu iki harf dışında hiçbir harfe bulaştırılmamalıdır, anlamına gelmektedir. İlk dönemlerden itibaren aktarılan naslar bu yöndeyken, Arap ve Türk toplumlarının, başka harflerin telaffuzunda da ğunne sıfatını uyguladıklarına rastlanmaktadır. Türkiye’de bu yanlış uygulama med harfleri ile bâ (ب), râ (ر), ‘ayn (ع), lâm (ل) ve hâ (ه) harflerinde yapılırken, Arap okuyucuların bu hatayı az da olsa yalnız med harflerinde yaptıkları görülmektedir. Makam kaygısı güdülerek yapılan icrâlarda bu hataların boyutu da artabilmektedir.⁴⁴⁶

Müellif öncelikle ihfâyı tanıtarak konuya zemin hazırlamıştır. Tenvîn veya sâkin nûn (ن)‘dan sonra on beş harf gelirse ihfâ olur. (عنك) kelimesinde ‘ayn (ع) ile kâf (ك) arasında nutukta nûn (ن) kaybolur, onun yerine yalnızca genizde bir ğunne kalır. Bu işlem esnasında dilin herhangi bir yeri kesinlikle bir mahrece dokunmadan boşlukta kalmalıdır. Ara cümleyle bir ayrıntıya dikkat çeken müellif, ihfâ yaparken ğunnenen sonraki kâf (ك)‘ı sağırılaştırmamaktan bahsetmekte ve çoğu reîsü’l-kurrânın bunda hata ettiğini belirtmektedir. Sonra konusuna dönerek, ihfâları reîsü’l-kurrâların izhâr me‘al-ğunne ile okuduklarından bahseder ve bunun yanlış olduğunu belirtir.⁴⁴⁷

Çeşitli kaynaklarda ihfânın namazda terkedilmesinin namazı bozmayacağına değinilse de Münşî, âlimlere göre ihfâyı terketmek, izhârı terketmek gibi tahrîmen mekruhtur demekte ve bu tür hataları yapanların günahkâr olacaklarını, bundan dolayı da namazlarını iade etmelerinin vacip olduğunu dile getirmektedir.⁴⁴⁸

Son olarak hali hazırda da uygulanan bir hataya değinen

thk: Muhammed el-İdrîsî et-Tahirî, (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2010), 360.

⁴⁴⁶ Mısırlı, *Kur’an Tilâveti Esnasında Harflerin Mahreçlerinde, Sıfatlarında ve Tecvid Uygulamaları Hususunda Ülkemiz ile Sâir İslam Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları ve Bu Farklılıkların Değerlendirilmesi*, 512-513.

⁴⁴⁷ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 38a-38b-39a.

⁴⁴⁸ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 38b.

Münşî, nûn (ن) ve mîm (م)'den başka bir harfte ğunne uygulamak lahn olduğu halde Anadolu'da şeddeli bâ (ب) ile şeddeli dâl (د)'in ğunneli telaffuz edildiklerine değinmiştir. Münşî, bur kısımda (يوم الدين، رب العالمين) kelimelerini örnek vererek, bunlardaki şeddeli bâ (ب) ve şeddeli dâl (د)'i ğunneden kurtarmanın yoluyla alakalı bilgi vermiştir. Yine o, konuyla ilgili (الدين، رحيم) (ی) gibi kelimelerin vakf hallerinde med harfi olan yâ (ی)'de ğunne gösterenler vardır, bunu düzeltmenin yolu ise medde ağzı açmaktır" demiştir.⁴⁴⁹

“تمت الحروف بعونى الله الملك الوهاب”

Sonuç

Hz. Peygamber'in (sav) döneminden bugüne dek tecvîdin uygulamalı olarak gelmiş olması bu ilim üzerinde icmân olduğuna bir delildir. Bu icmân sağlanmasında tecvîd ilmiyle alakalı birçok eser ortaya koymak suretiyle İslâm âlimlerinin büyük katkısı olmuştur. Bu alandaki âlimlerin en önde geleni de İbni'l-Cezerî'dir. Nitekim tecvidin, tanziminde, kâide ve kurallarını belirlemede, disipline edip tam bir bilim haline getirmede İbnü'l-Cezerî'nin rolü büyüktür.

Bu alanda yazılan eserlerin bir kısmı hali hazırda okutulmakta ve araştırmacılar tarafından akedemik çalışma haline getirilmekteyken bir kısmı da çeşitli kütüphanelerde gün yüzüne çıkmayı beklemektedir. Münşî'nin, çalışmanın konusunu da oluşturan *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî* adlı telifi de tecvîd ilmiyle alakalı olup kütüphanelerde nüshaları bulunan değerli bir eserdir. Bu eserde Müellif, İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimesi'* ne şerh yaparken belli konulardaki ihtilafları ele almış, eserin so-

⁴⁴⁹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 39a.

nunda ise tecvîd ilminin tanımı, vakf-ibtidâ, lahn-ı celî ve lahn-ı hafî gibi konularla eserini zenginleştirmiştir.

Hayatı hakkında kısıtlı bilgiye ulaşılabilen Münşî'nin eserlerinden, onun; tefsir, siyer, nahiv, tecvid, edebiyat gibi alanlarla meşgul olduğu anlaşılmaktadır. O, mezkûr alanlarda da çok değerli eserler telif etmiştir. Özellikle de onun *Nezîlü't-tenzîl* adlı eseri hali hazırda akademik çalışmalara konu olmaktadır. Yine onun, çeşitli dillerde yapmış olduğu lügat çalışmaları eşî olmayan çevirilerdir.

Çalışmaya konu olan eserini kendi tarzında ele alan Münşî, bu alanda otorite kırâat âlimlerinin eserlerini kaynak olarak göstermiştir. Bu bağlamda müellif, dünyanın farklı coğrafyalarındaki Kur'ân okuyucularının ihtilafa düştüklerini belirtmiş ve farklı okuyuşları bölge zikretmek suretiyle yazıya dökmüştür. Bununla birlikte o, Anadolu'daki okuyucuların okuyuşlarını bazı hususlarda eleştirmiştir. Onun farklı toplumlarda ihtilafa düşülen konular içerisinde zikrettiği dâd harfinin telaffuzu meselesi konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olma sadedinde bir örnektir. Bu meyanda onun konuyu fetva boyutuyla işlemiş olması, namazda harfi yanlış okuduğunda namazının fâsîd olabileceğini düşünen insanlara da kolaylık sağlayacaktır.

Münşî, harflerin mahreç ve sıfatlarını ayrı ayrı işlediği konuların sonunda Anadolu ve Arabistan'daki kârîler arasında bir değerlendirme yaparken Anadolu'daki kârîlere hitâben, "Kur'ân Arapça'dır" diyerek Anadolu kârîlerinin Arap fonetiğini tercih etmeleri gerektiğine dikkat çekmiştir. Onun Anadolu kârîlerinin, şeddeli lâm, şeddeli râ ve med harflerinin telaffuzunda okuyuşa tat katmak amacıyla, sıfat özellikleri olmadığı halde bahsi geçen harflere ğunne kattıklarını ifade etmesi ise okuyuşta beğenilme kaygısı güdülmemesi gerektiğine bir delil niteliğindedir.

Münşî'nin, döneminin önde gelen yazarlarından olması, hali hazırda bile eserlerine değer verilerek hakkında akademik

çalışmalar yapılması ve araştırmaya konu olan *Şerh-u Mukaddimeti İbni'l-Cezerî* adlı eserinde ilgi çekebilecek konulara yer vermesi sebebiyle bu eserin incelenmesi uygun görülmüş ve bu alanda çalışma yapan ilim talebelerine katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Kaynaklar

- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kırâat Âlimleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Aladağ, Çiğdem. "Ses Eğitiminde Register Kavramı ve Ses Türleri". *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Müzik ve Sahne Sanatları Dergisi/UMSSD* 1 (2017): 29-39.
- Alparşlan, Ali. "Nesta'lık". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 33/11-15. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 20/551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1999, 20/551-557.
- Atâi, Nevizâde Ataullah Efendi. *Zeyl-i Şekâik*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1268.
- Bayam, Abdulkadir. *Hüsamzâde Mustafa Efendi er-Risâletü'ş-Şevkiyye Adlı Eserin Edisyon Kitiği*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.
- Bayır, Mahmut Hakkı. *Hamza Hüdaî ve Tecvid-i Edâiyye İsimli Eserinin Tecvid Literatüründeki Yeri*. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslam İlmihali*. Bilmen Yayınları. İstanbul, 2017.
- Bingöl, Abdülkuddûs. "İstidlâl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/323. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Bursalı, Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333.
- Cüreysî, Muhammed Mekkî Nasr. *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, 2014.
- Çatal, Adem. *Sahaflar Şeyhizâde Mehmed Es'ad Efendi'nin "el-Virdü'l-Müfîd Fî Şerhi't-Tecvîd" İsimli Eseri*. İstanbul: İlahiyat Yayınları, 2022.

- Çatal, Adem. *Sahaflar Şeyhizâde Mehmed Es'ad Efendi'nin el-Virdü'l-Müfid fi Şerhi't-Tecvîd İsimli Eseri*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Çelebi Evliya. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*. nşr. Yücel Dağlı v.dğr. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- Dânî, Ebû 'Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*. Thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed. Amman: 2000.
- Dânî, Ebû 'Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-Muknî fi ma'rifeti mersûmi mesâhifi'l-emsâr*. çev. Hatim Salih Ed-Damin. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2016).
- Debreli, Hoca Abdülkerîm. "Mizânü'l-hurûf ve şifâül-ebdân". *Tecvîd Risâleleri İçinde*. İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts.
- DİB Kuran Yolu Meâlî. 13. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Durmuş, İsmail. "Harf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/158-163. İstanbul, 1997.
- Elmalı, Hüseyin. "Muarreb". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/325-326. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Fedâlî, Seyfüddîn b. Ataulâh el Mısrî. *el-Cevâhiru'l-mudiyye 'ale'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. Thk. Azze binti Hâşim Mu'aynî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1426/2005.
- Gökdemir, Ahmet. *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tarihi Kurrâları*. İstanbul: Ravza Yay., 2018.
- Gökdemir, Ahmet. "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2017): 113-148.
- Gökdemir, Ahmet. "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri". *FSM İlmî Araştırmalar Dergisi* 13 (2019), 91-123.
- Gökdemir, Ahmet. "Osmanlı'da Dâd Harfi Tartışmaları Bağlamında Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin Yeri". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2017): 245-257
- Güneş, Kadir. *el-Mu'cemü'l-'Arabî*. İstanbul: Mektep Yayınları, 2014.

- Gürkan, Menderes. "Zelletü'l-Kârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/225-227. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Hamza, Hüdâî. *Tecvîd-i Edâiyye*. İzmir: Hâfız Nuri Matbaası, 1301.
- Hârisî, Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Sîbeveyhi. *el-Kitâb*. Thk. Abdüsselâm b. Muhammed b. Hârûn b. Abdirrâzık. 4 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1402/1982.
- Haznevî, Abdülvâsî'. *Muhammed Bedreddin Mahmud es-Sârûhânînin Müsenne'l-Münşî İsimli Eserinin Edisyon Kritiği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek lisans Tezi, 2020.
- Herevî, Ali el Kârî Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultan Muhammed el Kârî. *el-Minehu'l-fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. Thk. Üsâme Atayâ, Dimeşk: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Mukaddimetü'l-Cezerî*. Trc. M. Sadi Çöğenli. Erzurum, ty.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*. 1-2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2016.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd*. Thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd*. Thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. 1. Baskı. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1985.
- Kablan, Süleyman. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Kıraat İlmî". *İHYA* 8 (2022), 511-530.
- Kaplan, Abdullah. *Muhammed b. Bedreddin el-Münşî'nin Şerh-i Kasîde-i Bür'e Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki*. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2019.
- Karakılıç, Celaleddin. *Tecvid İlmî (Kur'ân-ı Kerim Okuma Kâideleri)*. Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2018.
- Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûs b. Muhammed. *er-Ri'âye*. Thk. Ahmed Hasan Ferhat, Umman: Dâr-u Umman, 1417/1996.

Kılıç, Mustafa. MÜSENNÂ VE MÜSELLES DER LUGAT-İ FÂRİSÎ (MÜNŞÎ/MEHMED). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/musenna-ve-muselles-der-lugat-i-farisi-munsi-mehmed>. [Erişim Tarihi: 11 Mart 2023].

Kur'ân-ı Kerim Meâli. Çev. Halil Altıntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.

Kurt, Mehmet Ali. *Kur'ân-ı Kerim'i Okuma Kâideleri/Tecvîd*. İstanbul: Ege Basım, 2015.

Kütükoğlu, Bekir. "Murad III". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 31/172-176. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.

Mağnîsî, "Terceme-i Cezerî". *Tecvîd Risâleleri İçinde*. İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts.

Mecdî, Mehmed. *Hadâikü's-Şekâik*. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 6/169. İstanbul: 1976.

Mer'aşî, Muhammed b. Ebî Bekr. *Cühdü'l-mukîl*. Thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed. Umman: Dâr-u 'Ammâr, 1429/2008.

Mısırlı, Fatma Yasemin. *Kur'ân Tilâveti Esnasında Harflerin Mahreçlerinde, Sıfatlarında ve Tecvid Uygulamaları Hususunda Ülkemiz ile Sâir İslam Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları ve Bu Farklılıkların Değerlendirilmesi, Uluslararası II. Kıraat Sempozyumu*. Gk. Huriye Martı vd. 1/492-564 Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2021.

Mısrî, Seyfüddîn b. Atâullâh el-Fedâlî. *el-Cevâhiru'l-mudiyetü 'ale'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*. Thk. Azze binti Hâşim Mu'aynî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2000/1425.

Molla Efendi, Muhammed Emin. *'Umdetü'l-hullân fi idâh-i Zübdeti'l-'irfân*. İstanbul: 1287.

Muhammed Emin Efendi. *'Umdetü'l-hullân fi idâhi Zübdeti'l-'irfân*. İstanbul: Mektebetü'l-Hanîfiyye, ts.

Muhibbî, Muhammed Emin b. Fadlullah b. Muhibbillâh ed-Dımaşkî. *Hülâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdiye 'aşer*. Beyrut: Dâr-u Sâdr, 1284.

Müderrişoğlu, Mehmed Emin. *Akhisarlı Türk Büyükleri ve Eserleri*. İzmir: Piyasa Matbaası, 1956.

- Münşî, Muhammed b. Bedruddîn. *Manzûme-i İbn Cezerî*. Süleymaniye Yazma Eserler Ktp., Atıf Efendi Blm., nr. 2800.
- Münşî, Muhammed b. Bedruddîn. *Müsenne'î-Münşî*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., Yazma Eserler Blm., A/1088.
- Münşî, Muhammed b. Bedruddîn. *Nezîlü't-tenzîl*. Köprülü Ktp., Fazılâhmet Paşa Blm., nr. 144.
- Münşî, Muhammed b. Bedruddîn. *Nezîlü't-tenzîl*. Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Blm., nr. 19.
- Münşî, Muhammed b. Bedruddîn. *Sevâbü'n-nevâbî*. Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi: Atıf Efendi Koleksiyonu, 2800/4, 14.
- Münşî, Muhammed b. Bedruddîn. *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*. Balıkesir Mutasarrıf Ömer Ali Bey Yazma Eser Ktp. 10 Hk 268/2.
- Müstakimzâde, Süleyman Sâdeddin. *Tuhfe-i hattâtîn*. Nşr. İbnülemin Mahmud Kemal. İstanbul: Türk Tarih-i Encümeni Külliyyatı, 1928.
- Önder, Mustafa Kemal. *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.
- Öztuna, Yılmaz. *Büyük Türkiye Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık, 1977.
- Öztürk, Hayrettin. *Muhammed b. Bedrüddin el-Münşî Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Öztürk, Mustafa. "Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları". *"Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış"*. Ankara: İlim Yayma Vakfı Kur'ân ve Tefsir Akademisi, 2011.
- Pakdil, Ramazan. *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.
- Pakdil, Ramazan. *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2019.
- Râzî, Fahreddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Ömer. *et-Tefsîrül-Kebîr ev Mefâtihu'l-Çayb*, Beyrut, 1411.
- Sağman, Ali Rıza. *Sağman Tecvîdi*. 2. Baskı. İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1958.
- Sarı, Mehmet Ali. *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.

- Seyyid Muhammed, es-Seyyid Mahmud. *XVI. Asırda Mısır Eyâleti*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1990.
- Şahin, Ali. *el-Vücûhâtü'l-Kurâniyye 'ale'l-eimmeti'l-'aşereti min tarîk et-Teyşîr-i indiracen*. İstanbul: 2013.
- Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvid İstılahları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.
- Ünlü, Demirhan. *Kur'ân-ı Kerim'in Tecvîdi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Üşmûnî, Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerîm. *Menâru'l-hüdâ fi beyâni'l-vakfi ve'l-ibtidâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2002.
- Vecîh, Ebû Muhammed Abdillâh b. Abdi'l-Mü'min. *el-Kenz fi'l-kırâati'l-'aşr*. Thk. Hâlid el-Meşhedânî. 1 Cilt. Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2004.
- Yerinde, Âdem. *Osmanlı Döneminde Tefsir "Cemaleddin Mehmed Münşî ve Nezîlü't-Tenzîl İsimli Tefsiri"*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Yerinde, Âdem. "Münşî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 32/22-23. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd. *el-Keşşâf*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020. 6/986-987.

Osmanlı Kur'ân eğitimi ve öğretiminin yanı sıra tilâvetini son derece önemsemiş; bu minvalde birçok kurum tesis etmiş ve birtakım çalışmalar ortaya koymuştur. Şöyle ki sibyan mektepleri, dârukkurrâlar, rüşdiyeler, idâdîler ve askeri okullarda Kur'ân'ın doğru bir şekilde okunması adına tecvîd ilmi son derece önemsenmiş; yine söz konusu ilme yönelik çok sayıda eser telif edilmiştir. Osmanlı tecvîd âlimleri, bu teliflerde, kendilerinden önceki tecvide dair birikimi gözetmiş; mevcut ilmi zenginliğin üzerine katkıda bulunma sadedinde çok sayıda eser kaleme almışlardır. Bu kitapta Osmanlı tecvîd birikimine yönelik mezkûr risâlelerden bazıları ele alınıp incelenmiş; bunların tecvîd ilmindeki yerinin açığa çıkarılması hedeflenmiştir.

eISBN 978-625-6587-07-6

9 786256 587076